

TEMPEVÖLGY

KULTÚRA - MŰVÉSZET - TUDOMÁNY

2010. SZEPTEMBER

Tartalom

Quasimodo 2010

SZÁLINGER BALÁZS 5

Halott porokból mindenféle úrnő

KABDEBÓ TAMÁS 6

Róma-amor

BABICZKY TIBOR 10

A kisszépalmi vadászházban

BÁGER GUSZTÁV 11

Alap

BECK TAMÁS 12

Egy szép doktornőnek

LÁZÁR BALÁZS 13

A Sipos-hegyről

Interjú

SZILÁGYI ALADÁR 15

Örömforrásunk a vers

Tatay Sándor 100 éves

BUZÁS SZILVIA 21

Gyönyörű örökségem, Badacsony – beszélgetés Tatay Ágotával

KISS BENEDEK 24

Akinek világítottak a sárgarigók

NÉMETH ISTVÁN PÉTER 26

Badacsonyi képeslap – Tatay Sándorról

BRASSAI ZOLTÁN 28

Furcsa idők voltak ezek

TATAY SÁNDOR 33

A „Ház a sziklák alatt”-ra emlékezve

A cserebogár halhatatlansága

TATAY SÁNDOR 36

A Badacsonyon – Könyvrészletek

Tanulmányok

TÓTH ÁGNES 41

Erotikus motívumok Arany balladáiban

BAKONYI ISTVÁN 48

Szabadság és szerelem Bella István költészetében

PAKSI LÁSZLÓ 51

„... olyan volt, mint valami társasjáték ...” – Bartis Attila: Nyugalom

Nyári emlék

ALEXA KÁROLY 57

Kedély és honszerelem

VÉGH ATTILA 59

Balatonfüredi elégia

KISS LÁSZLÓ 60

Lassú, lassú, gyors-gyors

SARUSI MIHÁLY 62

A mi Anna-bálunk

Európa itt van	
A. SZABÓ MAGDA	65
Emléktábla a szigetbörtönben	
ZÁGOREC-CSUKA JUDIT	71
Nyelvi identitásom a kétnyelvűségben	
Versek mindenfelől	
NEOGRADY ANTAL	75
Tagore fája	
KAISER LÁSZLÓ	76
A tó jegén	
BONDÁR ZSOLT	77
Kísérletező önképe	
MOSONYI KATA	78
Extraszisztolé	
SUHAI PÁL	79
Szerelmem, élet	
Művészet	
DVORSZKY HEDVIG	81
Lugossy Mária üvegszobrászművész érintései	
KOVÁCS EMŐKE	86
Pannon filmek a pannon tengerről	
Könyvek, történelem	
BALÁZS LAJOS	89
Könyv a paraszti nemi kultúráról, erkölcsről	
SOLYMÁR JÓZSEF	92
Hogy volt, hogy nem volt – Ortutay Gyula naplója	
CSONGRÁDY BÉLA	97
„Egy hajóban evezünk mindannyian...” – Szále László interjúkötete	
SUHAI PÁL	101
A költő játéka: Húzd meg, ereszd meg! – Búzás Huba új könyve	
LUGOSSY MÁRIA	103
A képek jegyzéke	

SZÁMUNK MUNKATÁRSAI:

A. Szabó Magda újságíró, Bp. • Alexa Károly irodalomtörténész, kritikus Szombathely • Babiczky Tibor költő, Székesfehérvár • Báger Gusztáv költő, Bp. • Bakonyi István irodalomtörténész, kritikus, Székesfehérvár • Balázs Lajos néprajzkutató, Marosvásárhely • Beck Tamás költő, Zalaegerszeg • Bondár Zsolt tanár • Brassai Zoltán irodalomtörténész, Veszprém • Buzás Szilvia irodalomszervező, Tapolca • Csongrády Béla kritikus, Salgótarján • Dvorszky Hedvig művészettörténész Balatonfüred-Bp. • Fűzfa Balázs irodalomtörténész, Szombathely • Kabdebó Tamás író, Írország • Kaiser László költő, Bp. • Kiss Benedek költő, Bp. • Kiss László író, Bp. • Kovács Emőke történész, Siófok • Lázár Balázs költő, Bp. • Mosonyi Kata költő, Bp. • Neogrady Antal festőművész, Solymár • Németh István Péter költő, Tapolca • Paksi László nyelvész, Veszprém • Sarusi Mihály író, Balatonalmádi • Solymár József író, Solymár • Suhai Pál költő, irodalomtörténész, Bp. • Szálinger Balázs költő, Bp. • Szilágyi Aladár kritikus, Nagyvárad • Tatay Ágota keramikus, Badacsony • Tatay Sándor író (1910-2010) • Tóth Ágnes tanár, Ercsi • Végh Attila költő, Bp. • Zágorec-Csuka Judit tanár, Lendva

Szálinger Balázs

HALOTT POROKBÓL MINDENFÉLE ÚRNŐ

*Halott porokból mindenféle úrnő
Olyan könnyedén áll össze újra
Követhetetlen ritmusok mentén,
Hogy az egyszeri ember ledermed,
És azt kiáltja:
mit képzelsz mégis,
Mért nem kellettem, mikor kellettél?*

*Négy-öt királynő egyazon táblán,
Ellenfél nélkül: csupa ellenfél.
Újra föltámadt királynők jönnek
Hullaszagúan, egymásra fújnak,
Csupa nőtestű Frankenstein hozza
A nagy munkával átlépett múltat,
És beköszönnek:
most már vihetnél.*

*Romlott húst hoznak, és nem nevetnek.
Dallamot, csókot nem érdemelnek.
És mi, férfiak, s igen: királyok,
Várjunk: a harcban kiderül ügyis,
Hogy csak érzéki csalódás minden,
Minden simító ujj és kacsintás;
Amint a frontvonal eléri őket,*

Halott húsuknál nem érnek többet

A 2010. évi Salvatore Quasimodo költői verseny nagydíjas alkotása.

Kabdebó Tamás

RÓMA-AMOR*

(*Che piu ha, piu lassa
A con maggior dolore passa*)

(a) Az URBS Hajnalban fogadta a vándort. A nap
vörös sugarai döfködtek a görögdinnyék méregzöld
héját, melyek közt kornyadozva, bóbiskolva
zötyögött a szamaraskordé tetején. A Porta
Portesén kocogott be a csacsifogat, gazdája,
egy öreg, fogatlan dinnyés, csutorával a szájában, a
fal tövében hamarjában kiárulta a dinnyéket, mielőtt
a bolhapiac zsibárusainak, vevőinek, tolvajainak
nyüzsgése elborította volna a kötereget. A
húszéves magyar menekült fiú leült a kövezetre,
hátát egy mér földkőnek támasztotta, már
sima, még hajnalhűvös volt ez a travertina,
s mivel három napon át autót, teherkocsit, kordét
stoppolt: azon nyomban elaludt.

Almában egy diadalmas légió elcsigázott
centuriója volt, a Via Sacra felé masírozott, amikor
kidőlt a menetből. Arra ébredt, hogy valaki
a farzsebében kotorász. Egy fürge ujjú, sült
kolbász szagú zsebmetsző megszabadította
menekültügyi útlevelétől. (Néhány sestertius vagy líra egy
zacskóban a nyakában lógott, ez megmaradt.)

Átélt már cifrábbakat is és kegyetlenebb környezetben.
Nem riadt meg új helyzetétől, hanem átadta magát
sorsának, melyet egy kívülről – azaz az Urbsból, belülről –
érkező eumenis mért rá. Óh igen, az elkövetkezendő
időkben majd megkísérel felemelkedni, és meglovagolni
a felszabadító balsors lovát, hogy az őt e
valóságos és szimbolikus aktussal hatalmába kerítőnek
ne csupán játékszere, olykor ura is lehessen.
(Megéhezett, focaccia után nézett – melyet, Magyarhonban,
Beatrix királynő szakácsai elpogácsásítottak – egy
kóricáló kutyát és a frissen főzött kávé szimatát követte.)

*Az eumeniszek egyben erinisszek is, kik hol
vésszel, hol káprázattal szolgálnak. Festő elődjére, Sanzióra mérték
ecsetrevaló bájt, sziporkázó szemet, pestishalált, druszájára,
Timótra a mennyország ígétét, előtte kolosszumbeli
tigrisfoghalált; a Forumnak, a Lateránnak és a Vatikánnak
szent, majd vérnősző, utóbb alázatos pontifexet; a várost –
talpaló tikkadt zarándokokra – a nap
delelőjén – az afrafát enyhítő szökőkutak színterén.*

*Aldott legyen az a kolbászszagú tolvaj
szajha, aki az angol illetőségű igazolványától
megszabadította, útleveletlen szabademberré tette,
itt maradásra kényszerítette.*

*(b) Róma Szent Mihály lován, hogy láthassam az egész várost
A hét domb egyikére fölkapaszkodám
Majd letekintve – honnan érclován ülve Garibaldi,
ajkbiggyesztve, Pio Nono Vatikánjára néz,
az orom hátán a rom szüntelen alakulását láttam;
rádöbbsentem: Rómában nincsen penész
mert újrasarjadva minden mindenre épül
és ez a föltöltődés a történelem.
(Lám odafent, azaz, lefutván: idelent
a pápaságba is beépült a bűnös,
a kiirthatatlan pogány elem.)
Elfogott a kétség, lehet-é, hogy nemcsak Janus
De kétarcú, pogány–keresztény minden Isten?
egyik kezével sújt, hogy aztán föléd hajolva
a másik kezével fölsegítsen?*

(c) *A Trattoria Marcella, a folyosótól,
mely a Vatikánból az angyalvárba vezetett,
éppen kétháznyira van. – Itt megtorpantál.*

*Nem voltál lakáj – ma sem vagy az –, udvaronc,
kardinális sem, nem is kegyenc. Mi voltál hát?
hitetlensége börtönébe zárt fegyenc.*

*A küldöncök egyike voltál, ki Bakócz
Tamás sleppjéből ittragadt. Talán mert
megneszelted az otthoni vést, az ökörsütés*

*helyett Dózsa György húsából a pecsenyesütést.
Vagy, ki tudja, Lászlai János kanonok
kérésére fölseperted a Stefano Rotondo követ.*

*Most itt állsz a folyosófal tövében, és sárgulsz
mint amott a hárs. A hatvannégyes buszt simogatja
csupasz karjaival a fürtös akác.*

*A felhőket megfesti az őszi nap, platánlevél
a csipkézett bástyafalon, s mint fönt a felhőszegély
idelent is zománcozott e verőfényes pillanat.*

*Az angyalvárban az egyik Della Robbia.
Zománcának titkát, szelencébe zárva, egy szobor
belsejében rejtette el ó – így a szájhagyomány*

*A szobor töretlen. A család kihalt. Kihalok én is?
Avagy kihajtok, mint tavasszal a hárs, az akác?
(Ha már kenyér nem lehettem, leszek-é kolbász?)*

(d) AMOR (Eine Welt zwar bist du, o Rom; doch oltne die Liebe
Ware die Welt nicht die Welt, wílre denn Rom auch nicht Rom,)

Ő barátjára várt, én egy előadásra
Mellén feszült a blúz, énekre fakadt a szája,
Aztán elkezdett az eső cseperegni –
ő meg, mivel a srác nem jött, pityeregni.
Átfogtam a vállát, ne sírj, itt vagyok én
Hunniából idepottyant ifjú legény. A Palazzo Falconieri előtt álltunk,
A Campo dei Fiorin megteáztunk,
Egy hajtincse csészéjébe göndörödött,
Kiemeltem, megízleltem, meg sem rökönyödött.
A cipészek utcájában volt egy szálloda
Ó nagy ég, sántított! Ölben vittem fel oda.
(d) (und des Hexameterre Mass leise mit fingernder Hand)
Holt férjtől özvegyült szép nő sóhajtva köszöntlek
Még egy ölelés s velem elszáguld majd a vonat
Szent Andrea della Valle harangja ha kong
Jel lesz az minékünk, a búcsúcsók jele lesz
Le fairé de l'amour mit tőled Rómában tanultam
Kalauzom légyen, talizmánom az életúton.

*E hosszabb vers egyik szakaszát hat évvel ezelőtt a Kortárs közölte.

A 2001. évi Salvatore Quasimodo költői verseny különdíjas alkotása.

Babiczky Tibor

A KISSZÉPALMAI VADÁSZHÁZBAN

*A tölgyek imbolyognak.
Messze még a holnap.
És ki tudja, eljön-e?
Nincs arca most a holdnak.*

*Elbújnak mind az őzek.
Fals hangok kergetőznek.
Vigyázzban várják a fák
parancsszavát az ősznek.*

*Itt ülök. Nincsen arcom.
Nincs múlt, mi fogva tartson.
Nincs vágy, hogy tudjam: élek.
Se békém nincs, se harcom.*

*Eljön-e még a holnap?
A fák tavaszt szagolnak.
Sötétül. Havazni kezd.
Nem marad meg. Elolvad.*

Báger Gusztáv

ALAP

*Optimizmus, hogy eltűntél – mint a kámfor.
Mint a golyóstoll nyoma, mely öt percig tinta csak,
aztán fénytelen jelek. Mint a simogatás hűlt helye.
Vagy mint csípés, mely egy pillanatig fáj csupán.
Elment a bizalom, elutazott a déli sarkra.
Itt hagyta a földet a prosperitás, nyaral a Holdon.
Isten is elrejtette arcát,
hiába sokasodnak a gyónások, a fohászok.
Valami azért mégis csak maradt:
a tinta illata – s ez épp elég.
Mert voltak szép napok.
A madarak csicsergése elaltatta a borús eget,
a tenger dübörgése izgalomba hozta a hajókat,
a vitorlákat szél ragadta grabancon, nem a depresszió,
a szerelmek nem válással végződtek,
hanem gyermekáldással,
a mondandó eljutott a szívekbe az Úr igéjén át,
a hálaadás forrásában megfürdött a lélek,
a reggelek előtt megjelent a hajnal,
az esték előtt az alkonyat,
az anyák pénze elég volt uzsonnára,
az apák nyaralni vitték a családot,
a koldusok jól öltözöttek voltak,
mert tudták, a szimpátia a külsőnél kezdődik.
Az állam akkoriban egy barátságos bácsika volt,
akit azóta szörnyeteggé maszkíroztak.
A tükrök letakarva, a szemek kisírva.
Akit hívnak, az megjelenik.
Az Optimizmus meg vár.*

Beck Tamás

EGY SZÉP DOKTORNŐNEK

*Ahogy rám nézel éjfekete szemeiddel, azt hiszem,
Te a világot öntudatlan működésnek képzeled,
Miközben mellkasomon értőn ott matat az ujjbegyed,
Szívhangokat, tüdőzörejt kutatva – mi más a test hiszen,*

*Mint makacs célszerűség, s beláthatatlan véletlenek
Sajátos elegye, melyek arányát sose fedi fel
Okoskodás, sem az, kinek létében amúgy se hiszel,
Szép doktornő, mióta csak tudod: a test egyetlenegy*

*Darabja sincs kivonva a romlandóság törvénye alól;
Mint zöldegesnél a barackokat, kezedben forgatod
Kezem, keresve, hol jelenik meg az első barna folt
Rajt – hogy végül aztán visszadobhasd a nemlétebe megadón.*

A SIPOS-HEGYRŐL

*Hegyek vörheny sörényébe
akadt a sárga bogáncsnap
és tört tüskéi szurkálják
a víz hús hártófelszínét
mint beteg állat pihen a táj
a hosszú zsebnap után
a meleg kövek szívverése
észrevétlen meg-megáll
a Sipos-hegyről széttekintve
hatalmas izzó kohó a Balaton
összeolvad benne a sok anyag
égi és földi hatalom
illata áttetsző kékké áll össze
a mezítelen tó felett
vörös szakadásaiban
múlt nyarak képei lengenek
de míg túlzottan elmerengenek
bazalt felkiáltójelek intenek
akkor sem történt volna több
csak ami éppen lehetett
aranyhíd feszül hívogat már
hogy a túlpartra rajta eljutok
minden egy pillanatra jár
de bennem szurokéj ragyog*

ÖRÖMFORRÁSUNK A VERS

Beszélgetés Füzfa Balázs irodalomtörténésszel

– *Hogyan született meg az ön nevéhez fűződő „tizenkét vers” mozgalom, az a hatéves távlati terv, mely a listára került szerzőkkel, illetve kiemelt költeményeikkel foglalkozó vándorkonferenciák sorozatából áll, és diákok százait ezreit megmozgató versmondási akciók sorával gazdagodva szerzett magának hírt s nevet?*

– 2007 őszén főiskolásaimmal, vagy huszonöt diákkal jártunk Szatmárnémetiben, Koltón, Végh Balázs Béla barátom és kollégám, a szatmári tanítóképző főigazgatója, irodalomtörténész kíséretében. Megálltunk Koltón, és a homlokunkra ütöttünk: hát úristen, az idén 160 éves a nagy vers, a Szeptember végén! Csináljunk erre egy konferenciát! Megszerveztük, és olyan jól sikerült, hogy mondtam Baláznak: megpróbálok egy programot kitárolni ilyesmire. Leültem az asztalhoz, leírtam a szerintem legszebb tizenkét magyar vers címét. Fél óra alatt kész volt tulajdonképpen a program, gyorsan megjelent a fejemben: félévenként tartunk egy konferenciát, a következő alkalomra megjelentetjük az előző rendezvényünkön elhangzott szövegekből összeállított kötetet. Két fontos dolog tartozik még hozzá. Kerényi Ferenc személye és Jordán Tamásé. Kerényi Ferenc, amikor a koltói konferenciára hívtam, mondta, hogy nem tud eljönni, de a szövegét megírta, elküldte, azóta meg is jelent kötetben. Amikor felkértem, megkérdezte: „De Balázskám, mi a koncepció?” Erre a kérdésre válaszként akkor találtam ki, hogy az egésznek olyan tudományos koncepciója legyen, amely játékos is, amely utal egy kicsit az irodalom mindenkorai játékosságára. Úgy próbáltam kialakítani, hogy korosztályok és szakmák, mindazok, akik az irodalom közelében élnek, találkozhassanak egymással. A konferenciáinkon mindig megjelenik a diák, a középiskolai és általános iskolai tanár és a tudós. Nagy öröm számomra, hogy határainkon túlról is, Erdélyből Kolozsvárról, Szatmárnémetiből, Vajdaságból az újvidéki egyetemről jelentkeztek résztvevők, sőt legutóbb Pozsonyból Tözsér Árpád is ott volt, tehát Magyarország összes egyeteme mellett most már sikerült becserkészni minden olyan nemzeti egyetemet, ahol magyar nyelvű oktatás folyik. Vannak, akik minden konferenciára eljönnek, olyan harminc körül vagyunk törzsgárda. A második alkalommal bukkant elő Jordán Tamás, akit Pilinszky Apokrif című költeményének előadására kértem föl. Tőle származott az ötlet, együtt találtuk ki, hogy több százan, ezren mondjuk el a verset. És azóta ezekhez az alkalmakhoz egy-egy nagy, tömeges versmondó akció kapcsolódik. Mindjárt az első megrázó élmény volt mindannyiunk számára, a tévések is látták, hogy ebben van fantázia, a Magyar Televízió kulturális fősztálya felvállalta ennek az összes anyagi vonzatát. Több millió forint kell ahhoz, hogy kivonuljanak közvetítőköcsival, kamerákkal, tizenöt, húszfős stábbal, de azt hiszem, megéri. Most már négy filmünk van: az Apokrif után a Szondi két apródját mondtuk el Drégely várában több százan, ezt követte Babits verse, az Esti kérdés, Esztergomban, a bazilika lépcsőin ezer diákkal, majd Radnóti verse, a Levél a hitveshez Abdán hangzott fel, ahol a költőt agyonlőtték. Most Kosztolányi verse, a Hajnali részegség következik Szabadkán, majd Iszkázon Nagy László tiszteletére a Ki viszi át a Szerelmet, és így tovább. Legújabb terveink szerint, 2011 tavaszán Nagyváradon Ady Endre verse, a Kocsi-út az éjszakában hangzik el, remélhetően sok száz fiatal részvételével.

– *Gondolom, a versportyáknak megvan a szakmai hozadéka is.*

– Szakmailag nagyon lényeges, hogy megjelennek a versekhez kötődő könyvek, négy kötet már megjelent, az ötödik anyaga is megvan, Radnóti jövő tavasszal kerül ki a nyomdából. A magyar irodalmi kánon mindenképpen fontos versei ezek. Aki esetleg más tizenkettőt sorolna fel, az is elismeri, hogy nagyon fontosak, hiszen a tananyagban is benne vannak. Azt hiszem, hogy ebben a tizenkét kötetben nem kánonújrírás, de mégis szakmai újrírás történik. Igen szép eredménynek tartom, hogy a kötetekbe az egyetemiek szövegei mellett mindig kerülnek tanulmányok tanítóktól, középiskolai tanároktól is, a gyerekek produkciói is követhetők bennük. Vegyíteni próbálok a szemléletmódokat, a korosztályokat, szakmákat, beszédmódokat. A Babitsról szóló könyvünk 480

oldalásra, már-már kezelhetetlenné duzzadt. Meghatottsággal tölt el, hogy az emberek több száz kilométert utazva, több heti munkát befektetve eljönnek azért, hogy egy húszperces előadást elmondjanak a számukra fontos versről. Az a tapasztalat, hogy például az Esti kérdésről harminc-harmincöt ember képes beszélni, mégis csak a költészet erejét és értelmét mutatja.

– *Egyik író társa, aki elkísérte annak idején Petőfi-zarándoklatukra, azt írta a blogjában, hogy „Nagybányán jó volt versnek, Szeptember végének lenni”. Ennek a mozgalomnak lassan kialakulnak a rituáléi is. Még talán egyfajta lavina-veszélyt is jelenthet. Gondolom, nem haragszik meg, ha mások is szerveznek hasonló akciókat.*

– Őszintén örülnék neki, hiszen éppen az a cél, hogy megmozgassuk az embereket. Abszolút ez a cél: a visszatalálás az irodalomhoz, a költészethez. Hogy Jordán Tamás szavait idézzem: „Hangokból építünk katedrális”, ezek a szókatedrálisok a közösségi irodalomhasználatnak a szentélyei. Döbbenetes erőt ad az embernek az a tapasztalat, hogy munkájának, hogy az irodalomnak van értelme, hogy a mai 13–18 éves gyerekek fontosnak, érdemesnek tartják oda eljönni, végigcsinálni. Talán nagyképűen hangzik, de valami új műfajt sikerült kitalálni a tömeges versmondással, és én boldog vagyok amiatt, hogy az egyetemi professzorok, a tanárok, a diákok eljönnek, együtt vagyunk. A legnagyobb öröm mindig az – s erről tényleg nem tudok meghatottság nélkül beszélni –, amikor az emberek elbúcsúznak egymástól, és elmondják, hogy jól érezték magukat, és hogy azért szeretnek ide jönni, mert itt mindig olyan nyugodt a légkör, békés és derűs, szakmai értelemben is. Ha vitatkozunk egymással, akkor is valami végső megnyugvás, végső megértés a cél. Igenis, állítom, hogy az irodalomnak és a költészetnek az a célja, hogy az emberek úgy keljenek föl akár egy vitaasztaltól is, hogy a vers közelebb hozta őket egymáshoz. A szépirodalmi szöveg mindig olyan közvetítőeszköz, médium, lehetőség, nyelv, amely örömet, boldogságforrást jelent az ember számára. És ha az emberek attól kezdve kicsit derűsebben, mosolygósabban néznek egymásra, akkor megérte ezt az egész programot elkezdni.

– *Hogyan alakult ki az élményközpontú irodalomoktatási koncepció?*

– A tankönyveim egy húsz-huszonöt éves munka végeredményei. Rettentő szerencsés embernek érzem magam, hogy mindezt megcsinálhattam, hiszen talán minden magyartanár meg tudná írni szakmai pályafutásának húsz-huszonötödik éve táján – ahol én most tartok – a saját irodalomtankönyveit. Az már különleges szerencse, ha van egy kiadó, amelyik felvállalja, hogy sokmillió befektetéssel ezt a koncepciót elfogadja, és megvalósítja. Méghozzá úgy, hogy nem kell alkat kötni: minden színes benne, ahogy elterveztem, minden kép benne van, amit én szeretnék. Tehát adott egy húszéves szakmai munka, amely mellé pont jókor jött egy felkérés, a Krónika Nova Kiadónak a felkérése, hogy írjam meg, készítsem el a tankönyveket.

– *Abban van-e valami logika, netán valamilyen stratégia, hogy az érettségizőknek szólóan kezdte a munkát?*

– Ez a kiadó határozott kérése volt egyébként, ami találkozott az én elképzelésemmel is. Arra hivatkoztak, hogy a tizenkettedikes anyagból van a legnagyobb hiány Magyarországon. A koncepció része volt, hogy ezek érettségi központú könyvek legyenek, tartalmazzák a műszövegeket is. A formai újdonsága az, hogy az érettségizőkhöz szükséges minimális szövegek vannak benne, nagyon-nagyon sok képpel, számos vizuális effektel. 1983-ban végeztem az egyetemen, két évig gimnáziumi tanár voltam, majd a szombathelyi főiskolára kerültem, a pedagógia tanszékre, 1988-ban hívtak át Láng Gusztáv az irodalom tanszékre. Attól kezdve fokozatosan alakítottam ki az úgynevezett élményközpontú irodalomtanítással kapcsolatos elképzeléseimet, néha diákcsoportot, néha speciálkollégiumot toboroztam. 1990 és 94 között több középiskolás csoportot vezettem végig az érettségig. Színjátzó kört indítottunk, a Makrancos hölgyet játszottuk, a Vízkeresztet, a Tótékat, ilyen darabokat mutatunk be. A kilencvenes évek közepén alakult egy Ottlik-kutatócsoportom, főiskolásokkal. Velük a regényhez közeli színtérrel, Kőszeggel kapcsolatosan az iskola a határon valóságvonatkozásait kezdtük vizsgálni. Aztán ennél sokkal több lett belőle: immár ketten-hárman doktoráltak a csoportból, úgy, hogy az Ottlik-kutatás is része lett a munkájuknak. Kiemelkedő pillanat volt ez az ember szakmai életében: összejött tizenöt olyan gyerek – közülük

egyikük fejből tudta az egész regényt! –, akinek az érdeklődési köre az enyémmel is találkozott. Az én szakmai életemben volt tehát három-négy fontos csomópont, a színjátszás, az Ottlik-éra, most a közös versmondás, s ami legalább ennyire lényeges: a kétezer körüli időkből a saját kollégáimmal egy élményközpontú könyvsorozatot írtunk, adtunk ki, miközben olyan kutatást folytattunk, mely a forgalomban lévő tankönyveket vizsgálta. Mindez az én tankönyveim megírása előtt zajlott. Amikor 2005 körül megváltozott az érettségi rendszer Magyarországon, akkor kértek fel ilyen típusú érettségi segédkönyvek írására. S mivel egyaránt tetszett a diákoknak és a tanároknak, abból született az ötlet: megpróbálni egész tankönyvsorozatot írni. Bár a fejemben mindez sokáig készült, de valahogy engem is meglepetésként ért: leülök az asztalhoz, és három-négy hónapos, intenzív, éjjelnappali munkával meg tudok írni egy ilyen tankönyvet... De ez csak azért van, mert rendkívüli koncentrációval szedem elő mindazt, ami felgyülemlett bennem, és próbálok meg – ha szabad ilyet mondani – „Láng Gusztáv-os” szemlélettel átítatva valamilyen párbeszédet kezdeményezni a jövővel. Tényleg az a célom, hogy az irodalom a jövőben is fontos legyen az emberek számára. Azokat, akik ma az iskolapadban ülnek, meg kell győzni: igenis, az irodalom fontos dolog, Nekik ez nem adottság, ők teljesen mást szívnak magukba a körülöttük lévő világból, nem azt, hogy irodalom nélkül nem érdemes élni. De ha nem tudjuk meggyőzni őket, akkor két-három generációváltás után nem lesz miről beszélni, és a számunkra oly értékes kultúra, a kultúrák egyik legfontosabb rétege: az irodalom egyszerűen ki fog veszni a tudatunkból. Igenis, én vállalom azt, hogy kongatom a vészharangot, mert a baj óriási. Hogyha csak a tizedrészt sikerül megmenteni annak, amit ma irodalomként tanítunk a középiskolákban, akkor azonnal aláírom a „mefisztói szerződést”!

– *Valószínűleg, az sem véletlen, hogy tankönyvei küllemükben is, tartalom szempontjából is utalnak az internetre...*

– A könyvek beszédmódja nem utánozza az internetet, próbál párhuzamos lenni, azt próbálja érzékeltetni az internet világában magukat otthonosan érző gyerekekkel, hogy nyomtatásban is lehet és érdemes asszociatív módon, ide-oda ugrálva haladni – ami egyébként az emberi gondolkodásmódra sokkal inkább jellemző. Az internet azért olyan népszerű, mert azt csinálhatok, amit akarok, mert nem lineáris, sokkal szabadabb, mint egy könyv. A könyveimbe az internet segítségével próbáltam behúzni ezt a harmadik dimenziót. A könyveim nyitott kapukat kínálnak, nem lezárt értelmezéseket. A nyitott kapuk irodalmáról szeretnék beszélni, arról, hogy a szövegemhez tedd hozzá a magadét, merj mást gondolni, amit én. Nincsenek lezárt világok, lezárt értelmezések, a felelősségem a világért, az mindig a sajátom. Beszédbe tudok elegyedni a világgal és a másik emberrel. Pontosan az a kérdés, hogy a megértés milyen szintjéig tudok eljutni, szemmel, gesztussal, kézfogással, nyelvvel, irodalmi művel, bármilyen eszközével a kultúrának. Tehát csak erről van szó, csak ekörül forgunk, és ekörül forog a kultúra, az emberi társadalom maga. Hiszen, ha a megértés hibádzik, ha megtörik a fény a szemünkben, akkor elveszítünk valamit. Erre tud(na) vigyázni az irodalom, hogy ne így legyen. Abban reménykedem, hogy a gyerekek ilyen típusú könyveket forgatva látják, hogy a tankönyvszerző, a tanár nem akar rájuk erőltetni valamit, hanem hajlandó – tudományosan szólva – belépni abba a diskurzusrendbe, amelyben ők élnek. Tehát megtapasztalják, hogy tanárként én hajlandó vagyok áldozatot hozni, és lemondani a kultúrámnak egy részéről, pontosabban a kultúrámat strukturáló valamilyen lineáris modellről, és hajlandó vagyok elfogadni az ő beszédmódjukat, asszociatív, dinamikus világlátásukat. Kölcsonösen lemondunk az életünk bizonyos elemeiről annak érdekében, hogy jobban értsük egymást. Tehát, hogyha a gyerek megérti, hogy ez a könyv azért színes és azért van benne annyi kép, annyi megengedő szerkezet, mert szeretne az ő világával párbeszédet folytatni, akkor úgy érzem, sikerült előrébb lépnem.

– *Ha jól értelmezem, ez a diák számára valamiféle ihletforrás is lehet, további impulzusokat ad: indulj el, járj a magad útján!*

– Megmutatom, hogy vannak utak, nem csak egyetlenegy létezik, amelynek vége van. Ezek az utak a művekhez terelnek, és a művektől hozzám, de végső soron egymás felé vezetnek. Ebben segít az irodalom, hogy az egymás felé vezető utakat megtaláljuk.

Azt hiszem, a jövő irodalomtanítása, de kultúraszemléletet is mondhatok, alapvetően a mi diakrón, múltba

néző tekintetünket próbálja meg a jelen és a jövő felé terelni. Nagyon fontos a múlt, nem szabad elfelejteni, de alapvetően a mi kultúraszemléletünk és oktatási rendszerünk arra épül, hogy a saját hagyományaink alapján megvizsgáljuk: a ma hogyan épül a régire, és ezt az egészet adjuk át egy nagy csomagban a gyerekeknek. Azt hiszem, hogy a jövőben sokkal többet kell a jelenrel foglalkozni, hogy a jelen rettentő bonyolult jelrendszerét és szerteágazó szimbolikus világát a gyerekek megértsék, és arra kell rávenni őket, hogy ők majd egyéni utakat keressenek a múlthoz. Tehát nem a múltakat kell átadni nekik, hogy abból építsék meg a saját jelenüket, hanem a jelenhez vezető utakat kell kiszélesíteni, mélyebbé tenni, még jobban megismerhetővé tenni. S arra már csak rávenni tudjuk őket, biztatni, hogy érdemes lesz megismerni a múltat. A kultúrák Európában szerintem ma ezt a kétféle utat követik. A nyugati, a skandináv, angolszász kultúrák alapvetően már a jelenben élelik a diákjaikat, ezért tanítják meg őket öt-hat nyelven beszélni. Az irodalom nem úgy létezik náluk, mint nálunk, hanem mint a kommunikáció illusztrációs lehetősége, mint esztétikum, mint örömforrás. Ma itt, nálunk, az irodalom csupán „tananyag” még.

– Egyáltalán ez a tantárgyiség nagyon beskatulyázza az irodalmat, de a reáliákat is. Miért kell a matematikát, a fizikát, a kémiát és a biológiát elválasztani, szétszeletelni? Sőt, mindegyikre még rákövetkezik a filozófia is. Gondolom, ez érvényes a humaniorákra is...

– Érvényes, csak ezt mi vészterhesen éljük meg. Azt hiszem, az igazság valahol a két lehetőség, a két szemlélet között van. A mi oktatási rendszerünk is már elindult azon az úton, amikor a szinkronicitás fontos lesz. Erre próbáltam példát mutatni tegnap esti előadásomban, hogy, igenis, egy Pilinszky-vers, az Apokrif és egy Otlík-regény, az Iskola a határon esetében, egymástól eltérő műnemben, beszédmódban is kimutathatóak a közös tendenciák. És Tolnai Ottó, bár még távolabb áll tőlük időben is, mégiscsak egy posztmodern apokrifet írt a Pilinszky Újvidéken című versében. A három mű közül főleg az első kettő, húsz-huszonöt-harminc évvel a megírása után vált ismertté, de tananyaggá még később. Negyed évszázadnak kellett eltelnie a befogadástörténetben ahhoz, hogy ezek a művek fontossá váljanak. Nálunk Örkényig jutott el a magyartanítás. Az utóbbi harminc-negyven év irodalma nincs belefoglalva a diskurzusba, a tananyagba, azért is indultam a tizenkettedik osztállyal a tankönyvírásban. Hogy Esterházy, de ne csak ő, hanem Szabó Magda, Tandori Dezső, Parti Nagy Lajos, Kertész Imre mind-mind az eddiginél sokkal hangsúlyosabban legyenek jelen a tananyagban. A gyereket el kell vezetni valahogy ezeknek a műveknek a megértéséhez. Szerintem óriási tévedés az, hogy Homérosszal kezdjük a középiskolai irodalomtanítást, hiszen Homérosz beszédmódjának a megértése még a vájtfülűek számára is nehézséget okoz. Miközben a gyerek – akár a felnőtt –, ha kinyit egy mai folyóiratot, nem tud mit kezdeni például egy Kukorelly- vagy egy Tolnai-verssel. Nincsenek meg a nyelvek, amelyeken a kortárs irodalom és az oktatás egymással beszélhet, ezeket meg kell írni. Ezt próbálják meg az én könyveim valamilyen módon körüljárni. Nem azt mondom, hogy egymagam írnám meg azt a bizonyos nyelvet, az nagyképűség meg túlzás volna, de ebbe a párbeszédbe szeretnék elvegyülni ezekkel a könyvekkel.

– Ön volt az egyike azoknak, akik, ha nem is elsőként, de felhívták a figyelmet, az új, a másik, a digitális irodalomra. Ez a jelenség, ez a folyamat, ami most már egyre nagyobb teret kap, az ön tanári szemével nézve mennyire „veszélyes” a hagyományos irodalomra nézvést, illetve a kettő mennyire találkozhat egymással? Kérem mindezt, miközben Kányádi Sándor már-már szállóigévé vált kijelentésére gondolok.

– Igen, én is idéztem Kányádi megállapítását, miszerint „az internet megjelenése a kereszténység felvételével mérhető”. Nagyon szeretem ezt a Kányádi-gondolatot, magam is abszolút így gondolom. Azt hiszem, hogy nem vesszük eléggé komolyan. Se Kányádinak ezt a mondatát, se azt a tényt, hogy a digitalizáció átírja a kultúrákat. Nem vagyunk hajlandók tudomásul venni, holott ha előre menekülnénk, sokkal jobban járnánk. Azt hiszem, hogy egészen konkrétan szakmailag, tudományosan arról van szó, hogy itt új műfajok születnek, új poétikák születnek, új stilisztikáknak, új grammatikáknak kell megszületniük, amelyek már vajúdnak. De azoknak, akik a régi típusú, lineáris, papíralapú irodalmat művelik, nagyon kevés még az antennájuk arra, hogy ezt elfogadják. Nincs nagy vész, lehet, hogy ennek a váltásnak tényleg lassan kell megtörténnie, de biztos, hogy a digitális

irodalom fokozatosan egyre nagyobb teret kap az életünkben és az irodalomszakmában is. Amikor a magyarországi irodalomtudomány egyik legfontosabb filológiai kérdése az, hogy hogyan nyerjük ki Mészöly Miklós winchesteréből a ki nem adott szövegeit, akkor igenis, azt mondom, mikor egy informatikai kérdés válik a filológia egyik meghatározó kérdésévé, tehát az, hogy fennáll annak a veszélye, hogy soha nem fogjuk elolvasni azt, amit Mészöly Miklós az élete utolsó időszakában írt, akkor nem tudomásul venni a digitalizáció jelentőségét, botorság. Amikor a leírt irodalmi művek kilencvenkilenc százaléka számítógépen születik – egy-két „elvetemült”-től, Esterházytól és másoktól eltekintve, akik még képesek ceruzával vagy tollal írni –, akkor erről a tényről nem venni tudomást, ismétlem: botorság.

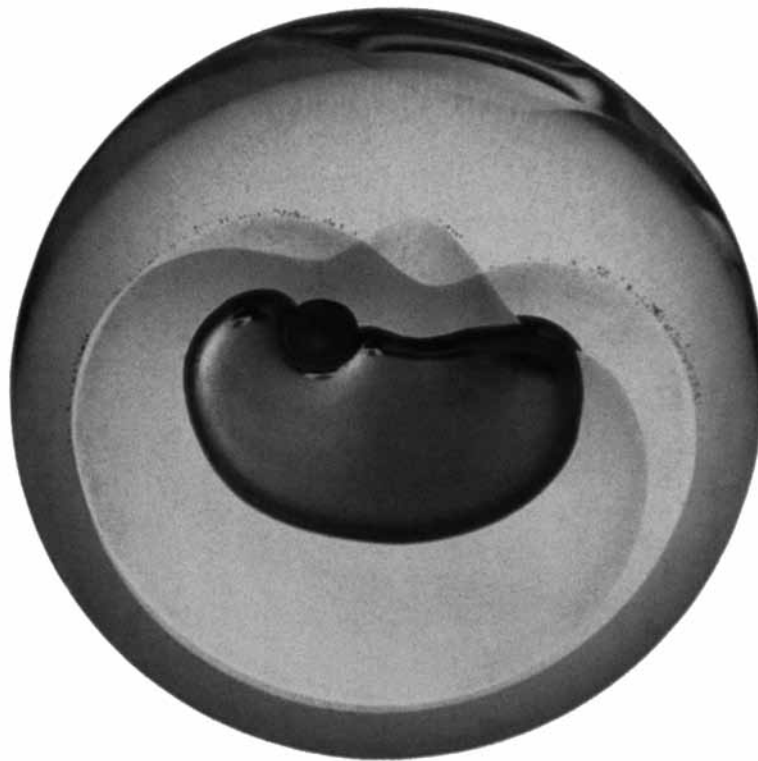
– *Nálunk járt E. Csorba Csilla, a Petőfi Irodalmi Múzeum igazgatója, és ő mondta, hogy egyre inkább odafigyelnek ezekre, és mint irodalomtörténeti intézmény próbálnak mindent begyűjteni.*

– Igen, náluk is lassan lesz egy szoba, amelyik írók winchesterével lesz tele...

– *Határ Győző is nekik ajándékozta az ócska számítógépét.*

– Nagyon jó ötlet, a kilencedikes könyvembe be is fogok tenni illusztrációként egy ilyen gépet! Az eddigi könyveimben egy csomó kézirat van benne, írógép is, Babits bomba sújtotta írógépe is bekerült a tizenegyedikesbe, most a kilencedikesbe betesszük valamelyik író számítógépét...

(részlet egy nagyobb interjúból, Várad, 2009, 9-10. szám)

GYÖNYÖRŰ ÖRÖKSÉGEM, BADACSONY

Beszélgetés Tatay Ágotával

Tatay Ágota csupa mosoly. Két bevasárlás közt, Tapolcán, a város délelőtti forgatagában ülünk le a tuják árnyékolta kávézó teraszára beszélgetni, emlékeket idézni: gyermekkort, Badacsonyt, szőlőt és az író-szölművelő édesapát, Tatay Sándort. Az időnk nem túl sok. Rendelünk jéghideg tonikot, kávé, s máris indítom az emlékfolyamot.

- Mindnyájunknak vannak kora gyermekkori emlékei. Bár a kutatások azt bizonyítják az első emlékek három éves korra datálhatók, hisz ekkora fejlődik ki az élményszerű emlékezetünk. Ágota, önnek van-e ilyen kora gyermekkori „első emléke” az édesapjáról?

- Van, és biztos, hogy három éves kor körüli vagy talán még valamivel korábbi is. Mi a Rodostó Turistaházban töltöttük ezeket az éveket Badacsonyon. Szüleim a turistaház gondnokai voltak. Tulajdonképpen én kéthetes koromban kerültem oda. Majdnem ott születtem, de olyan nagy hó volt 1947 telén, hogy a bábaasszony azt mondta, ő ugyan nem jön föl oda. Tudniillik a turistaház fent volt a sziklák alatt. Így édesanyám elment Székesfehérvárra szülni, ezért csak kéthetes koromtól éltem ott. S ezt sajnálom is, mert nem nevezhetem Badacsonytördemicet szülőfalumnak.

Az első emlék, ami nem is igazán édesapámhoz kötődik, viszont életem meghatározó és máig kísérő élménye; azoknak az erdei fenyőknek a hangja, melyekből van egy csoportnyi a turistaház mellett. S ha azt a hangot hallom a mai napig bárhol, azoknak a szélfúttá fekete fenyőknek a susogását, akkor valami olyan nyugalom száll meg, mely a legrettenetesebb zürzavart is gyönyörűen kisimítja az életemben.

Édesapámról az első élményem, amely valószínűleg tényleg három éves korom körül lehetett, hogy ül a fotelban és olvas, s én nyagatom, inkább velem foglalkozna. Azokban az években ugyan írt, de nem publikált. Írt és olvasott, sokat, de csak a téli időszakban. Nyáron aktívan részt vett a vendéglátásban.

S persze legmeghatározóbb képek és emlékek a hatalmas szánkózások, vándorlások a nagy hóban fel a hegytetőre, vagy mikor kint ültünk a teraszon és vártuk a rianást... Paradicsomi állapot volt ez egy gyermeknek. Édesapámnak talán nem annyira, de utólag azt mondta, nem bánta meg ezt az időszakot, hiába kényszer szülte.

- Hogyan teltek a napok a turistaházban?

- Nyáron nagy volt a nyüzsgés, mindig sok vendég fordult meg a házban, télen viszont hármában voltunk. A szüleim azonban szerveztek időnként bálszerű multságokat, ahova eljöttek a hegy lakói. Érdekes, hogy a hegyen majdnem minden háznál volt valaki, aki nagyon szépen énekelt, vagy valami zeneszerszámon játszott, leginkább citerán. Ezek nagyon jó hangulatú esték voltak.

- Tatay Sándor elemzői, kortársai, barátai írásművészetéről szólva elsőként emelik ki ízes mesélőkedvét, anekdotázó történetmondását. A családon belül is érvényesült ez a mesélőkedv? A térdére ültette önt, vagy később Marci unokáját, hogy mesét mondjon?

- Hogyne, minden este volt mese. Édesapám sok-sok mesét tudott, és szeretett csak úgy, szabadon is mondani, de én csak egy mesét voltam hajlandó hallgatni. A forró vizet a kopaszra! Ezt minden este el kellett mesélnie, s csak ezután lehetett szabadon bármi mást.

Az unokája elég későn született, akkor ő már 72 éves volt, de nagyon jó kapcsolat alakult ki köztük. Sokat mesélt neki is. Sőt, sokszor voltak ők ketten együtt a hegyen, s ezen alkalmakkor igyekezett az unokájának átadni mindent, amit a hegyről tudott, amit a hegyen tapasztalt, azt a tudást, amit pl. a Bujdosásunk történetében is

mégirt. Be kell vallanom, én sem tudok a hegy nélkül élni, de úgy tűnik, a fiam sem, pedig már 28 éves. Nem tudom, ez neki köszönhető-e, vagy magának a hegynek, a táj varázsának, de megbabonázta a fiamat is.

- Amikor iskolába került, felköltöztek Budapestre. A család kétlaki lett. Hogy telt az élet a fővárosban?

- Amikor iskolás lettem, az érdekesen kezdődött, mert szeptemberben még itt voltunk Badacsonyan, itt kezdtem az általános iskolát osztatlan, négy osztályos képzésben, kb. novemberig jártam ide, majd novembertől tavaszig Budán a Táncsics Mihály utcában. Az első három évem így telt. A félévi bizonyítványomat Budapesten kaptam, az év végit pedig már Badacsonyan. S ennek semmi hátrányát nem éreztem, sőt annak sem, hogy Badacsonyan osztatlan négyosztályos iskolába jártam. A hegy jelenlegi lakóinak a fele osztálytársam volt.

De vissza Budapestre. Először a Várban laktunk, a Hunyadi utcában. Nap, mint nap a Halászbástyán át mentem az iskolába. A sors kegye, hogy az egyik gyönyörű tájról egy másik gyönyörű helyre kerültem. Budapestnek tagadhatatlanul az egyik legszebb része a Várnegyed. Itt a Várban addig laktunk, míg társbérletté nem alakították a lakásunkat. Egy idős néni került hozzánk, az ő szobáján keresztül juthattunk a saját lakrészünkbe. Sok utánjárásra aztán Angyalföldön kapott édesapám egy 49 négyzetméteres kis lakást.

Ezen az angyalföldi lakótelepen élt többek közt Sántha Ferenc is. Együtt nőttem fel a fiaival. Felettünk pedig Nagy Sándor, Sztálin-díjas író lakott. (Az persze egy külön történet, hogy lett valakiből Sztálin-díjas író. Egyébként belebolondult szegény, tönkre ment idegileg, majd öngyilkos lett.)

Pesten ugyan csak néhány téli hónapot töltöttünk, de édesapámnak itt is megvolt a baráti köre. Elég sokan jártak hozzánk, többek közt Jankovich Ferencék akik nem messze laktak tőlünk, szintén a Várban. Itt el kell mondanom, hogy Badacsonyan is szomszédjaink voltak, együtt vettek szőlőt 1947-ben édesapámmal.

Odajárt még Berda Jóska bácsi, Tersánszky Józsi Jenő, aki különösen erősen él az emlékezetemben. Amikor először találkoztam vele, édesapám úgy mutatta be; ő a Misi Mókus írója. Én ránézte, s mondtam: - Jé, hogy hasonlít rá! - Ettől kezdve nekem ő csak Misi Mókus maradt. Tehát sokan jártak hozzánk, nem is merek több nevet említeni, hátha kihagynék olyanokat, akik érdemesek lennének az emlékezésre. A könyvkereskedésünk akkor ugyan már nem volt meg, a második világháború után rögtön államosították, de édesapám ekkor aktívan részt vett az irodalmi életben.

Szép élményeim vannak ezekből az évekből. S igazán, olyan gyermekkorom volt az 50-es években, melyeket - a kor hozta tragédiák és nehézségek ellenére sem - cserélnék el senkivel.

- Tatay Sándor tehát az év nagy részét Badacsonyan töltötte. Szívesen és örömmel fogadott vendégeket, akár írás, akár a szőlőművelés épp aktuális teendői alatt is zavarták meg...

- Nem zavarták. Soha nem zavarták, bármit is csinált.

- Kikre emlékezik a vendégek közül? Voltak-e vissza-visszatérő barátok, kortárs írók, művészek?

- Hogyne! Most, ha Badacsonyan lennék, megmutatnám azt az emlékkönyvet, amit gyermekkoromban kaptam, abban mindenki szerepel, aki nálunk járt. Az irodalmi élet színe-java. Nem is tudom volt-e, aki nem járt ott. Szabó Pál, Veres Péter, Takáts Gyula, Kalász Márton, Sarkadi Imre, Somlyó György. De említhetem Nemes Nagy Ágnes és az Új Holdasokat, s az akkor még fiatalok közül Esterházy Pétert. Aztán Rab Zsuzsával volt nagyon jó kapcsolata, ő is gyakran megfordult nálunk. Minden év augusztusának elején rendezett édesapám egy 48 órás tarokkpartit. Állandó résztvevői voltak Vas István, Vargha Balázs, a Réz-fiúk - Ádám és Pál - Jankovich Ferenc és az akkori Ifjúsági Könyvkiadó igazgatója Kovács Miklós. Állítólag ő játszott a legjobban. Ő sohasem kapta meg a keménykalapot, mert akinek elfogták a huszonegyét, polgármester lett, és viselnie kellett a kalapot. Emlékszem, Jankovich Feri bácsi sokszor ült kalapban a fején. De nemcsak írók, képzőművészek is megfordultak nálunk. A szintén Badacsonyan élő Egry Józseffel is közeli baráti kapcsolatot ápoltunk. Szerencsére még nekem is volt alkalmam vele találkozni, most már csak a csodálatos színvilágot visszaadó képeim keresztül „láthatom”, de ezek felidézik a velem kapcsolatos gyermekkori emlékeimet.

- Tatay Sándornak Badacsonyra költözésétől, folyamatosan nagy tervei voltak a hegyre. A Bujdosásunk története c. ifjúsági regénye is egy utópisztikus kerettörténettel indul, amelyben a Badacsony általa elképzelt jövőbeni képét vázolja fel. Örült és lelkesedéssel töltötte el minden terv, ésszerű és okos kezdeményezés, mely az üdülőközponttá alakítással vagy a szőlőtelepítéssel, szőlőműveléssel, az értékek megőrzésével volt kapcsolatos. Élete utolsó éveiben hogy látta a hegy jövőjét? Miként vélekedett a meg nem valósult tervekről?

- Valóban a szíven viselte a hegy sorsát, és rengeteg írásában, felszólalásában próbált azért harcolni, hogy a badacsonyi bornak legyen becsülete, s ne vegyék egy kalap alá az alföldi homoki borokkal. Persze akkor sok fogantja nem volt az egészsnek. Nagyon szomorúan vette tudomásul, hogy ilyen nehéz körülmények között megművelhető hegyen, csodálatos bort termelve, nincs különbség jobb és rosszabb minőségű nedű között. Amikor a rendszerváltás előtt támogatták a szőlőtelepítést és feldúlták az egész hegyet, nagyon fel volt háborodva. A munka ész nélkül folyt, például akkor döntötték le azoknak a bástyáknak egy részét melyet az olasz hadifoglyok építettek, s a hegy ékességei voltak, gyönyörű teraszokat alkotva. Azért a környékünkön még áll néhány, s az új szőlősgazdák is az elmúlt években visszaállították egy részüket. Szomorú volt a rengeteg elhagyott szőlő láttán, melyeket pillanatok alatt elfoglalt az erdő. Sok-sok szőlő így ment veszendőbe. Régi képeken még látható, hogy a Szegedy Róza-ház és a Kisfaludy-ház közt egészen a sziklák tövéig milyen csodálatosan megművelt szőlősorok futnak. Úgy mondta (még mindig a rendszerváltás körüli évekről beszélünk), ma már csak a szent örültek birkóznak a szőlővel. Mert a szent örülteknek nincs szívük parlagon hagyni azt a birtokot, melybe rengeteg energiát fektettek, a szőlőt mentették és tovább vitték, életük elválaszthatatlan részévé vált. Kicsit aggódott is, hogy egy szem lánya hogy fogja ezt értékelni, továbbvinni. Érdekes, soha nem beszélgettünk arról, mi lesz a szőlővel, ha már ő nem lesz, de bizonyára a gondolataiba ott motoszkált, ha nem is mondta ki. De hála Istennek olyan fantasztikus férjet sikerült találnom, aki teljesen beleszeretett a badacsonyi szőlőbe – építész létére -, és maga, magunk műveljük. Én, ha kell, még permetezek is. Igyekszem megtartani azt a területet, amit örököltem tőle.

- A hegy őslakói tisztelték, szerették, hisz az ő hétköznapiakat élte, osztozott gondjaikban, örömeikben több mint négy évtizeden át. Sokszor fordultak hozzá tanácsért, segítségért vagy csak beszélgettek az élet dolgairól egy pohár bor mellett. A halála utáni években és napjainkban hogyan, s mennyire él a hegy lakóinak emlékezetében?

- Remélem, sőt tudom, hogy sokan szerették, nem tudok róla, hogy haragosa lett volna a hegyen. Ezt bizonyítja az a májusi három napos ünnepség is, ahol rengetegen megjelentek emlékezni, tisztelni írói és emberi nagysága előtt.

Azok az emberek például, akiket A szezon vége című könyvében is megírt, akiket borbogaraknak nevezett, még a mai napig is visszajárnak hozzánk. Megörököltük őket édesapámtól. S ezt egyáltalán nem bánjuk.

Ki merem jelenteni, s érzem, senki sem megy el közömbösen az emléke mellett. Csak még egy utolsó jellemző példa: Jankovich Feri bácsit tanár úrnak hívták a falubeliek, édesapámat pedig Sanyi bácsinak. Sokan berzenkednek mostanság a nézítés és bácsizás ellen, pedig ez tiszteletet és kedvességet jelent, legalább is itt, Badacsonyan, a hegylakók között mindenféleképpen.

„A tájért élek itt, nem másért. Az az érzésem, hogy a világ egyik legszebb tája. Ez csak érzés... A hegy különböző zugaival olyan barátságot kötöttem, hogy enélkül már nehezen élhetnék. Azért szeretem Kisfaludyt, mert a természet emberformáló hatását felismerte előbb a romantikusoknál... Nézd, énnekem az irodalmi munkásságomat körülhatárolja az a világ, amiben élek. Munkám egyik része ott játszódik, ahol a gyermekkorot töltöttem, a kisebbik rész Badacsonyan és környékén. Valami hihetetlen varázsa van ennek a hegynek. Nemcsak a színek, hanem az illatok... Nemcsak a pincék leheletére gondolok, hanem erő gyümölcsök, fonnyadó növények, az erdő leszálló illatára, melyeken már a vadak életét érzem. A földnek pedig itt rendkívüli ereje van. Minden gyümölcs, gizgaz elharapható termése jobb ízű, mint másutt. „

/Részlet Bertha Bulcsu Tatay Sándorral készített interjújából/

AKINEK VILÁGÍTOTTAK A SÁRGARIGÓK

Emlékezés Tatay Sándorra

Én az 1970-es évek közepén kezdtem járni Szigligetre, az Írók Alkotóházába, mint fiatal (nem is olyan fiatal) költő. Sokakkal együtt ott ismertem meg Tatay Sándort, akinek akkorra ott már kisebb legendája volt. Nagy gyűjtőhely volt a hajdani Eszterházy-kastély, idősek, idősebbek és fiatal írósvölgyények is szívesen jártak oda. Persze többnyire olyanok, akik sosem remélhették azelőtt, hogy egyszer hercegi kastély ad szállást, mondhatni otthont számukra. Egyszerre ötven körül szokott lenni a létszám, nyaranta több. A szigligeti háziasszonyok, kik a konyhán dolgoztak, remekül főztek, és csinosak, kedvesek voltak. Ebéd után egy-egy asztal körül sokadalom támadt, körbehúzták a székeket, és beszélgettek, adomáztak. Jeles embernek kellett lennie, aki körül csoportosultak. Nagy László asztala körül mindig sokan voltak. Pilinszky is vonzotta az embereket. De aki meséivel és történeteivel a legtöbb hallgatót tudott asztala körül, az Tatay Sándor bácsi volt, ha éppen ott volt. Így ismertem meg én is, furcsán mozgó szájával, csendes, szinte selypítő hangjának hallgatása közben. Ő persze régi vendég volt, tanúja sok-sok ugratásnak, viccelődésnek, hiszen még akkor is a badacsonyi Rodostónak nevezett menedékház gondnoka volt, amikor az alkotóház megnyílt, s szinte kezdettől fogva tanúja volt az ott történt, nem egyszer furcsa dolgoknak.

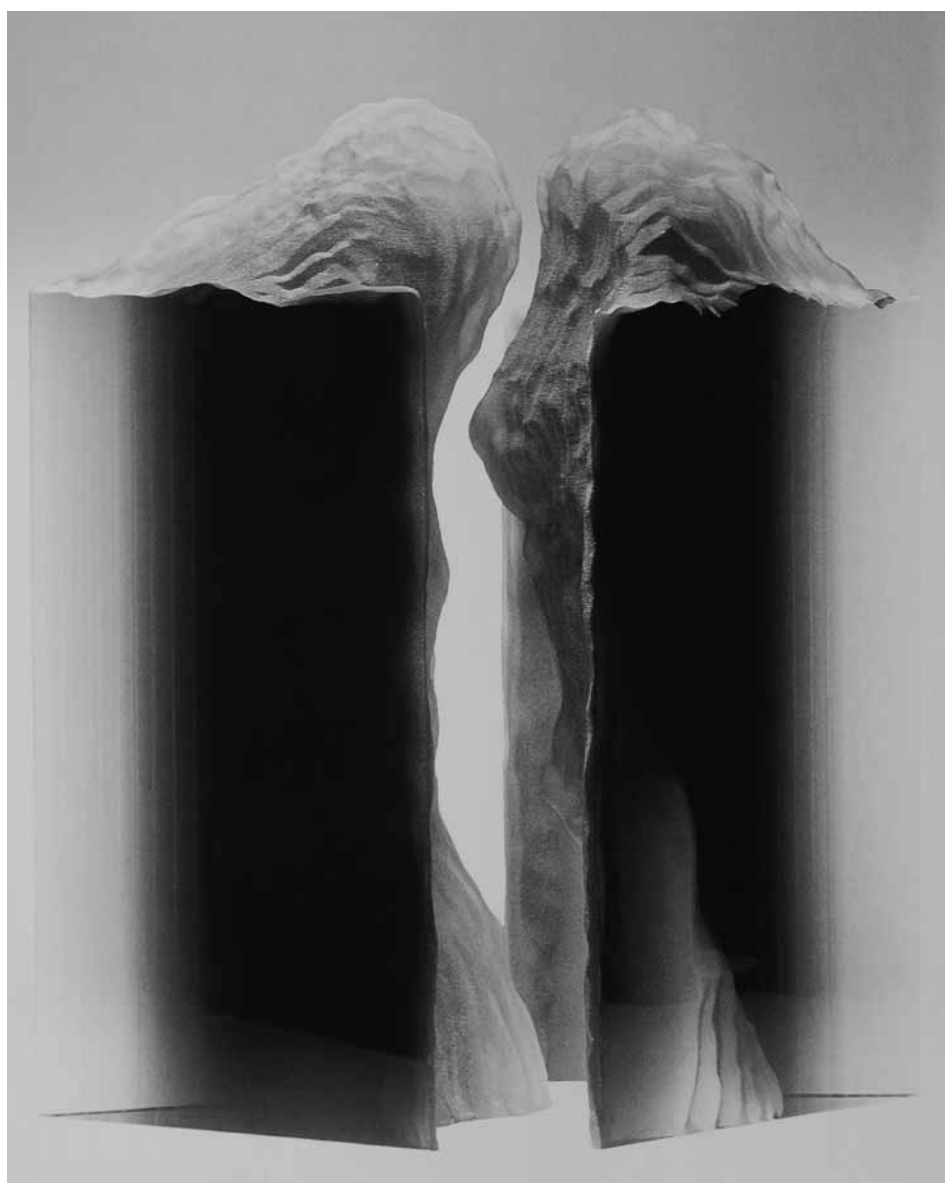
(El kell mondanom egy történetet, amit tőle hallottam. A megnyitás után röviddel egyszer Rákosi is meglátogatta a házat, s a társaság az ebédlőből kiment a teraszra. Ott ülőalkalmatosságok voltak, s népünk nagy vezére le akart ülni. Igen ám, de a ház akkori gondnoka, Harsányi úr kiszúrta, hogy azt a széket választja, aminek enyhén szólva is sánta volt az egyik lába. Gyorsan mögé került, s lábát a beteg láb alá dugta. Rákosi oda is ült, semmit sem vett észre, s Harsányinak, míg csak a komcsi bitang föl nem állt, ott kellett tartania a lábát a székláb alatt.)

Sándor bácsi különben a Rodostóban húzta ki a háború utáni, sok-sok felfordulással, nemegyszer gaztettekkel terhes időt, jórészt az ötvenes évek embertelenségeit is, s annyira megszerette a Badacsonyt és a környékét, a környék szívós, dolgos népét, hogy ide nősült, falusi, szép polgárlányt vett feleségül, s fészket rakott szőlővel és egy kis házzal a hegy nem éppen legjárhatóbb magasságában. Dolgozott, szőlőt művelt, hiszen nem állt tőle távol sorsosai élete. Már a Rodostóba annak idején vállon vitte fel a feketén szerzett fél borjút az éjszakában, s ha befagyott a Balaton, téli esteiken átmerészkedett a jégen a somogyi partra egy kis élelembeszerzésre. Ismerte a Badacsony korábbi kismemes és dzsentrí családjainak földfelosztásait, viszálykodásait, benősüléseit éppúgy, mint a Kisfaludy Sándor korának történetét, az egész badacsonyi legendáriumot. Eötvös Károlyon kívül nem volt még író, aki így ismerte és szerette ezt a tájat és ezt a népet. Bár Eötvös a tájat és nemzeti nagyurait ismerte természetesen, Tatay Sándor, a hajdani népi író, a Kelet Népe korábbi szerkesztője, aki diákkorában már bekódorogta Nyugat-Európát, a verejtéket gyöngyöző dolgos embereket is, akikkel részint sorsközösséget vállalt.

S mit ad Isten, az alkotóházi regehallgatóból 1983-ban én is Szent György-hegyi szőlőtulajdonos lettem. Örökségemből egy leművelt, 1200 négyszögöles szőlőt vettem egy rozoga, romos présházzal, de boltíves pincével. Így már hárman lettünk szőlősgazdák az alkotóház vendégei közül: Tatay Sándor, Takács Gyula és én. Ez különös időbeosztásokkal járt. Legjellemzőbb a metszés és a szüret ideje volt. Akkor mindig mindhárman találkoztunk a kastélyban, s onnan jártunk ki szőlőmunkára. S hoztuk persze kóstolónak a saját borunkat. Takács Gyula bambis üvegben, Sándor bácsi fonottas demizsonban, én tízliteres műanyag kannában. Takács Gyula stampedliként kínálta, Sándor bácsi pohárral, én kancsóval – a legfiatalabbnak meg kell adni a módját. Közben az új telepítésben az én kis borházam is elkészült, s ettől kezdve gyakran jártunk egymásnál Sándor bácsival. Elmondtuk gondjainkat, terveinket, bor mellett, diófa alatt beszélgettünk. Illetve Tatay Sándornál körtefa alatt.

Mikor először ott jártam, éppen érett a zamatos körte, a fáról szakítottam. Panaszkodott, hogy az első világháborús, olasz foglyok által rakott, omladozó bástyafal mellett a hegyből lejárnak a vaddisznók, s nagy károkat tesznek az ültetvényben. Mutatta a dúrásokat. Aztán átvezetett a szomszédhoz, akiket Pestről ő csalt ide, s ahol hüvös kéknyelűt kortyoltunk lopóból, mert – ahogy mondta – az egész környéken nekik van már csak kéknyelűjük.

Sándor bácsit mindenki szerette – ő volt a szerethető ember. Ugyanúgy beszélt munkásaival mint a Kossuth-díjasokkal. Az ám! Kossuth-díj! Nem kapott életében sok elismerést, de ezt nagyon várta! Több évben biztosnak tűnt, hogy végre meglesz, aztán mégse. Végül 1991-ben, halálának évében meglelt. Éppen metszésidő volt, együtt voltunk az alkotóházban. Látni kellett volna csendes, megnyugvó boldogságát! Minden asztalra pezsgőt hozatott, s együtt ünnepelt az egész kompánia: vendégek és személyzet. Mert mint a ház nagy erejű titkokat tudó titkos urát, a személyzet is úgy szerette. Mert ő volt a szerethető ember, akiből egyre kevesebb van. Akinek nemcsak a vaddisznók dúrták féltett és gondosan ápolat kertjét, de – ahogy írta valahol később – egy kirepülő sárgarigó csapat is alkonyodó ablaka alatt szállt el, s szinte bevilágították a homályosuló szobát.

Németh István Péter

BADACSONYI KÉPESLAP

– TATAY SÁNDORRÓL

Tatay Sándor 1944 tavaszán, egy filmforgatás alkalmából utazott le a fővárosból vidékünkre: Szigligetre és Badacsonyba. Harmincnégy esztendő volt, s Gárdonyi Géza novelláiból dramatiszálta egy forgatókönyvet a Hegyen égő tűz című filmhez. A nyomasztó háborús évek után, a közelgő front előtt úgy látszott, hogy az alkotók számára éppen egy itt készülő filmalkotás közben lehetett a legkiválóbb túlélési stratégiát kigondolni.

Az élet, ahogy lenni szokott, minden regénynél meglepőbb fordulatokat hozott. Az író a következőképpen emlékezett vissza erre az időszakra: „...a producer szándéka nyilvánvaló volt: pénz nem számít, csak ezek a külső felvételek minél tovább tartanak, addig kap katonai felmentést, és addig kapott az egész stáb. Ki is húztuk ott, míg a hó le nem esett. Közben újra meg újra elfogyott a forgatókönyv. Nékem írnom kellett. Hogy nyugalmasan dolgozhassam, Szócs [István] elvitt a badacsonyi Rodostó turistaházba. [A turistaház onnan kapta nevét, hogy falán II. Rákóczi Ferenc Rodostóban történt halálának 200. évfordulóján emléktáblát avattak. Megjegyzés tőlem: NIP] Ott az történt, hogy a ház fiatal gondnoknőjét feleségül vettem. December 8-án esküdtünk, és másnap útra keltünk dög nehéz csomagokkal, hogy valahol bejuthassunk a fővárosba, ahol még nem zárult össze az ostromgyűrű. Sikerült a tizenkettedik órában, nagy kerülővel Tata irányából. A vár oldalában folytattam légoltalmi szolgálatomat; abból állt főképpen, hogy a nyomorúságos kötözőhelyre juttattam a sebesülteket, oltottam és oltattam a tüzet. Temettem és temettettem rokkant férfiakkal és legyengült asszonyokkal a holtakat... Február 12-e után pedig csak arra vártam, hogy feleségem járóképes legyen. Áprilisban, megint hosszú gyaloglással, visszaérkeztünk Badacsonyba.”

A háború után is ragaszkodott Tatay a Badacsonyhoz. Tovább dolgozott itt a Lábdi-dűlőben. 1953-ig lakta a Rodostót, s közben saját házát építette egy szőlőtelken, amit Jankovich Ferencsel közösen vett. Életének eseményei, élményei innentől kezdve már sorra bekerültek a regényeibe, s egyéb más műfajú írásaiba.

Érdekes egybeesés, hogy a filmzés ismét sorsfordítónak bizonyult pályáján. Ugyanis Makk Károly Ház a sziklák alatt című filmjével világsikerre viszi Tatay drámai prózáját 1958-ban. Könyveiből a Badacsony hegy

ismerete és forró szeretete süt szüntelen, mint a nyári napon átmelegedett bazaltkövekből: Ének a szőlőhegyről, Vulkan, Bujdosásunk története, A táltos kisautó...

„A kő általában hideg, ha az ember köre gondol, hidegre. A badacsonyi ember élete összefügg a kővel. A kő itt forró. Ha nem úgy pattan, ahogy akarják, azt mondják: „Ez megfagyott”. A kő megőrzi a meleget, ha éjszaka odatartod a hátadat, melegíti” – mesélte Bertha Bulcsúnak.

Tatay Sándor nem írt verseket, csak álneven kettőt a Nyugatba, de ahogy leírta a Badacsonyt, az a maga realiztikus pontosságában is színtiszta líra. Nem lepődtem meg, hogy akár csokorba gyűjthető, annyi róla vagy hozzá írott Badacsony-verset talál az ember! Képzletben leteszem a bakonytamási temetőben a sírjára! Ő, aki hajdan Várkonyi Nándorral Pannonhalmától Badacsonyig gyalogolt, 1991 karácsonya előtt Sümegen, Kisfaludy Sándor városkájából indult ennél is nagyobb útra...

Kiss Dénes: Képeslap Badacsonyba
Tatay Sándornak

*Hegyek vetett háttal
homlokkal a napnak
él a sziklanyűvő
derűs kőmorzsoló
ősz bazalt-király*

*Gyűjt roppant dobbanásokat
virágsziromról Bakony-mélyből
Holdat pattint fekete éjből
Tanyája alatt
már magma-szakadt
vulkán orgonál*

Kerék Imre: Badacsonyi vihar
Tatay Sándornak

*Még utolszor átröngenezi a
hegy bazalthomlokát a Nap,
másodpercekig tartó
öröklétbe emelve
jegenyest, pincék tükörfalát.*

*Villamossággal-telített kövek
idegzetében, víz alatti bugyrok
mélyén hangokkal terhes némaság.
Simusgörbék rajzoló sirály
rikolt először. Nádtorsok tövéről*

büborék indul a felszín felé.
Zörejekkel benépesül a part.
A zsugorodó lapályon riadt
falkába verődnek a bokrok.
Jégzománc pattog, a csülök-
nyomok füstölő kráterek –

s a villogó fehér agyaraival
nekiront a hegynek a vihar.

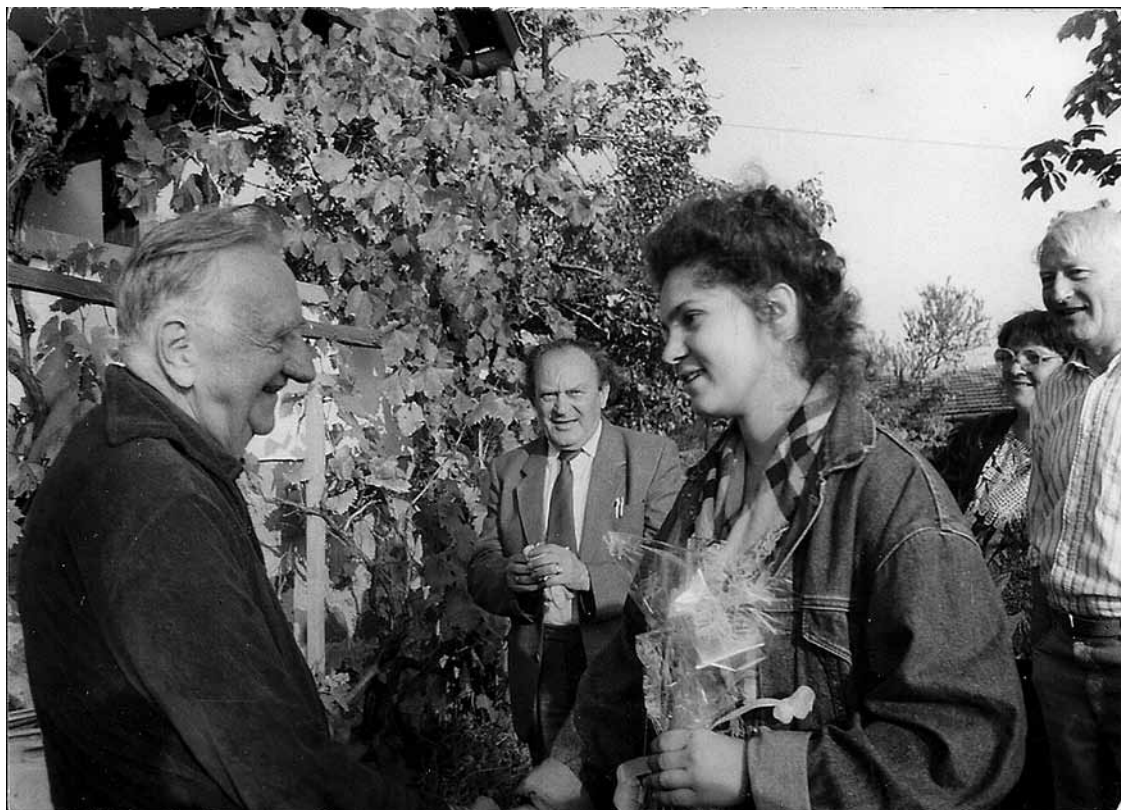
Bisztray Ádám: Badacsonyban
Tatay Sándornak

Bástyáid fogják itt a földet
nehogy a szél és víznek árja elvigye,
csóvás tatár nyíl égesse föl.
Ez a te szelíd várad
és hantonként ismert birodalmad
kék láva talapzatán,
hol őshonosan
rizlinged és füge megterem.
Poharat töltesz idegennek,

kit saját bölcsőhelye kivetett,
s a római úton jöttében
nálad remél szállást
a vékony Hold, a sötét tó fölött.

Tatay Sándor és Takáts Gyula pécsi diáktársak voltak ifjúkorukban. Nyaranta Takátsék fonyódi villájában találkozott helyét kereső nemzedékük. A mindig anekdoták mesélésére s tréfákra kész Tatay azonban nem a társadalomban, inkább a természetben találta meg otthonát. Bohócos tréfáiban, utolsó lázámaiban is mennyi vidámság és való igaz történet fért meg. Humorosan hathatott a látvány Takáts Gyula számára, ahogy az evangélikus papok utódja hajnalonta „talárlént vetve vállára fürdőkabátját, Sándorunk a lodzsánk emeleti magasságából, mint szószékről prédikált a Balatonnak és Badacsonynak...”

Tatay Sándort köszöntik a Magyar Irodalomtörténeti Trsaság tagjai Badacsonyban, 80. születésnapján.
(Tölgyesi József felvétele).

FURCSA IDŐK VOLTAK EZEK

Tatay Sándor, az ifjúsági író

Nos, a leghelyesebb tán, ha az ifjúsági író azonnal idézőjelbe teszem, hiszen eleve el lehetne töprengeni azon, hogy létezik-e ifjúsági író, létezik-e ifjúsági irodalom? A köznyelvben igen, használják is, magát Tatay Sándort például „a magyar ifjúsági irodalom egyik legjelentősebb alakjának” aposztrofálja a szerkesztő, Rónaszegi Miklós a Puskák és galambok című regény borítóján. Ugyanakkor sokszor hallhatjuk, hogy ilyen nincs, csak jó író van és rossz író, és köztük van, aki a fiatalabbaknak ír, vagy éppen nekik is. Mint mondjuk Weöres Sándor és Mándy Iván. Ha valaki csak a gyerekeknek ír, az gyanús.

Tévedés lenne azt hinni, hogy ez csakis nálunk hangozhat el. Az egyik legjelentősebb élő francia író, a már vagy harminc esztendeje Nobel-várományos Michel Tournier egyik legutóbbi könyvét éppen az ifjúsági irodalomnak szentelte (*Les Vertes Lectures*), ebben pedig „ifjúságinak” mondott szerzőkről beszél, akiknek „túl nehezen megfogalmazható igazságok vannak a birtokukban, ezért ezeket utazási, horgász-, vadász- vagy ártatlan szerelmi történetekbe rejtik el. És ha a felnőtt olvasók könnyűnek találják őket, és könyveiket a könyvtárak polcain a második sorba pakolják, akkor sikerült elérniük a céljukat: a képek betöltik szerepüket. Az ifjú olvasók ugyanis nem tévednek. Ők felfedezik ezeket a titokzatos, mély és szörnyű igazságokat, melyeket oly finoman csomagoltak be, és ezek táplálják az érzékenységüket.”¹

Ezzel egybecseng Astrid Lindgren szép mondása: „Egy gyerek egyedül a könyvével valahol bent a lélek titkos szobáiban saját képeket alkot, amelyek minden mást felülmúlnak. Ezekre a képekre az embereknek szükségük van. Azon a napon, amikor a gyerek fantáziája többé már nem tudja megalkotni őket, azon a napon az emberiség szegény lesz.”²

Ami Michel Tournier-t illeti, ő le is vonta a következtetést: híresebb könyveinek megírta az ifjúsági változatát is. És félreértés ne essék: a mondandó szintje azonos maradt, csak a hangnem változott, a filozófiai kérdések mélysége nem. Tournier ugyanis filozófusnak, filozófiatanárnak készült eredetileg. Nagyon sajnálatos, hogy bár a „komoly” regények, novelláskötetek szinte kivétel nélkül megjelentek magyarul, az ifjúságiak nem. Pedig pl. a *Péntek*, avagy a *Csendes-óceán végvidéke* című többszörösen díjazott regény (mely vagy harminc éve olvasható magyarul is) átdolgozása, a *Péntek*, avagy a *vadember élete* már nem, holott ez a mű szintén klasszikusnak, ajánlott olvasmánynak számít Franciaországban, elemző (+dossier) kiadása is van. Igaz, ott fontosnak számít a tankönyvírás is. Szakmai megbecsülése is van.

A magyar gyermek- és ifjúsági irodalomnak is jelentős múltja van. Elég belegondolnunk, hogy ha nem is túl gyakran, de már a reformkor nagy írói, költői is írtak gyermekverseket, meséket, az ifjúságnak szóló történeteket, elsősorban persze erkölcsi tanító célzattal. A 19. század második felében pedig az iskolázottság terjedésével jelentős piaca is lett az ifjúsági regényeknek, a kiadók is versengtek a viszonylag biztosan sikert és bevételt hozó írásokért. A didaktikus célzat megmaradt, követelmény is volt, ugyanakkor egyre fontosabb lett a kalandos történet, a színes leírás, érdekes jellemrajz, azaz többé-kevésbé a jókai stílus, elvégre Jókai lassan ifjúsági íróvá is szelídült a közönség szemében.

A huszadik században pedig az ifjú olvasó menedéket is nyújt az írónak, költőnek, akinek egyébként el kellene hallgatnia. Különösen igaz ez a negyvenes évek végére és az ötvenes-hatvanas évekre. Jelentős költők, írók számára megélhetést ad az ifjúsági irodalom, főleg azok számára, akik nem lehettek műfordítók. Talán nem túlzás mondani, hogy ezekben az időkben a magyar ifjúsági irodalom a legmagasabb szintű Európában: Weöres Sándortól Végh Györgyig, Kormos Istvánig, Illyés Gyulától Mándy Ivánig, Fekete Istvántól Szabó Magdáig írtak a gyerekek számára, rászoktatva őket az olvasás gyönyörűségére. Még ma is az ekkor felcseperedő nemzedékekből regrutálódik az olvasók nem kis része.

1./ M. Tournier: *Les Vertes lectures*. Paris. 2006. Flammarion.

2./ Idézi: Csokonai Attila: *Hófehérke és a berlini fiúk*. Bp. 2010. Kiss József Könyvkiadó. 5.

Ezekben az időkben kezdett írni a fiatalok számára Tatay Sándor is. Igazi debütálása e téren az 1955-ben megjelent Kinizsi Pál volt, mely rögtön elismerést is hozott számára. Ebben az időszakban általános volt, hogy a gyerekek elé lehetőleg népi származású példaképet állítanak, és erre az egyszerű molnárlegényből a főurak közé emelkedő Kinizsi figurája igen alkalmas tűnt. Tatay Sándor ráadásul élvezetes, friss nyelven, sztorizgatva meséli el a történetet, beleszővi az ismertebb anekdotákat is Mátyás királyról. Ezeket általában egy-egy szereplő meséli el, így elkerüli, hogy kilógjon a didaktikus lóláb, ugyanakkor megmarad és hatásos lesz az élőbeszéd elevensége. A rövid fejezetek, az apró történetekből való építkezés, valamint az a megoldás, hogy fontos szerepet ad egy mulatságos figurának, Bujkónak, a király lustájának, lehetővé teszi, hogy az olvasást éppen csak elsajátító gyerekek is forgathassák a könyvet. Bár bizonyos kötelező elemeket nem hagyhatott ki, mint például a jó vezér–rossz tanácsadók kliséjét, mely a Rákosi-korban nyilvánvalóan aktuális mondandót hordozott, a regény nagy, máig ható sikert aratott, ebben az esztendőben is kiadták, talán nem a centenárium miatt, hiszen 2007-ben is megjelent. Hogy ma is olvassák a kisdíjakok, azt mutatja, hogy a Nemzeti Tankönyvkiadó tavaly olvasónaplót is megjelentetett a szöveg feldolgozásának segítésére. Talán meglepő, de az interneten kapható a regényből készült diafilm is.

Alapvetően más a helyzet talán legismertebb művével, az 1960-as Puskák és galambokkal. Sok kiadást ért meg még Tatay életében, azóta viszont igen rossz a híre. A világhálón például ilyeneket olvashatunk róla, hogy „kemény propagandaregény”, „kommunista propaganda, mely minden lapját átítatta” stb. Ráadásul a lexikonokban rosszul is datálják, az Új Magyar Irodalmi Lexikon 1977-re teszi a regény megjelenését, ezt veszi át a Wikipédia is. (Az ÚMIL egyébként több művet is félredatál, a Kinizsi Pált is 1960-ra dátumozza). A Veszprém Megyei Életrajzi Lexikon meg sem említi a művet. Hadd tegyem hozzá, ismerőseim is eltévelyedésnek mondták többnyire, viszont az ország más vidékén élőknek ez a könyv volt az, melyről a szerző neve egyáltalán ismerősnek tűnt. Nyilván az is jelzés értékűnek számít, hogy a következő esztendőben Tatay József Attila-díjat kap. Sikeres, ismert és elátkozott regény. Aki jót mondott róla, az is azt fejtegette, hogy szerencsére akkor nem hatott rá az agitprop, nem vette észre, viszont dicsérte a cselekmény fordulatosságát, az olvasmányosságot.

A regény 1919 őszén játszódik egy vidéki, dunántúli kisvárosban, bányászvároskában. A szereplők gyerekek, elsős gimnazisták, akik meg akarják érteni a világot, azt, hogy mi folyik körülöttük. Hat fiúról van szó, mindegyik külön egyéniség, különbözőek családi körülményeik, a narrátor, aki sok évvel később veti papírra emlékezéseit, például inkább úri családból jön, viszont a sógoránál lakik, szülei papnak szánják, de ő nem erre vágyik. A többi is egyéniség, van köztük kereskedőfiú, van, akit a gépek nyűgöznek le, van, aki gyógyszervegyésznek készül. És van egy bányász fia, kitűnő tanuló, akinek el kell hagyni az iskolát, mivel apjának menekülnie kell. A gyerekek kalandokat élnek át, puskákat rejtenek el egy galambdúcban, innen a regény címe, majd fölfedeznek egy barlangot, segítenek a fiú apjának szökésében, közben erősödik a barátságuk, és sokat megértenek a világból. Kérdeznek, vitatkoznak vallásról, fizikáról, természetről, még arról is tudni szeretnének, mi a kommunizmus, igaz, erre választ nem igazán kapnak.

Érdekes, hogyan alakulnak át az olvasási módok. Ugyanis ennek a regénynek több értelmezési lehetősége is van, az egyik, amit már idéztem. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy vajon abban az időben, mikor a sorok között olvastunk, kissé mást is mondhatott ez a történet. Figyelemkeltő, hogy nem a Tanácsköztársaságról beszélt, hanem később kezdődik a cselekmény, és arról szól, hogy az embereknek menekülniük kell, hogy tüntetőkre lőttek, hogy a hatalommal lényegében mindenki szemben áll, titokban még a hatalom nevében ítélkező bíró is, hogy a sortüzet vezénylő katona részegen azt mondja: „Kiadták a parancsot, hogy lövessék. Én lövöttem, az urak megszabadultak a szorongattatástól. [...] Mert hatalmon lenni, az jó dolog, az finom dolog. De belelövetni a védtelen emberek tömegébe, ártatlanokat, asszonyokat és tisztességes, munkában megöszült öregeket a halálba küldeni, az szörnyű dolog ...”³ Ezekről a mondatokról a sortüzet után bizony más, sokkal közelebbi időszak is eszébe juthatott az olvasónak, idősnek, fiatalnak egyaránt. Mint ahogy eszébe is jutott, hiszen egy hosszú időszakon keresztül így olvastunk, kerestük az utalásokat, a rejtett, az igazi mondandót. Hogy egy másik példát mondjak: Fekete István nem sokkal korábban megjelent Téli berek című könyvének azon jelenetéről, melyben az öreg Matula bácsi azon szomorkodik, hogy elmentek a fiatalok, bizony sokaknak eszébe ötlött az a kétszázezer ember, aki 1956 végén elmenekült hazánkból.

3./ Puskák és galambok. Bp. 1967. 163.

Hogy így akarta-e Tatay Sándor, nem tudhatjuk. Azt viszont igen, hogy profi, okos író volt. És nem véletlenül mereng a regényben a főszereplő azon, hogy talán nem is lehetséges igazi barátság, mert vannak titkok, melyeket nem lehet elmondani. És felteszi a súlyos kérdést: „Az ember arra van ítélve, hogy álarcot viseljen a legjobb barátai előtt is? Áltatnunk kell egymást?”⁴

Vajon Tatay Sándor ily módon is üzeni akart az olvasónak? Esetleg csak elhessegetni azt az érzést, melyről gyakran panaszkodik: a gyávaságot? Vagy erre is, arra is jónak akar mutatkozni? És nem értették meg – avagy nem akarták megérteni a kultúrpolitika irányítói, mikor szinte kultuskönyvvé változtatták a művet? Mert az lett, kár tagadni. Nagyon alkalmas is volt rá. Olvastam olyan kommentet, melyben egy illető arra emlékezik, hogy ezen a regényen tanult meg igazából olvasni. Nem hinném, hogy válaszolni kellene ezekre a kérdésekre. Már csak azért sem, mivel megítélésem szerint nincs esély rá, hogy a Puskák és galambok újra bekerüljön az olvasott, népszerű könyvek közé. Picit sajnálom. Mert megejtő részletei vannak, mert jól működik Tataynak az a két tulajdonsága, melyet – másik könyve kapcsán – Iszlai Zoltán kérlelhetetlen pontossággal derít ki: pompás beleélő képessége és egészséges cinizmusa.⁵

Ez a beleélő képesség és egészséges cinizmus hatja át legjobb ifjúsági regényét, a Bujdosásunk történetét. De azonnal jegyezzük meg: az egészséges cinizmus legfőképpen azt jelenti, hogy elfogadja mindazt, amin úgy sem tud változtatni. Előre elfogadja. Utólag pedig gyávaságnak nevezi.⁶

A Bujdosásunk története személyes emlékekkel átszótt regény. Ifjúsági regény, melynek igencsak ravasz a szerkezete. Már a beszédhelyzete is érdekes: van egy mindentudó író, aki valamikor a 21. század elején földidezi, amit 1999-ben egy Mikus Áron nevezetű, Badacsonyan élő székely, aki árvaházban nevelkedett, mesél arról, hogyan telepedett le a háború végén, 1944-ben a Balaton mellett. Tehát Tatay játszik a személlyel, az idővel és az emlékekkel. Maga a mindentudó író nagyon keveset szólal meg, csupán bevezeti a történetet, utána pedig tagolja a regényt, majd lezárja egy fordulattal. A főszöveg Áron bácsi meséje, méghozzá egy gyerekcsapatnak, három estén át. Ez lehetővé teszi az írónak, hogy az élőbeszéd fordulatait használja, közvetlenül szóljon az olvasóhoz. Ezzel sűrűn él is: „Hej, ti még írhattok ...”; „Ti tán nem is tudjátok ..”; „A szilva nagyszerű gyümölcs, gyerekek...”

A regény háttere a történelem, de csak a háttere, ahogy az a Puskák és galambok esetében is megfigyelhető. Itt is valamennyire sorsfordító időben játszódik a cselekmény, de nem a történelem a fontos, hanem az ember reagálása mindarra, amit a történelem alakulása az ő életében okoz. A Puskák és galambokban a barátság, az emberi kapcsolatok védenek meg, a Bujdosásunk történetében pedig az otthonra találás, a munka, a természet szeretete.

A regény mintájául jól láthatóan két mű szolgál: a Robinson és Gárdonyi Géza gyerekeknek szóló könyve, a Mindentudó Gergely bácsi könyve. A szerkezet a Robinsont követi: a két 15 éves gyermekhős a regény kezdetén magára hagyatva próbálja meg a túlélést, miután megszöktek a leventecsapatától, melyet külföldre akartak vinni; a második részben pedig már az emberek között élnek a kis faluban, álnéven, mint egy idős helybeli asszony unokái. A beilleszkedés, az otthonra lelés történik meg a harmadik egységben (azaz a hazatérés). Defoe regényének megoldásait követik akkor is, mikor a világtól elzárt hegyen kunyhót építenek, vadászattal próbálkoznak, és az angol matróz módjára leltárt készítenek a jó és rossz dolgokról, valamint mindarról, aminek segítségével életben maradhatnak. Ugyanúgy elgondolkoznak az élet nagy kérdésein, mint Robinson: „Mi lett volna ebből az országból, amely felett annyi vihar vonult el, annyiféle hadsereg tiport át az évszázadok folyamán, ha a föld művelőiből hiányzott volna ez a fajta tisztesség? Ha a viharnak dúlni segítettek volna, a fosztogatóknak fosztogatni, nem a rendet tartani az élet alaptörvényei szerint, nem rendet teremteni a pusztítás nyomán.”⁷ Minden tapasztalatból le is vonja a következtetést a narrátor.

Érdekes, hogy még Péntek is akad: Laci bácsi és Mici néni, a két üldözött, akit megmentenek, és – valódi Robinson módjára – megtanítják őket a túlélés művészetére. Beszédesebb, hogy a két „Péntek” fővárosi, aki elárvultan mozog a természetben.

A regény rendkívül sok ismeretanyagot tartalmaz. Sokat megtudhatunk belőle: elsősorban a szőlőművelésről, a Badacsonyi vidékének szokásairól, a munkáról, a tájról, a barlangokról, a növényekről. Van egy fejezet, mely a

4./ U.o. 106.

5./ Iszlai Zoltán: *A valóság közelében*. Bp. 1983. Kossuth. 146.

6./ In.: *Lődörgések kora*. Bp. 1977. Szépirodalmi K. 5.

7./ *Bujdosásunk története*. Bp. 1985. Móra K. 72.

Himnusz a szőlőhöz címet is kaphatná. Az idős Mikus Áron (Mindentudó Gergely bácsi módján – valóban úgy, utal is rá, mikor az egyik fejezetnek az a címet adja: Vince bácsi mindent tud) izes Balaton-felvidéki nyelven magyarázza el a kiránduló-üdülő diákhallgatóságnak mindazt, amit a szőlővel tenni kell a telepítéstől a takarásig. Megtudjuk, milyen az angolnyelvet oltás, hogyan pusztította el a régi fajtákat a filoxéra, de azt is, milyen módon lehet tárolni a vadkörtét. A tájszavakat, szakkifejezéseket jó mester módjára elmagyarázza.

Tanít emberségre is. Bizony, Tatay Sándornak nem lehetett igazán optimista a jövőképe, hiszen akkor, 1999-ben (idézzük föl, hogy ez a jövő volt, 22 évvel a megírás után) azt magyarázta tünődve fiataloknak, hogy „Furcsa idők voltak ezek. A lelkek alkalmasak voltak a sok megpróbáltatás után a jó érvek befogadására. A hangot kellett csak megtalálni.”⁸ És a világ, de legalábbis a magyar bolygó másik szegletéből érkezett egykori hontalan fiú elmondja azt, amit a szintén 1944-ben ott letelepedő Tatay: „Már réges-régen ezt a Badacsonyt tartom a világ közepének. De abban aztán van is valami, hogy ez a világ közepe.”⁹ (Zárójelben jegyzem meg: a szerző Badacsonyra kerülésében nagy szerepet játszott, hogy Szöcs Istvánnal 1944-ben filmet forgatott ezen a vidéken, a forgatókönyvet Gárdonyi novelláiból írta. Itt ismerkedett meg leendő feleségével.)

A hetvenes években aztán Tatay Sándor úgy gondolja, hogy közvetlenül írja emlékezéseit. Elégedetlen eddigi írásaival, egyenetlennek érzi életművét. Szabályos önéletrajzot akar írni, időrendben, de az anyag más irányba viszi. „Tulajdonképpen önéletrajzot akartam, de olyan lírai hangot találtam megütni, hogy az első húsz oldal után elköteleztem magam erre az áttételességre. [...] Olyan gyermekkorról és gyermekeknek is szóló regényt akarok írni, aminek megvan az irodalomtörténeti jelentősége. Ezt kedvenc feladatomnak tekintem. Úgy érzem, most sikerül is”¹⁰ – mondja munka közben az íróbarátnak. Érdemes figyelni: azt mondja, hogy gyermekeknek is szóló könyvet szándékozik írni. Azaz ő is úgy véli, a jó könyv nem csupán felnőtteknek vagy gyermekeknek szól, hanem mindkét korosztálynak.

Ez az ekkor még készülő könyv, a Meglepetéseim könyve 1974-ben jelent meg Kondor Lajos rajzaival. Sikeres a kötet, még ha erre is igaz, amit korábban büszkén panaszkodott, hogy az irodalmi lapok nem írnak róla. Az Életünkben jelent meg egy kis írás, nem is kritika, hanem levél Dénes Zsófiától, igaz, kedvesen dicsérő hangon méltatta. Viszont később többször is kiadták, általában egybekötve a folytatással, a már jóval kevésbé ifjúsági könyvnek minősíthető Lődörgések korával.

Tatay pontosan látja, a Meglepetéseim könyve lírai önéletrajz. A színhely a szülőfalu, Bakonytamási, a regény pedig a múlt század második évtizedében játszódik. Ezen belül viszont nem követ időrendet, a szerkezetet az emlékezés asszociációi adják meg, egyik érzésből, gondolatból következik a másik emlékkép, így lesz megragadó szépségű a szöveg. Történetet nem lehet írni, hiszen nincs a könyvnek meséje, apró eseménymozzanatokkal találkozunk, melyeket fölidézik az emlékezet, majd gyakran értékel. Ez az értékelés különösen érdekes, hiszen elmosódik a határ a kisgyerek és a felnőtt szempontjai között. Az idősödő férfi visszanéz, felidéz, rekonstruálja, hogyan látta akkor, fél évszázada a világot, a tájat, azt, amit belátott a történelemből, azaz a háborút, a szokásokat, a családot, a barátokat, felidézi sejtelmeit, vágyait, a végén pedig első érdeklődő mozdulatait a szeretet és a szerelem felé. Megpróbálja itt-ott, de csak nagyon visszafogottan megfejteni, mit hozott magával a gyerekkorból, a gyerekkor tündéri és messze sejlő világából, mennyi lehetett a mai férfiből a gyermekben, ugyanakkor azt is keresi, mennyi van még a hajdani gyermekből a korosodó férfiben. Azaz az értékekről is beszél, a jóságról és a gonoszúságról, a bátorságról és a gyávaságról, az igazságról és a hazugságról. Mindezt finom, de határozott iróniával szemléli; ez adja a könyv egyik nagy értékét. Ezért is lehet kedves olvasmánya gyerekeknek és felnőtteknek, azaz a könyv újraolvasható.

Egy példa, hogyan beszél arról, hogy gyáva, megalkuvó lesz az ember. Mikor a románok egy időre bevonulnak a háború végén a faluba, miként magyarázzák meg a lakosok maguknak, hogy nem bűn kitűzni a román zászlót: „nem az számít, mi lóg a templomtornyon, hanem hogy mi van a szívben”.

Ezt mondogattuk, mikor kitettük az érkező románok tiszteletére a zászlójukat. De Langék valamelyik nagyobb lánya arra tanított, hogy az Isten előtt is csak az számít, mi van a szívben.

– Lehunyom a szemem, és arra figyelek, mi van a szívemben, a szám pedig mondjon, amit akar, nem számít.

8./ U.o. 209.

9./ U.o. 5.

10./ Bertha Bulcsu: Írók műhelyében. Bp. 1973. Szépirodalmi K. 400.

Jó kis elmélet volt, nagyon használható. Az idők folyamán – szégyen bevallanom – sokszor éltem vele.”¹¹ És hogy az ironia teljes legyen, ebben a fejezetben esik szó egy valódi hősről, Miszter Musztácsról, a rettenthetetlen nyúlról, „aki” megöli a támadó görényt.

De emeljük ki a leglíraibb fejezetet is, melynek címe Ez az élet vize, melyben a kisfiú a János vitéz nyomán megálmodja a faluba a csodálatos tavat, melynek vize meggyógyítja a háború rokkantjait, sebesültjeit, megszomorítottait. Öröm látni, hogy a Meglepetéseim könyve ott szerepel az ajánlott listán, mely a gyermekábrázolás az irodalomban címet viseli, méghozzá az Ábel a rengetegben és Sütő András Gyermekkorom tükörcserepei mellett.

Nagy kitüntetés ez, hiszen tudjuk, hogy a gyermekeknek, az ifúságnak írni nem könnyű, roppant felelősséget jelent. Erről beszél Tournier említett művében, mikor megjegyzi, hogy ehhez „roppant tehetség kell, amely nem biztos, nekem megvolt”.¹² És tegyük hozzá, hogy Gárdonyi Géza, mikor megtudta, hogy ajánlott olvasmány lesz az Egri csillagok, szinte pánikba esve nekiállt újra átírni mondván, hogy a gyerekeknek, diákoknak csak tökéletes művet szabad a kézbe adni.

11./ *Meglepetéseim könyve*. Bp. 1974. Móra K. 52.

12./ *Tournier*. *Ibid.* 28.

A „HÁZ A SZIKLÁK ALATT”-RA EMLÉKEZVE

A háború végén kerültem Badacsonyra, és ott éltem egyfolytában kilenc évig. Azóta is második otthonom az a hegyoldal. Talán 1948-ban írtam a hasonló című elbeszélést. Néhány hasonlót még akkor tájban. Ugyanabban a milióban játszódik a Vulkán című regényem.

Meglepett engem az egykori tűzhányó ősi lakóinak életformája, természete. Olyan élmény volt, amelynek hatása alól nem szabadulhatok, amíg élek és írok.

A Badacsonyt régóta látogatják nagy számban idegenek és mindig többen. Mégis úgy tapasztaltam akkor, hogy akik ott élnek a hegyoldalon szétszórt házakban, akik a nehéz munkálatú sziklás talajba vágják csákányukat, akiknek embertelenül nehéz munkájuk árán a csodálatos zamatú, világhíres bor terem, úgy élnek, mint századokkal előbb. Szokásaik, szólásmondásaik, dalaik, maguk készítette hangszereik a messze múltból maradtak szinte érintetlenül. És természetük, temperamentumuk mintha a súlyos bazaltkorona alá szorított vulkanikus erő szülötte volna, amiképp az termi a tüzes bort.

Amit abban az elbeszélésben megírtam, úgy csak Badacsonyon történhetett. Volt is valami valóságalapja, de az író rendszerint nem azt írja, ami megtörtént, hanem ami megtörténhetett volna. Akkor hazudik csak, ha olyat ír egy tájról és lakóiról, ami azoktól idegen. Nem tudnám elképzelni, hogy ezt a történetet így filmre vehették volna egy kicsit is más jellegű tájon.

Makk Károly mikor megkért, hogy írjak forgatókönyvet novellámból, jól érezte ezt, és mindenekfelett arra törekedett, hogy a film minden jelenetében ott legyen a különleges táj és különleges lakóinak szelleme. Nem volt könnyű dolog ezt megjeleníteni egy másik, a számomra még jórészt ismeretlen műfajban. De gyötörtek és gyötörtek a dramaturggal együtt. Félmegoldásról szó sem lehetett.

Jól emlékszem, heteken keresztül hajtogatták újra meg újra, hogy a film végén esedékes gyilkossági jelenetben valami hiányérzetük van. Annak olyannak kell lenni, ami csak itt és ezek között az emberek között történhetik. Milliom filmben milliom gyilkosság van, de ennek különbözni kell minden mástól, ami valaha is vászonra került. Sok kísérlet, sok változat után született meg a róka-jelenet. Mikor felolvastam nekik, abban a pillanatban tudták, hogy ezt várták. Miért? Mert ezen a helyen, ez a legtermészetesebb. Minden napos a harc a kártékony ravasz állattal. A puszták megjelenése felkorbácsolja az idegeket. Nincs a hegyoldalon család, melynek háztáján nem okozott volna valamikor szörnyű pusztítást a sziklák réseinek ez a kegyetlen lakója. Valóságos ősellenség, és felbukkanása elég olyan idegfeszültség teremtésére, melyben minden megtörténhet.

A hegy és környékének lakói, ha szükséges volt, a vízi emberek úgy vettek részt statisztaként, sőt szereplőként a forgatásban, mintha élnek mindennapi, természetes életüket.

Sokat írtam a badacsonyiakról. Előfordult, hogy egyesek megharagudtak rám. Magukra vettek olyat, ami nem is róluk szólt. De emiatt a film miatt nem haragudott senki. A forgatás hónapjaira úgy emlékeznek, mint valami régi búcsúra. Nem csak a rendezőt és a főszereplőt, hanem nevükön emlegettek jó néhányat még a műszaki munkatársak közül is. Hosszú ideig tartottak a külső felvételek. A stáb tagjai összebarátkoztak a helybéliekkel. Akad olyan badacsonyi, aki nemcsak hogy ott segédkezett a munkában, hanem máig is a filmgyárnál dolgozik.

A filmesek gyakran rendetlenséget hagynak maguk után. De a Badacsony vállán, magasan fekvő házak közelében ott hagyták a villanyvezetékot, átvette az áramszolgáltató vállalat. Így lett a helybélieknek tíz évvel előbb villanyvilágításuk, mintsem számították.

Nem vagyok rutinos forgatókönyvíró. A Ház a sziklák alatt kirándulás volt számomra egy kevésbé ismert művészeti tevékenység területére. A filmforgatókönyvet természetesen fontos irodalmi műfajnak tekintettem és tartom ma is, akkor is, ha csak a rendezővel való szoros együttműködésben készülhet el eredményesen. Engem tömörségre, elmélyülésre, sőt költői látásmódra tanított, kötelezően egyértelmű, világos fogalmazásra. A filmben való gondolkodás a képzeletet határozott, konkrét tevékenységre kényszeríti, már az irodalmi megfogalmazás előtt. Ez, úgy érzem, hasznomra vált.

A CSEREBOGÁR HALHATATLANSÁGA

Nagyon sokat vagyok egyedül ebben a szőlőhegyi házban. Jó messze a lakott telkektől, ha kiáltanék sem hallana meg senki. Nem vagyok félős, csak képzelődős kicsit. Igaz, már háromszor betörték ide. Szerencsére olyankor, amikor távol voltam. Azért az ilyesmi megindítja az emberben magányos éjszakákra a képzelődést. Néha egész kerek rémtörténetet találok ki magamnak, ha éppen nem jól alszom. Ilyenkor aztán sokkal érzékenyebb vagyok minden nesz iránt, akár kívülről jön, akár egy dongó támad fel a holdvilágra a szobámban, vagy még akkor is, ha a szű perceg. No, de ezen az éjszakán hatalmas dübörgés vert fel, és a leghihetlenebb az volt, hogy a dübörgés a falból jön, vagy esetleg a falon túlról a nyári konyhából, melynek a bejárata kívülről nyílik, ha tehát meg akarok bizonyosodni a félelmes nesz forrásáról, ki kell mennem az éjszakába.

Vártam még egy darabig mozdulatlanul. Lapultam a paplan alatt. Nem akartam vaklármát csapni, ne hogy úgy járjak, mint tavaly, mikor százszázalékosan biztos voltam benne, hogy fúrják finom fúróval az ajtómat. Mert fúrták, ahhoz nem fért kétség. Semmi más nem adhat olyan neszt, mint a szakavatott betörők finom fúrószerkezete. Erőt vettem magamon, felkeltem óvatosan anélkül, hogy lámpát gyújtottam volna. Készenlétbe helyeztem a fegyverem. Mert fegyverről természetesen gondoskodtam. Ilyen helyen nem maradhat anélkül az ember. A fegyverem egy jó súlyos fényképezőgép-állvány volt összecsukva, börtökben. Jó vastag börtökben kézfejre akasztható szíjjal, az egész hasonlított a rendőrök gumibotjához. Be is gyakoroltam a megfelelő ütést, amitől elszédül a betörő, de utána fel lehet mosni.

Odaálltam az ajtóhoz magasra tartva ütlegemet, hogy amint belép a betörő, azonnal üthessek. Ha ketten lesznek, hát kettőt ütök. Az első percben eszembe sem jutott, hogy tervem ne sikerüljön. A fúró sziszegése azonban rettentő soká tartott. Sem erősebb, sem gyengébb nem lett a hangja. A kezem elfáradt és mindjobban elbizonytalanodtam. Később – megvallom – verejtékezett a homlokom. Soha életemben még senkit nem ütöttem le, és semmi kedvem nem volt az egészhez. Hát még ha megelőznek?!

A fúrásnak nem akart vége szakadni.

– Ūristen, hátha nem is az ajtót, hanem az ablakot fúrják, és a hátamba kerülnek. Odaosontam az ablakhoz. Most messzebből jött a hang. Megint vissza az ajtóhoz. Csak nem a falat fúrják a konyha felől, vagy esetleg lyukat vágnak a mennyezetre? Szárguldottam ide oda mezítláb hangtalan. Már ott tartottam, elhagy az erőm, amikor egy nagy zuhanás, aztán teljes csend. A zizegés megszűnt.

Jóval később, mikor összeszedtem magam és világosságot csináltam, kisült, hogy nem a mennyezetből esett ki egy darab, hanem a villanyborotvám. Hogyan, hogyan sem, rövidzárlatot kapott, és megindult az íróasztalomon. Addig dolgozott, míg letáncolt az asztalról és elhallgatott örökre.

Ez így, elismerem, nevetséges, de képzelje magát a nevető a helyzetembe. Ki gondol arra, hogy a villanyborotvája többnapos elhanyagoltságában elveszti a türelmét, és akcióba lép.

Nos, érthető, hogy nem akarván magamat nevetségessé tenni, igyekeztem a rettentő zörejt jóra magyarázni. De végül is nem állhattam tovább a sötétséget, felgyújtottam a zseblámpámat. Mindjárt könnyebben tájékozódtam. A zaj kétségtelen a falból jött, közelebről éppen a kéményből, és azért tűnt fel olyan nagynak, mert közvetlenül a fejemnél volt a kaminajtó. No, ennek is története van, hogy miképp került oda. A mi szőlőhegyünkön nem lehet másképp kőművest kapni, csak ha az ember jól tartja borral. Az építkező gazda nehéz helyzetben van, mert ha keveset ad, akkor nem megy szívesen a munka. Ha meg sokat ad, akkor azért nem megy. Bizony nehéz eltalálni az arany középutat. Én is egy kicsit túligyekeztem, így történt, hogy a kőműveseim elfelejtettek kéménylyukat hagyni. Drága mulatság lett volna megint földig lebontani a vastag kőfalat, hát ott tették be a kaminajtót, ahol éppen tartottak, mikor a hibára rájöttek. Nem nagy baj: annyi az egész, hogy kéménysöpítés idején jó messze kell húzni az ágyamat a faltól.

Nahát, kétségtelen volt, hogy ezen a kis vasajtón át hallatszik a zakatolás, amely már így, világosságban nem érződött olyan félelmesnek. Fogtam a korcsolyakulcsot és kinyitottam vele az ajtócskát. Ki hitte volna: három cserebogár birkózott ott a szabadulásért, ettől volt a rémület. Persze tudnivaló, hogy három cserebogár nem kis zajt csap, ha fészkelődik, a kémény meg hangszekrényként szolgált.

Kiszedtem a kormos cserebogarakat, skatulyába tettem. Természetesen a skatulyában is zörögtek tovább, de az már más volt. Mondhatnám, kedves volt nekem, aki végre szabadultam szorongásaimtól.

Cserebogár! Tudom, hogy egyik legkártékonyabb állat, de nekem gyermekkorom szép tavaszi estéinek emlé-két ébreszti. Becikázzák a sötétedő eget. Szárnyaiknak különös mély hangú muzsikája. Néha hangtalan tudnak szállni tömegesen, máskor egyetlen is, mint vonó a cselló húrjain. Célta, vak tévelygésük, hirtelen iramodásuk, koppanásuk a falon, zuhanásuk és küzdelmük a porban, hogy még egyszer szállhassanak.

És a nappali tehetetlenségük. Nincs talán még egy ennyire kiszolgáltatott lény. Megrázod csak a fát, és testük vörös szőnyege teríti a földet. Ó, iszonyat a lapátszájú kacsák lakmározása. A csordáról hazatérő malacok ropogatják szárnyukat, vagy összesöpörve öntik őket disznók vályújába: élő csemege. Ó, persze siralmasak voltak a rágcsálásuk nyomán megkopasztott fák, mégis fájdalmasabb volt ennél látnom, ahogy a gyerekek szántósdit játszottak velük. Kitépdesték szárnyaikat, és a fekete törzseket szép rendben terelték az elsímított homokon. Valóban szép rajz maradt utánuk, és kínjaiknak nem tudtak hangot adni.

„Töpreng a cserebogár halhatatlanságáról” – mondják az elmélázóra a fürge eszűek. Nem véletlen ez a szólásmondás. Sokszor megfigyeltem – titkokat fürkésző gyermek – a cserebogarat, ahogy beásta magát a földbe. Ismertem alvilági formáját, az idétlen csimaszt, és csodás visszaváltozását megint tavasz idején. Láttam számtalanszor megmozdulni a földet körömnnyi darabon és előbújt a cserebogár és éltét a régi közegében.

Nem tudtam én, hogy az anyagbogár petéit lerakni fúrja magát a földbe és saját sírját ássa egyben... Alászállni a sötétség birodalmába, és felmerülni megújulva, megifjodva, mint régi istenek, mint a nap, miként az esztendő. Évezredek mítosza a cserebogár két életében.

Ekképpen méláztam én a cserebogár halhatatlanságáról. És ezen az éjszakán vitték el drága szép csizmámat a padlásról a hozzá esztergályozott, fényezett sámfával együtt. Vitték nagy robajjal, tán fütyölve is, mert azt hihették, nem vagyok a házban. Én pedig elhittem a cserebogarakról, a titokzatosokról, az esti csellósokról, a szántóvetőkről, a pokoljárókról, hogy ők okoztak falrengető, álmaimból felriasztó robajt a kéményben.

**Az író kiadatlan írásainak közléséért köszönetet mondunk Tatay Ágotának!*

A BADACSONYON

Részletek Tatay Sándor könyveiből

A hegy, melynek lakóiról ez a könyv szól, valamikor tűzhányó volt. Azt is mondják a tudósok, hogy néhány százezer vagy millió évvel öregebb az ország összefüggő hegyvonulatainál. Hogy rettenetesen vén, megkopott, megroskadt, az egészen szembetűnő. Tekintsük csak a tetején körbefutó réteges bazaltoszlopokat. Ráncosak, gyűröttek, komorak, mint egy nagyon vén ember homloka.

Az is tudvalevő róla, hogy az őskori tengerből emelték ki a föld mélyének varázsos erői. És ha a lábánál elnyúló, nagy tó felől tekintesz rá, valóban vízből felbukkant tengeri szörnynek vélheted... Persze csak borongós napon, gyorsan futó felhőkkel a vállá körül. Mert ha verőfény éri az oldalát, akkor a lankás részein elnyúló szőlők szép rendje megnyugtat, és a szőlők közt elszórt, fehér házak tündöklése becsap...

Ki ismeri a föld mélyén rejtőző, fel nem mért erők szándékait? Ez a vulkán egyszer újra kitörhet. Ki gondol erre manapság? Senki. Egy azonban bizonyos: e hegy ősi lakóinak az élete minden más halandó életénél jobban tanúskodik róla, hogy hitvány és ingatag réteggel borított tűzgolyón taposunk.

A turistaház nem a tetején volt a hegynek, hanem így mondhatnánk jól: a vállán. Felette száz méteres sziklafal emelkedett, és ez a gyönyörűen tagolt bazaltfal karikába futott körül a hegyen mint egy koronát alkotva rajta. A hatalmas bazaltoszlopok lábánál letöredezett kövek tengere, és ezek az oszlopok, mint óriási kariatidák, fejükön tartották a remek szálfákkal díszlő, négyzetkilométernyi, sík tetőt. Az északkeleti részén, hol a sziklákban már mély sebeket vágott a bánya, fenyőfák őrizték a tetőt a hideg szélétől. Vagy tán a meredek sziklafalon felcsapódó szelek állták útját a magasabb rétegnek? Annyi bizonyos, hogy bármi szeles volt a környék, ezen a tetőn majdnem mindig szélcsend uralkodott. A legelső napsütés átmelegítette, s a bodza már februárban széles leveleket hajtott itt.

A hús megszerzése volt a legfőbb gond. Nem etethettük vendégeinket mindig csak csirkével. Vágási tilalom volt erre is, arra is. Beszolgáltatási rendelet volt. A sertésekre alsó súlyhatár és sok minden egyéb. A borjúvágás volt a legnagyobb bűn. Mégis leginkább borjúhoz jutottunk. Jól emlékszem arra, amelyiket harmonikán vettem. Megszólítottam a gazdát, akinek a tehenéről tudtam, hogy hasas, és nem sok ideje van hátra. Ám az nem akarta semmi másért adni a kisborjút, csak harmonikáért. Mert a harmonikáját elvitték, még mielőtt hazatért a háborúból. Azóta pokol az élet náluk, azt mondta, mert sem nem cigarettázik, sem nem pipázik, az italért nincs annyira oda, és mit csináljon az ilyen ember, ha nézeteltérése támad az asszonnyal? Más legalább rágyújt vagy megiszik egy üveg bort, de mi van neki? Volt a harmonika, nyakába akasztotta ilyenkor, és betöltötte a házat muzsikával. Éz ez annyit, mintha elmenekül a szorongatott ember a szőlőhegyre, zsebre vágva a pincekulcsot. Ha szól a harmonika, érezheti magát magányosan, susogó erdőben. Nincs tovább perpatvar, az asszony, mintha ott sem lenne. Ígérhetek neki ezenkívül akármit, egy zsebre való dollárt is, nem adja a borjút. Inkább felneveli, bejelenti annak rendje-módja szerint, és nincs izgalom.

Úgy hozta a sors, hogy sikerült a Teleky téren egy harmonikát szereznem. Kisborjú nem nagy ár egy harmonikáért, de elég előnyösen jutottam a kiváló hangszerhez. Szóval egyikünk sem panaszkodhatott.

Nem volt szívem kivágni élő fát, amíg tele volt az erdő karvastagságú hulladékkal. Aki messzebbre lopták a fát, azok a törzsét vitték, mi ott voltunk az erdő alatt. Azért voltunk ott, hogy az ágfát összeszedjük, mielőtt betemeti a hó. A tél elé azért nem nézhettünk rőzsekötegekkel. Meglapítottam a kovácsnál, kiélesítettem a fejszemet, és ahogy közelgett a tél, egyre sűrűbben jártam a tetőre éjszaka. Szeles éjszakán legszívesebben, mert akkor nem hallatszik messze a fejszecsattogás. Szeles és holdvilágos éjszakán. Meg is szerettem ezeket az éjszakai kirándulásokat. Tilosban jártam, és mégis a szabadságérzet emlékezetes ezekből a harminc évvel ezelőtti vállalkozásaimból. Nem törvényellenes cselekedet az emlékeimben, hanem a teljes törvényenkívüliség. Hasonlatos azokhoz a szolgálati sétáimhoz, melyeket az időnként teljesen néma budai vár romhalmazában tettem. Kék foltokat hagytak a vállamon, hátamon a farönkök, bokámat összevertem az eregetőben. De nem éreztem a fáradság gyötrelmeit. Az elején volt úgy, hogy feljött velem Eszti. Jól megerősödött nálunk, ketten sokkal nagyobb darab fát tudtunk leereszteni. Ám az anyósom hírét vette ennek, és ismét álmatlan éjszakai lettem. Akkor felmentem csendes, szélmentes éjszakákon is. Volt úgy, hogy nem is hoztam fát, csak ültem egy sziklán, melyről hatalmas panoráma nyílt. Ilyen magasságból nézve eltűnt az aranyhíd, a hold szilánknyi darabokban hullott a tó színére, úszkált rajta, mintha fatörzsek foszforos korhadékával hintették volna be. Hátam mögött az éjszakai erdő mocorgásai.

Ha már fáról volt szó, elmondok egy másik történetet Egryékről. Néhány évvel elébb fent laktak ők még, magasan egy nagy kilátású szőlőházban, előttük a szőlőhegy szép domborulatai, majd a Balaton Kisröstől Bogláron át egészen a fonyódi dombokig. Az idő múlt felettük. Ez a remek hely mind nehezebben megközelíthető volt számukra. Építettek házat közel a parthoz, de még közelebb a vasúthoz. Háromszintes, de szűk házat. Hiába volt legfelül a műterem, utolérték a vasút menti vadgesztenyék. Már lombtalanok voltak a fák, mikor egyszer így panaszkodott:

- Látod, mennyi minden van előttem ilyenkor, de ha kilombosodnak a vadgesztenyék, akkor semmi, semmi a Balatonból, amiért itt élek. Te mozgékonyabb ember vagy. Összeköttetéseitek is vannak. Nem tudnál-e engedélyt szerezni, hogy megritkítsuk a fák ágait. Tavasszal már nem is volna hozzá szívem, de így a nyugalmi állapotukban talán megbocsátják.

Elgondolkodtam rajta: milyen utat kellene megjárnom írásbeli engedélyért, hogy az öregedő művész, a Balaton legnagyobb festője, láthassa ablakából a tavat. A községvezetés már maga is járt, de hiába, a járásnál is. Ott van még a megye, aztán az Államvasutak, mert hisz a gesztenyék az övéké. Törvényt tettem: a fákat igenis óvni kell, ez a rendelet helyes. Hogy a bejárando út a bürokráciában hosszú, talán az is helyes. Ám mindennél fontosabb, hogy Egry József lássa a Balatont.

- Van egy jó fűrészed? – kérdeztem.

Akadtt ilyen fűrész, karomra akasztottam, felmáztam az első fára, aztán a másodikra, a harmadikra. Fél óra alatt megvolt Egry óhajtott kilátása. Csak a szorongás a szívében, az lett nagy.

- Hátha baj lesz ebből?

- Mi baj lehetne? Ha jönnek rendőrök vagy egyéb hivatalos emberek, mondd meg nekik: az a pimasz Tatay lejött a turistaházból, megcsönkította gyönyörű gesztenyéimet, és elvitte a vastag ágait, hogy legyen néki téli tüzelője.

El is húzkodtam az ágakat kicsit arrább, ahol a nádas túllépett a vasúton, mert azt már nem merték vállalni Egryék, hogy felszabdalva az ágakat, berakjam a fáskamrájukba.

Benyomulok a fák, bokrok sűrűjébe. Azon a tekerülő gyalogösvényen kapaszkodom felfelé, amelyet 1947-ben készítettünk, úgazda koromban, hogy könnyebben feljuthassunk a Nagy-Karosszékhez, amely a telkünk felső csúcsán helyezkedik el. Mert ilyenformán, csúcsban érnek véget felfelé a telkek ezen a részen, amint a hegy kerülete is sokkal kisebb fenn a tetőt tartó bazaltszlopok tövében, mint a hegy alján. Százéves fényképeken sehol nem látható erdő a Badacsonyi déli oldalán, csak szőlősorokat tartó kőbástyák, teraszok. Legyünk igazságosak: ezek az erdők nem mind a második világháború után keletkeztek. Némely élelmes tulajdonos a nehéz munkálattal, sziklába vájt teraszok helyén kis kőbányát nyitott, elébb a vasútépítés idején, majd jóval később, mikor a műút

készült. Nem kellett hozzá nagy beruházás, csak sok gyermekökölnyi, kis acélkalapács. A csákányt a kőfejtéshez hozták magukkal a napszámosok. Sok kis kalapács, olcsó munkabér és sok-sok szegényember, no meg sok szép bazaltkoronás hegy, kialudt vulkán. Még az sem mondható, hogy ezek a manufaktúrák rombolták a táj ékességét. Ilyen célra megfelelt akármilyen hulló-forgó égett bazalt is. A nagy pusztításhoz nagyobb tőkebefektetés kellett, vagy akkora világhatalom, amilyen a rómaiaké volt, akik például a Kis-Somlyót lefejezték a hadi utakért.

Nem vagyok olyan jó szőlőművelő, mint híresztelik azok, aki szívesebben dicsérnek boromért, mint könyveimért. Az igaz, hogy jobban szeretem a szőlőmetszést, a borfejtegetést, még a kapálást is, mint a betűvetést. Nem teszem szép tempósan a munkát, nekirugaszkodom, azután elfekszem. Nem tartok okos sorrendet. A sürgős feladat helyett gyakorta olyat teszek, ami ráérne, de éppen kedvet érzek hozzá. Ezúttal is otthagytam a lépcsőjavítást, mert észreveszem, hogy a vaddisznók ismét jókora gödröt ástak a megszokott helyen. Nyáron át nem járnak erre, de szüret előtt mindig megérkeznek, és elsőnek mindig ugyanazon a helyen látnak munkához már vagy tíz éve. Máig sem tudom, mit keresnek mindig ugyanott. Már nem is haragszom érte, sőt szolgálaimnak tekintem őket. Belépek a gödörbe, jó combközépig ér. Ez éppen elég nekem. Az erdőből hozok le néhány lapát finom humuszt, azt behelyezem, és trágya helyett némi gizzgazzal meg is keverem a földet, mikor visszakapálom. Tavaszra jól átáztatja a téli csapadék a meglazult talajt, s akkor spárgatököket ültetek belé. Az szereti nagyon a mélyen megmunkált ágyást. Éljen az ember ésszel, ne viaskodjék a vaddisznókkal, akiknek nincsen puskájuk, hanem egyezzen meg velük. Eltűnnek azok engem maguk mellett. Vaddisznók mindig lesznek, sebaj, csak ne lépj a vadmalac farkára, mert visít az kétségbeesetten. Ez pedig a háború kezdete.

Ültettem én már jákondtúrásba is jácintahagymát, sőt tulipánt is. Gyönyörű virágot hoztak tavasszal azok a hagymák. Ha Isten ad erőt, a vaddisznó forgatta földben akkora tökök teremnek, mint egy választási malac.

Áldozunk szépséges hegyünknek, ki-ki ereje szerint. Velünk öregszenek a tőkék, és ha meghalunk, bizonyára akad megint, aki oltárán áldozza fölös erejét... Áldoztak hegyünkért századokon át az ösök: urak és parasztok, de legtöbbet talán a most letűnő korszak edesatyja, Rákosi Mátyás, aki nem sajnálta forint millióit arra sem, hogy narancsliget díszítse déli lejtőinket. Szeretete, rajongása páratlan szépségű tájunkért határtalan volt, és tudvalévő, hogy a szeretet csodát terem. Nem az ő bűne, hogy a méltatlan szakemberek máig sem voltak képesek kitenyészteni olyan narancsfajtát, mely elviseli a csekély húsz-harminc fokos téli hideget, holott kövületek bizonyítják, hogy valaha, sok-sok ezer éve narancs termett e tájon. Saját szememmel láttam a leletet.

...A legcsodálatosabb, és közvetlen mellettünk ékeskedik a több százezer holdas herceg áldozata Badacsony-ért. Nem is ezé az utolsó hercegünké, aki primabalerinát vett feleségül, majd börtönt viselt, és visszahúzódott szépséges nejével burgenlandi maradék birtokaira. Az érdem még az elődé, aki hazánk leggazdagabb földbirtokosa volt, de lehetséges, hogy csupán egy szépalmú jószágigazgatóé... A telkünk felső harmadával közvetlen szomszédos a hegyi szőlőtermelés egy olyan műemléke, amelyhez foghatót sehol sem láttam, talán nincs is a világon. Négy gyönyörű bástyasor tartja a hátán a teraszokat. A bazaltbástyák századok óta ismeretesek Badacsonyban, jellegzetességei hegyünknek, de ilyen magasakat, öt-hat métereseket csak itt építettek. Ahol az ügyes kis vincellérháznak kihagytak egy sarkot, ott jóval följe nőnek a háztetőnek. A történeti adatok szerint olasz foglyok építették minden kötőanyag nélkül 1917-ben, szépen faragott acélszürke bazaltkövekből. Azóta állnak rendületlenül. Mérnöki műszerekkel sem állapítható meg rajtuk semmi statikai hanyagság. Dőlésszögük mindenütt egyforma, sarkaik élesek, hibátlanok. Láttam Róma alatt, Frascatiban szép szőlőteraszokat tartó kőbástyákat, bizonyára vannak effélék a tűzhányó Vezúv táján is, de nem ehhez mérhetők.

EROTIKUS MOTÍVUMOK ARANY BALLADÁIBAN

Kódolt vagy fojtott erotika?

Miért éppen az erotika? Középiskolai tanárként évek óta azt tapasztalom, hogy a serdülők gondolkodásában kiemelt helyet kapnak az erotikus tartalmak, illetve asszociációk és ezt gyakran ki is fejezik a magyarórákon. Ha művészi értékhozóként értelmezzük az irodalmi művekben megjelenő testiséget, a szexualitással kapcsolatos képeket, motívumokat, a gyerek figyelmét elvontabb tartalmakra is ráirányíthatjuk. Ezeken keresztül pedig a mű irodalmi értéke és az olvasói élmény összetalálkozna, tudatosulna.

Az általam kiválasztott szövegek jelentésrétegeiben olyan utalásokat fedeztem fel, amelyek erotikus motívumként is interpretálhatók, esetleg férfi-női szimbólumokra lebonthatók. Ezekben a balladákban az erotika egyfajta lehetőség az emberi viszonyok és azok minőségének a megmutatására.

Férfi és női szimbólumok – folklorisztikai párhuzamok

Az erotika és Arany János kapcsán nem hagyhatjuk figyelmen kívül a népiességet. A népi fantáziavilág szimbólumokban gazdag, és ezek a szimbólumok többnyire az erotikához, a testiséghez kötődnek. Amiről nem lehetett nyíltan beszélni, amit tabuként kezelt a zárt faluközösség, azt a népi furfang kifejezte dalaiban, képes/jelképes beszéddel.

Nem véletlen tehát, hogy többnyire a népi tárgyú, illetve a népiességhez kapcsolódó történelmi tárgyú balladák bővelkednek erotikus tartalmakban, motívumokban, többletjelentésekben.

AZ ELSŐ KORSZAK BALLADÁIBÓL

A szövegeket keletkezésük sorrendjében vizsgálom, és céloim a motivikus rendszerezés. A kiválasztott balladák az 1847–1877-ig tartó időszakban keletkeztek, és tematikai szempontból igen sokszínűek: népi tárgyú (*A varró leányok*, *Szöke Panni*), lélektani (*Ágnes asszony*, *Az árva fiú*) és történelmi témájú (*Rozgonyiné*, *Szondi két apródja*) darabok.¹

1847-ből, tehát Arany balladairó korszakának az elejéről, csupán három népi tárgyú darabot ismerünk: *A varró leányok*, *Szöke Panni* és *A méh románca*. Arany népiessége mindhárom szövegben nyilvánvaló: a forma, a poétikai jelentés és a tartalom viszonya, a téma, a szóhasználat mind-mind folklorisztikus vonásokat hordoz.

A varró leányok hat strófáját öt varró leány mondja sorban (a hatodikat ismét az első), s e különös alakban Arany arra tesz kísérletet, hogy szerzői szöveg nélkül, pusztán a leányok megszólalásaiból álljon elő helyszín, látvány, érzelmek, végzet és minden egyéb. Öt leány ül, varr és beszélget. A szövegben a „zöld koporsó” szokását is feldolgozza Arany: a fiatalon elhunytak a koporsóját festik zöldre, hogy ezzel megszépítsék a halálát és mintegy lakodalmas menet, úgy haladnak a halottal. Ez egyfajta halál utáni „dance macabre” (ha lehet ilyet erőltetni), amely a néphitben gyakran megjelenik – és Aranyánál is előkerül később, a *Híd-avatás*ban. A fehér ing, a vérző orr, a lakodalmas menet és a gyászmenet azonosítása áttételesen erotikus töltetűek is lehetnek: a lakodalom egyfajta egyesülés a két ellentétes nem között, a halál pedig egy transzcendens világhoz tartozó lényel való eggyé válást jelent. Mindkét esetben az intimitás jelenvalóságát figyelhetjük meg. A piros-fehér ellentétéhez („*Sok fehér ing: bő az ujjá*”; „*Mintha orruk vére folyna*”) a falun végighordozott vérfoltos lepedő képzete is társulhat, amely – a néphagyomány szerint – a menyasszony szüzességének bizonyítéka.

A méh románca című ballada szintén rendelkezik népköltészeti gyökerekkel, ugyanakkor az almanachköltszet kiszámítottasága, didaktikussága is jellemzi. A téma az előző balladáéhoz hasonló, csak itt explicitebb formában jelenik meg: a vétség a szükségképpen megérdemelt bűnhődéssel jár.

¹ megj.: A teljesség igénye nélkül, csupán néhány példát említettem az egyes témakörökhöz.

A feslő bimbó („*Ablak alatt / A pünkösdi rózsza, / Kezd egy kicsit / Fesleni bimbója*”) kettős jelkép: egyrészt a nővé érő lányt, másrészt pedig az erkölcsi feslettséget szimbolizálja. A méh és a menyasszonynak készülő lány párbeszédéből két párkapcsolattípus körvonalazódik: az egyik az őszinte, önfeláldozó szerelem (méh és virág), a másik a hazug, felszínes kapcsolat (a lány és szeretője).

A fullánk egyértelműen fallikus szimbólum, mint ahogy a rózsza a szerelem jelképe²: a nyíló virág a befogadás aktusát idézi. A feslő bimbó és a leszakított virág az erkölcsök torzulását, az értékek devalválódását érzékelteti.

A *Szőke Panni* ugyancsak a népies ballada csoportjába tartozik. Egy életutat beszél el epikus formában: kényes témáról szól, az elzúlló, Pesten prostituálttá váló jobbagylányról. „A homályosság, a hézagosság a költő tartózkodása a szókimondástól, ami nemcsak diszkrécióra, hanem tömörítésre is képesíti.”³ Az előző balladából ismert „feslett, letört virág” motívumot viszi tovább Arany, és itt már az „elfonnyadt virág” jelképezi az etikai züllöttséget, a prostituálódást.

Mindhárom balladában megjelenik a halál/haldoklás motívuma, amelyhez szorosan társulnak az erotikus képek/képzetek. A 19. századi erkölcsi morálnak megfelelően a testiség és az arról való beszéd tabunak minősült, ezért minden esetben a bűnösséget és a büntetendőséget kapcsolták hozzá. A nászmenet/gyászmenet párhuzama, a bosszú mint végzet, az „elhasználódott” lány virágos temetőbe való „kiköltözése” egyértelmű képi kivetülései annak a néphitnek, amely ezt a korszakot jellemezte. A balladákban megjelenő virágmotívumok (pünkösdi rózsza, rozsmaring, rózsza), valamint a formai elemek (rim, ritmus) egyaránt a népdalok világát idézik. A leszakított rózsza („*Leszakasztám, / Vigyed a virágod*”; „*Képeden volt egy pár rózsza: / Hova lett ily hamar róla?*”) a megrontott ártatlanság jelképe – a „leszakítás” akár a nemi aktust is idézheti.

A NAGYKÖRÖSI KORSZAK BALLADÁIBÓL

Az Imre László-féle korszakolás alapján a nagykörösi balladák 1852 és 1857 között keletkeztek. Ebben a fejezetben hét balladát vizsgálók: Rozgonyiné (1852); Az egri leány (1853); Ágnes asszony (1853); Zács Klára (1855); Árva fiú (1855); Szondi két apródja (1856).

A férjét a hadba kísérő, a galambóci csatában magát kitüntető bájos Rozgonyi Cicell megható történetét meséli el Arany a *Rozgonyiné* című balladában. Barta János szerint ezt a balladát a mesei, mondai, esetleg legendai szemlélet jellemzi. Nyilasy Balázs⁴ a szöveg mélyrétegeit is vizsgálva megállapítja, hogy ebben a történetben a nőiség megőrzését hangsúlyozza Arany és a háború csak háttér mindehhez a szerepváltozáshoz.

A nő – asszony – hitves szereplőből a „hív magyar nő” referenciális eszményként jelenik meg a viszonyokat rögzítő, azoknak határt szabó, tiltó szerepelőírás ellenében. Amikor az asszonyiságot reprezentáló ruházatot (jelmezt) kéri számon a férj („*Én kegyesem, szép hitvesem, / Ellenemre jársz-é? / Sima vállad, puha kebled / Töri az a páncél.*”), Rozgonyiné a nőiség belülről fakadó lényegét hangsúlyozza a külsőségekkel szemben („*Azt keresem hív magyar nő, / Véres ütközetben, / Hogy lehessek élve, halva, / Mindig közeledben: / Súlyos a kard, de nehezebb / Százszor is a bánat; / Jobban töri, mint a páncél, / Kebelem utánad.*”).

Cizellált, finom, szinte lebegő erotika érzékelhető a textus szövetében. A férj lebeszélő szavai, amelyekkel a harcra vállalkozó asszonyát próbálja megfékezni, szerelmi vallomással érnek fel. A két ember közti vonzalmat Rozgonyi szavainak udvarló jellege, a bensőséges melegség, az asszony tapintatossága érzékelteti.

Ez a nyájasság, ez a tapintatosságon alapuló erotika megjelenik az uralkodó évődő szavaiban is, amikor a csataterén a menyecskét fogadja: „*Fogadj Isten, húgom asszony, / Itt az ütközetben; / Nyilat ugyan, amint látom, / Hoztál szép szemedben.*” A köszöntés, a megszólítás bensőségessége, az elejtett bók (szép szem) udvarlási gesztusként is értelmezhető, és Rozgonyiné nőiségét, a női bájt teszi hangsúlyossá.

A női szimbólumok (sima váll, puha kebel, remegő kéz, szép szem) tökéletes harmóniában vannak a férfi/fallikus jelképekkel (kard, nyíl). És ha Aranynál beszélhetünk „megerőszakolt nyelvről”, talán létjogosultságot nyerhetne egyfajta „megerőszakolt interpretáció” is. Miért ne tételezhetnénk fel, hogy ebben a balladában a „*Félve tartod a nagy kardot / Remegő kezében*”, „*Csalogatja csemegével / Muci paripáját*” és a „*Nem oly divat már ma / Nyíllal löni, mint felséged / Fiatall korába*” sorok a szerelem és az aktus képi kifejeződései. Míg a kard és a nyíl

² Lükő G., 2001. 146.

³ Imre L., 1988. 32.

⁴ Nyilasy B., 1996. n221

alakjuknál fogva lehetnek fallikus jelképek (a valamibe való behatolás révén is akár), a ló egyértelműen szerelmi szimbólum a népköltészetben.

Arany 1853-ban írta *Az egri leány* című darabját, amely – Nyilasy Balázs szerint⁵ – csak részben ballada „a spóraszerű megvalósulás, a funkcionális tisztázatlanság, a viszonylagos kialakulatlanság miatt”. Egyfajta játékos erotika az, amiről olvasunk: a nyitás – kinyílás motívuma a bebocsáttatás/ befogadás által a nemi aktusra utal. A népdalok szimbolikája alapján az „ablak” és az „ajtó” metaforikus értelmet kap, nem beszélve a cselekvésre utaló szavakról: a madár „kocogtatja”, majd „veregeti” az ablakot. Ez a Nyisd ki rózsám kapudat kezdetű népdalt idézi, vagy akár a Kolozsváros olyan város kezdetűt: „*Kapum előtt összeveri, / Vig szívemet keseríti. / Kapum előtt ne veresed, / Vig szívemet ne kesergesd.*”

A második rész utolsó versszaka a tulajdonképpeni szerelmi aktus előzménye és ígérete, amelyet az ismétlés – fokozás és a birtokos személyjel hitelesít: „*No, ha az vagy, jőj be onnat: / Kinyitom az ablakomat, / Az ajtómat, ablakomat... / Melengető két karomat*”. A hideg-meleg ellentét a „kint és bent” párhuzamával asszociálható és ez erotikus töltetű.

A szerelmi közjátékkal párhuzamosan a harmadik részben szintén megjelenik az ablak-ajtó motívum („*Rozgonyi püspök palotája nyitva, / Négy sor ablakkal kivilágosítva*”), csak itt a helyszín más. A titkolt szerelmi aktus és a püspöki palota mint helyszín éles ellentétet képez. A magyar és lengyel vitézek víg mulatozása közepett a „*foly a vér a házban!*” felkiáltás a bűnösséggel, az erkölcstelenséggel hozható összefüggésbe. Annál is inkább, mert a következő versszakokban egyértelműen megjelennek a női szimbólumok (a paripa és a „puha szép nyereg”): „*Hol az én kardom? – hol az én nyergem? / – Paripámra ki tud igazítani engem? –/*”; „*Hej! ma vitézek bottal az ebre! / Másszor ülünk már puha szép nyeregre.*” A férfiak (kard, bot – fallikus jelképek) fojtott vágyait, a mulatozás abbamaradásán való kesergését fejezik ki ezek a sorok. Az ajtó és az ablak kinyílása ebben az esetben kellemtelen eseményt jelent – ellentétben az előző rész végén nyitódó ajtóval és ablakkal, amely egyértelműen a befogadást jelképezte. A két rész vége között párhuzamot vonhatunk a melléknevek használata által: „*iszamos a padló*”, „*sikamos a padló*” – mindkét esetben valamiféle interakcióról van szó, amely hol kellemes, hol kegyetlen. A bűnösséget a vér motívuma jelzi.

A vérfolt/szűgyenfolt jelentéskapcsolat a bűnhődés motívumával társul az *Ágnes asszony* című balladában. A lepedő itt a szexuális aktus és ugyanakkor a bűn elkövetésének a bizonyítéka. A szerelmi kapcsolat itt a bűnnel egyenértékű; akár a gyilkosság, amely az erotika kiteljesedésének szükségszerű következményeként is értelmezhető. Az aktusok dichotómiája figyelhető meg a balladában és mindkettőhöz a mocskosság képzetét társítja Arany: „*Mocsok esett lepedőmön, / Ki kell a vérfoltot vennem!*” A bűnösség a teljes lelki leépüléshez és az örülethez vezet – ebben az esetben az erotika csupán okként jelenik meg, az elhallgatásos cselekményvezetés szintjén.

„A tapintatos elhallgatás víziójának szerez érvényt”⁶ Arany a *Zács Klára* című balladában, és itt a ki nem mondott szónak, a ki nem mondott gondolatnak van többletjelentése. A népiesség hatása, a népdalokhoz való állandó kötődés a ballada indításában újra visszaköszön: „*Királyasszony kertje / Kivirult hajnalra: / Fehér rózsá, piros rózsá ... / Szőke leány, barna.*”

A balladában a királyi (patriarkális) kegyetlenséget igyekszik burkolni, tapintatosan rejtegetni, és arra törekszik, hogy familiárisra tegye ezt a szigorú erkölcsök által mozgatott világot. Ily módon Erzsébet királyné és Kázmér királyfi beszélgetését a bensőségesség, a nyájasság jellemzi. Ez ambivalensnek tűnik annak tudatában, hogy tulajdonképpen egy szűz kisasszonyért folyó ravasz alkuról van szó. A második versszakban megjelenő rózsá mint szerelmi szimbólum, a harmadikban a virág metaforává alakul, amely a lányra utal. A királyné reakcióját először tettett szigorúság, megjátszott értetlenkedés jellemzi, majd az ötödik versszakban egyértelműsíti segítő szándékát: „*Ha beteg vagy, hát fekügy le / Bársony pamlagomra.*” A lefekvés, a pamlagra való utalás csak fokozza az erotikát és szerencsétlenséget sejtet.

A királyasszony a végzete (vagy éppen első nagy öröme?) felé indítja Klárát, amikor azt a szívességet kéri tőle, hogy az otthon maradt olvasóját (a rózsafüzérét) hozza el neki: „*Eredj fiam, Klára, / Hamar, édes lányom! / Megtalárod a térdeplőn, / Ha nem a diványon.*” A divány–pamlag egyezések ugyanúgy utalnak a szexuális aktusra, mint a 9–10. strófában kifejezett idő múlása. A történéseket az idő haladása sejteti, a 11–12. versszak némiképp

⁵ Nyilasy B., 1997. 537

⁶ Nyilasy B., 1996. 236

explicitté teszi az elkerülhetetlenül bekövetkezett / megtörtént aktust: „Vissza se megy többé / Deli szűzek közzé: / Inkább menne temetőbe / A halottak közzé.” A testiség ebben a balladában is halálos véteknek minősül, a temetőmotívum ezen a ponton az első korszakbeli balladával rokonítja ezt a történetet.

A fátum, az akarattal nem befolyásolható rossz a ballada alap gondolatához köthető. Klára szégyenkezik – ez nyilvánvaló. De nem azért furdalja a lelkiismeret, mert elveszítette a szüzességét, hanem éppenséggel azért, mert örömét lelte abban, amit tett. Tulajdonképpen élvezte a (testi) szerelmet, a férfival való együttléteket – erre utal a kétszer is megjelenő időtartamra való utalás: „egy órája”. Tehát Klára már egy órája keresi az olvasót. Az időtartamot figyelembe véve felmerül a kétely: nem megerőszkolástról, inkább szeretkezésről van szó.

A szégyenérzettől vergődő Klára magatartása éles ellentétben áll az apai szigorral, az apai reakcióval, amely az erkölcsösséget képviseli ebben a szituációban: „Jaj, atyám! nem – nem – / Jaj, hova kell lennem! / Hadd ölelem lábad porát, – / Taposs agyon engem...!” A biblikus-archaizáló „lábad porát” szókapcsolat a teljes alárendeltség kifejezője, a patriarkális döntésnek való behódolás megjelenítése. Az ölelés gesztusa ezúttal nem erotikus töltetű, inkább az alá-fölérendeltségi viszony szimbóluma.

Az eltorzult szülő–gyermek kapcsolat képét festi Arany az *Árva fiú* című balladában. Az alá-fölérendeltségi viszony itt nem társadalmi szinten jelentkezik, inkább a gyarló szülői dominancia eredménye. Az *Ágnes asszonybeli* történet elevenedik meg, hasonló a két balladabeli szituáció. Ehhez társul az a népi hiedelem, hogy a halottak visszajönnek és elviszik magukkal azt, akit életükben a legjobban szerettek – mintegy megmentve őt ezáltal a gonosz földi világtól. Itt is megjelenik az ablak motívuma: a bebocsátást kérő fiú az ablak alatt könyörög az anyjának. Az anyai szeretetre, a melegségre, a biztonságra vágyik. A hideg-meleg ellentét itt átminősül – *Az egri leánybeli* szimbolikájához képest –, és a bizonytalanság, fenyegetettség, illetve a biztonság, oltalom szembeállításával lesz egyenértékű. Az *Őzvegyasszony kedvese ölében* sor egyértelművé teszi a gonosz, gyermekével nem törődő anya magatartását; az ösztönén feljebbvalósága fejeződik ki ebben a szituációban.

Egy évvel később, 1856-ban íródott az előzővel ellentétes gondolatmeneten alapuló mű, a *Szondi két apródja* – a hűség balladája. A gazdag sokrétűség megértéséhez Nyilasy Balázs⁷ a következő ellentétpárokat javasolja: „külső kényszervilág és belülről vezéreltség, szerepkényszer és szabadságból fakadó döntés, üres intézményesültség és tartalmas lelkiség, hierarchiaelv és szeretetelv, communitas és comitatus, struktúra és antistruktúra.” Nyilvánvaló, hogy a klasszikus „idegen elnyomás – eltiprott hazájához való ragaszkodás” ellentétével leírható alapkonfliktus új interpretációs lehetőségeket vet fel. Újakat és – Aranyra gondolván – mehökkentő értelmezéseket, mint a homoerotika⁸.

Mivel a tanításban már maga az erotika is nehezen kezelt/kezelhető téma, a homoerotika egyenesen tabuvá vált. Ennek a feloldására, a jelenség megértésére és érzékeltetésére kiváló példaanyagot jelent ez a ballada.

Amint haladunk előre a szövegben, egyre inkább érezzük, hogy Ali csábít és ez a csábítás nem egy szokványos férfi–férfi kapcsolatból fakadó, hanem annál mélyebb, összetettebb gyökerű. Az interpretáció folyamatában hajlamosak vagyunk (mi, tanárok) a kézzelfogható, dekódolható textusokat kiemelni és ilyenfajta elrugaszkodásra erkölcsi megfontolásból sem vállalkozunk. Pedig ez a gondolatmenet rengeteg asszociációs lehetőséget vet fel a balladabeli történéseket tekintve; ahogy mondani szokás: más megvilágításba helyezi a szöveget.

A vers elején megjelenő idilli képpel szembeállítódik „az evilági-testi örömök partikularitásának kisszerűsége”, amikor Ali méltatlankodását halljuk: „Mért nem jön a Szondi két dalnoka, mért? / Bülbül-szavu rózsák két mennyei bokra? / Hadd fűzne dalokból gyöngyosorba fűzért, / Odaillót egy huri nyakra!” A rózsamotívum, a jelzőkkel halmozott birtokos szerkezetű metafora („Bülbül-szavu rózsák két mennyei bokra”), a cselekvésekre utaló szavak (jön, fűzne, dalolna) egyértelműen a vágyakozás, konkrétan a dalnokok iránti vágy kifejezői.

A vágyakozás tudatos csábítással fokozódik és ennek a csábításnak igencsak női jellege van: „Serbet, füge, pálcma, sok déli gyümölcs, / Mi csak terem a nagy szultán birodalma, / Jó illatu fűszer, és drága kenőcs ...”. Szecessziós csendéletet látunk magunk előtt és egy szerelmi fészket, amelyet az erotika illata leng be.

A homoerotikus tartalmak egyre nyilvánvalóbbá válnak az apródok ellenállása következtében: „Lány-arcotok’ a nap meg nem süti nála; / Sátrában alusztok, a széltől is ó: / Fiaim, hozzá köt a hála!” A hála itt nem a leigázottnak

⁷ Nyilasy B., 1996. 230

⁸ Nyilasy B., 1998. 118

⁹ Fűzfa B., 2006. 318

uralkodója iránti háláját jelenti, hanem a „lányarcú” apródok és a „jó”, a „dús” Ali viszonyára utal. A Szondi vezér folyamatos dicséretébe belefeledkező apródok iránti vágy egyre erősebbé válik a vezérben és ezzel együtt féltékenység is nő, fenyegetéssé fajul. A zárlatban ez még kifejezettebbé válik: „*Eb a hite kölykei! vesszeje vár / És börtöne kész Ali úrnak.*” Az apródok számára nincs igazán alternatíva: vagy önként vállalják a prostituálódást, vagy erőszakkal lesznek a török vezér szeretői. „Nem szabadság és korlátozottság között választhatnak, csak a végzet két lehetősége között: nem élet és halál, hanem a sátorbeli vagy a börtönbeli halál között.”¹⁰

A szövegbeli homoerotikus réteg a vers mondandóját támasztja alá és erősíti: az apródok nem vállalják a megaluvást, még ha ez a nemi identitásuktól való megfosztottsággal is jár. A Szondi két apródja ezért a hűség balladája.

AZ ŐSZIKÉK BALLADÁIBÓL

1877-ben születik meg az *Őszikék* nyolc balladája. Ezeknek a balladának a világában a babona, a mágia, a hiedelmek törvényei uralkodnak – szoros kapcsolatban állnak tehát a népköltéssel. Elburkolás, fátyolosság és játék jellemzi az *Őszikék* darabjait, ugyanúgy, mint az eddigi balladákat. A téma csupán jó alkalom arra, hogy Arany balladairói tehetsége a legfelsőbb művészi fokon bontakozzék ki.

A *Vörös Rébék* című balladában a varjú és a boszorkány azonosítása népi hiedelmen alapszik, az egész történet a mágia szintjére emelkedik. A varjúvá változott Rebi néni (Rébék – Rebeka – Rebi) minden mozzanatban megjelenik, végigkíséri Pörge Dani sorsát, hallja vészjósló hangját, mintha valami kísérteties, babonás, titokzatos folyamat tanúi volnánk.

A ballada elemzésekor szembeűnő az elhallgatás, a ki nem mondott gondolat jelentéstartalma: a bűnbe csábított Sinkó Tera könnyelműsége férje halálához vezet. A történet villanásszerű, rövid, kihagyásos utalásokban körvonalazódik, ettől annyira drámai. A szaggatottság az erotikus tartalmat is jellemzi: a feszültség igen rövid idejű, az ötödik versszakban csupán egy mondat erejéig villan fel („*Hadd jöjjön hát a kasznár.*”) Ezt megelőzi a bűnbe csábítás, amelynek jele a „mézes bor” mint „mézes madzag” – akár a Szondi két apródjában a serbet, amelyel Ali próbálja szerelemre sábitani az apródokat. A bor kultúrtörténeti szimbólum, a vidámság és termékenység kapcsolódik hozzá. A termékenység jelképe elvezet, és megmagyarázza a következő versszak ötödik mondatát: „*A bölcső is ott van már*” – a bűnös, illegitim szerelmi kapcsolatból gyermek született.

A népi etikának megfelelően a bűn büntetést és bűnhődést von maga után: Danit eléri a törvény keze, Tera pedig végérvényesen a bűnösségbe sodródik. A „*mégis kár*” keserű hangneme egy pillanatra azt is érzékeltetheti, hogy a bűnös asszony megbánta tettét, de az utolsó versszak egyértelműen kifejezi a prostituálódását: „*Vörös Rébék átalmant a / Keskeny pallón: most repül; / Egy varjúból a másikba / Száll a lelke, vég ne'kül; [...]*” Tera sorsa az erkölcsi züllés, akárcsak a Szőke Pannié – itt azonban nem a halálba, hanem valamiféle tudatlanságba, lelki sivárságba torkollik.

A bűn és bűnhődés motívuma és a halál képe jelenik meg az *Őszikék* egy másik darabjában, a *Tengeri-hántás*-ban, amelynek erotikus tartalmát a népdalokra és népballadákra emlékeztető hangnemmel elegyíti a költő. A kritikai kiadásból meglepetéssel értesülünk arról – írja Barta János *A pálya végén* című munkájában¹¹ –, hogy első kilenc versszaka alkalmasint korábról, talán még az ötvenes évekből való, s Arany mostani friss lendületében csak a töredéket egészítette ki. A gyanútlan olvasó mindebből semmit sem vesz észre: sehol törésnek vagy varratnak nyoma sem érződik.

Voltaképpen a helyenként dalszerű hang segítségével a költő valami diszkrét fátyolba borítja Dalos Eszti és Tuba Ferkó tragikus történetét: a fátyol elrejt, de sejtet is, és a közvetlen kimondást felülmúló erővel érezteti meg a változatos történet hangulati tónusait.

Már a címben megnevezett cselekvés (az igéből képzett főnév) erős erotikus töltetű: a tengeri (kukorica) alakjánál fogva fallikus szimbólum, a hántás (kézzel való érintés, dörzsölés, súrolás) akár a testi érintkezésre, az intim kapcsolatra is utalhat. A második versszakban megjelenő „piros cső” jelzős szerkezet csak megerősíti az előbb említett jelképiséget; a népi hiedelmen alapuló kijelentés pedig egyértelműsíti az erotikus tartalmat. „*Ki először piros csőt lel, / lakodalma lesz az ősszel*” – írja Arany, és valóban: ha már meglelte, minden bizonyosan lagzi lesz a

¹⁰ Fűzfa B., 2006. 319

¹¹ Barta J., 1987. 133

vége. Itt a néphittel elegyíti az erotikát, ahhoz kapcsolja – talán szeméremből vagy a korabeli társadalmi normákra való tekintettel? Ez a kérdés minduntalan felmerül, amikor Aranyhoz az erotikus tartalmakat asszociáljuk.

A negyedik strófa tulajdonképpen az erotikus feszültséget előlegezi: Dalos Eszti külső tulajdonságait mutatja be. A lány alakjához társított jelzők (deli karcsú, puha láb, piros, teljes, kerek, mellyes, helyes), illetve a kiemelt testrészek (derék, láb, mell, arc) egyértelműen a nőiséget hangsúlyozzák, hiszen ezek a nemi aktus szempontjából különös fontossággal bírnak.

A tulajdonképpen szexuális aktusra való utalás a hatodik versszakban történik, ahol az aratókkal a „puha fűvön” pihenő Dalos Eszti története elretentő példaként állítható a lányok elé (erre utal a versszakot záró tiltás, amit már említettem). Az epikumba ágyazott kiszólásoknak (úgynevezett kommenteknek, amelyek a külső környezetre tesznek állandó utalást és minden versszakban megjelennek) ebben a versszakban áttételes jelentésük van. A *Töri a vadkan az irtást* sorban a „vadkan” (kan – férfi) és az „irtás” főnevek a nemi aktusra utalnak; az irtás egy műveléstechnikai eljárás és ennél fogva erotikus szimbólumként van jelen a népköltészetben. A „tör” ige kapcsolatba hozható a szüziesség megszakításával, akár azzal is, hogy a tradicionális közösségekben a lakodalom előtti szexualitás valósággal szentségtörésnek minősült.

A következő versszakban ismét megjelenik az Aranyánál már olyan gyakori „gyolcs-vér” összekapcsolt képe, amelyhez a tisztaság–tisztátalanság, ártatlanság–bűnösség dichotómiák asszociálhatók. A ballada utolsó sorában kijelentő mondatként elhangzó tiltás („*Ti, leányok, ne tegyétek.*”) ismét Dalos Eszti bűnösségére utal – a korabeli népi etika szerint.

A bűn elkövetésére, a tulajdonképpen megesettségi állapotára – Aranyra oly jellemző módon – csupán egy többes szám harmadik személyű igei személyrag utal a tizenegyedik versszakban: „*Itt nyugosznak, fagyos földbe*”. A balladai homály kitűnő lehetőség arra, hogy a ki nem mondható szexualitásra valamilyen módon reflektálhasson. Dalos Eszti megesett leány, fiatalon elhárzik a szigorú falusi törvények alapján. Tettéért halálbüntetést érdemel, az erkölcsi romlottság testi és lelki romlottságot feltételez.

Az utolsó előtti versszakban megjelenik „a falu hegyes tornya”, amelyről szintén elmondható – ha kissé erőltetetten is – , hogy fallikus szimbólum. Ha a versszerkezetet vesszük figyelembe, a férfi szimbólumok szimmetrikusan helyezkednek el: a második és az utolsó előtti (tizenharmadik) versszakban – mint „piros cső” és mint „hegyes torony”. Ezek két ellentétes értéktartományt jelölnek a profán és a szakrális világ szimbólumaiként.

A profanitás és a szakralitás furcsa elegye egy másik ballada, a *Tetemre hívás*, amelynek alapja egy középkori babonás hiedelem: a gyilkos jelenlétében a seb vérezni kezd. Füzfa Balázs szerint¹² – akár csak a *Tengeri-hántás* Dalos Eszti és Tuba Ferkója – Kund Abigél és Bárczi Benő is súlyos kommunikációsjelrendszer-tévesztés áldozata lesz. A ballada dramatikus, erotikus- és kommunikációs feszültség-pontja a tizenegyedik versszakban található: „*Bírta szivem’ már hű szerelemre, – / Tudhatta, közöttünk nem vala gát: / Unszola mégis szóval igenre, / Mert ha nem: ő kivégzi magát. / Enyelgve adám a tört: nosza hát!*” Bárczi öngyilkossága szerelmi túlzásnak minősül, nagy valószínűséggel abban a szituációban ő sem gondolta komolyan.

Az erotikus tartalom ebben a balladában közvetve, az egyik szereplő vallomásában, egyfajta visszaemlékezésében jelenik meg. Itt már csak a következményt látjuk, amely a bűnös, etikátlan szerelmi kapcsolat törvényszerű lezárásaként értelmezhető Arany világában. A bűnösségre, a két ember közötti viszony deviáns jellegére utal a „titkos ara” jelzős szókapcsolat, valamint Abigél vallomása, amellyel felfedi a titkot, a közös titkukat.

Aranyánál a nő a vétkező, a bűnbeeső fél, a férfi pedig a csábító. Sokféle szituációt bemutat, amelyekben ez a kétféle, nemekhez kapcsolható szerep megjelenik: a házasság előtt megromlott/megromlott lány esete, a házasságtörő asszony története, a férfi szerelmét (párkapcsolatban) semmibe vevő lány sorsának alakulása.

Mi lehet a magyarázata annak, hogy a férfi–nő viszonyban Arany a bűnösséget, a romlottságot többnyire a nőhöz kapcsolja? Miért van az, hogy a férfi áldozatként vagy csábítóként jelenik meg? Nagyon profán okfejtés lenne azzal indokolni, hogy a költő igen korán, huszonhárom évesen megnősült, felesége egy évvel volt idősebb nála. Mintha latolgatná azokat a lehetőségeket, amelyek az asszonyi hűtlenséggel hozhatók összefüggésbe... Vagy éppen a saját makulátlanágát bizonyítandó, nem beszél a férfi bűnösségéről, a házasságból kitekintő, a házasság és az etika korlátait lerombolni vágyó férj gondolatairól...

¹² Füzfa B., 1994. 841.

Felhasznált szakirodalom

- BARTA János: *A pálya végén*, Bp., 1987
BARTA János: *Arany János és kortársai I.*, szerk. és s. a. r. IMRE László, Debrecen, 2003
FŰZFA Balázs: *Közelében a télnek. A kommunikáció és az erotika szerepe Arany János néhány balladájában*, *Életünk*, 1994, 9.
FŰZFA Balázs: *Kommunikáció, erotika és magatartás-szimbólumok Arany János balladájában*, *Irodalomtanítás a harmadik évezredben*, szerk. Fűzfa Balázs, Bp., 2006
IMRE László: *Arany János balladái*, Bp., 1988
LŰKŐ Gábor: *A magyar lélek formái*, Bp., 2001
NYILASY Balázs: *Arany János*, Bp., 1998
NYILASY Balázs: *Gondolatok az Arany-ballada poétikájáról*, *ITK* 1997, 5–6.
NYILASY Balázs: *„A szó társadalmi lelke”*, Bp., 1996

SZABADSÁG ÉS SZERELEM BELLA ISTVÁN KÖLTÉSZETÉBEN

A címben két olyan fogalmat jelöltem meg, amelyek mindegyike különös helyet foglal el a magyar költészetben, és persze az egész magyar irodalomban is. Természetesen Petőfi Sándor híres sorai jutnak elsősorban az eszünkbe ezzel kapcsolatban, de az is igaz, hogy akár Balassi Bálint, akár Ady Endre vagy éppenséggel József Attila verseskönyveit lapozzuk föl, bőséggel találhatunk idevágó költeményeket.

Így vagyunk a hetven esztendővel ezelőtt született, és négy esztendeje halott kiváló Kossuth-díjas költő, Bella István esetében is. Egyfelől azok közé tartozik, akik a fent említett elődök útját járták és járják, valamint a szabadság és a szerelem tárgykörében sok művet alkottak. Ám azt is hozzátehetjük, hogy neki is sikerült a megújítás, a hagyományra épülő korszerű forma és tartalom szintézise. És az is a teljes igazsághoz tartozik, hogy például a szabadság korlátozásával is korán szembe találta magát, hiszen székesfehérvári gimnazista korában élte át 1956 élményét, annak tragikus végével együtt. Ám később, a hatvanas években, a budapesti egyetemi korszakban is meg kellett tapasztalnia a szabadságellenes erők térnyerését, hiszen a többek között általa szerkesztett *Tiszta szívvel* című antológia nem működhetett sokáig. (Hasonló címmel jelent meg egy kiadvány 1956 forradalmas napjaiban is.)

Aztán költészete gyors kibontakozásának éveiben számos olyan mű hagyta el szellemi műhelyét, amelyek mindegyike ide sorolható. Első kötetében, a *Szaggatott világban* olvashatjuk például *Csak aki olyan fiatal...* kezdetű versét, ilyen sorokkal: „Csak aki olyan tiszta már, / hogy a levegőn átverődik, / húsz évén, táltos paripán / rugaszkodik tágas mezőig...” Minden egyes szava, jelzése az ifjú szabadság- és tisztaságvágyat árasztja, a végtelenség ígéretével. Szinte perzselő forradalmi tűzről is beszélhetünk ennek a versnek kapcsán, és közben összeköti vágyait és lendületét a századdal, és mindezt azért, hogy: „elfogadhasson fiának”. És már ekkor szépen egészíti ki a szabadságverseket a költő korai szerelmi lírája. Nem kétséges, hogy számára is összetartozó érzések és fogalmak ezek, hiszen jól tudja, hogy a szerelemben például alapvetően átélheti az ember a szabadságot, legalábbis ideális esetben. Mindkét fogalom olyan értéket takar, amelynek mindegyike segítségével válhat az ember igazi teremtő lényé.

Ezek a korai szerelmes versek persze még különböznek a későbbiekétől, legfőképpen a Szeretkezéseink-féle korszakalkotó művektől. És rögtön illesszünk ide egy interjúrészletet Bella Istvántól, 1997-ből: „Én mindenképpen a szabadságot kerestem és találtam meg a szerelemben... Az én nemzedékem az első, amely szabadon áldozhat a szerelemnek, ennek óriási erényei mellett – tiszta, kötetlen, szép kapcsolatok – hátrányai is voltak: a túlzott szabadosság, a szerelem nélküli szexualitás, a korai házasságkötések és a mindezekből fakadó rengeteg válás.” Az idézetnek a mi szempontunkból főleg az első része fontos, bár nagyon érdekes (és változatlanul időszerű) a szociológiai jellegű folytatás is.

Verseiben pedig a bizonyosság, az ifúság láza és a meghittség együtt vannak jelen, dalban és szabadabban szárnyaló versben egyaránt. Egy jellegzetes korai példa: „Egyszer majd elmegyek hozzád / megmelegítem az ágyad / mellemmel búvok melledhez / s nem jövök el soha többé.” (*Dal*) Hasonlókat mondhatunk a *Maradj velem* vagy az *Elmegyek én is...* és a *Szerelmes vers* esetében is. Dalaira fölfigyeltek a zenészek is, például Dinnyés József daltulajdonos, akinek emlékezetes megzenésítései közé tartozik Bella *Szebbnek születtél* című verse.

Mindezek a vonások fölfedezhetők *Az ifúság múzeuma* című kötetben is. Ekkori hangjára teljességgel igaz az irodalomtörténész Vasy Géza megállapítása: „...hitélet képalkotásainak ereje, a képi és gondolati anyag szerencsés összhangja adja.” Így van ez szabadság és szerelem tárgyú verseiben is. Tárgyunk szempontjából a *Márta* című ciklus a legegységesebb mind tematikailag, mind esztétikailag ebben a kötetben. Itt már jól látszik, hogy Bella István szerelmi költészete szervesen épül rá a Balassi Bálinttól József Attiláig terjedő fejlődési vonalra. Nem robbantja szét a kereteket, többször dalformában vall a gyönyörű érzésről, másutt áradó vallomást kapunk tőle. A nő a természet részeként jelenik meg ezekben a versekben, az ember együtt létezik és lélegzik a növény- és állatvilággal. Az egész sorozat azt érzékelteti, hogy az ember legnagyobb élménye a szerelem, amely lelkileg-szemléleg-testileg építi a személyiséget. A mindenre ható, mindent átalakító minőség így jelenik meg például

a *Hegedűben*: „Ahogy a fűbe lehasalt, / s levette szemüvegét, / körbe, mint középkori lant, / megpendült füvenként a rét.” Ahogy Szokolczay Lajos, az életmű kiváló ismerője látja: „Bellánál maga a világmindenség muzsikál.” Fokozottan így van ez azokban a versekben, amelyekben a szabadság és a szerelem harmóniájáról beszélhetünk.

Mindezek az értékek jól fölismerhetők a hatvanas évek hangulatában fogant művekben, a Hetek és a Kilencek egész szellemiségében, helyenként forradalmas lendületében. Bella István *Mint a világ* című versében például ilyen sorokat találunk: „Nem pusztulni sosem, amíg beszél a tested, / lélegzik a szád, élni forradalomban...”. S a befejezésben: „Vérátömlesztést, világ! Ti zuhogjatok / ereimbe rétek, jövőző proletárok.” Vannak ilyen, az intim közeget és a tágabb értelemben vett kollektivitást megfogalmazó művek, de akadnak szép számmal olyanok is, amelyekben a két ember kapcsolatának meghittségét és melegségét ragadja meg. A harsány indulat épp úgy jellemzi, mint a meditatív jellegű kicsengés. A jelenidejűség, a legjobb értelemben vett korszerűség átítatja szinte minden versét. Formailag is széles a skála: szonettet éppen úgy találunk ebben a pályaszakaszban, mint dalt vagy szabadabb formájú alkotásokat.

S aztán a *Hetedik kavics* című kötet hoz újabb fordulatot Bella István költői pályáján. Tárgyunk szempontjából elsősorban a *Szeretkezéseink* című verssel, ami később egy másik kötet címében is megjelenik majd. A kritika szerint ez az egyik legfontosabb Bella-mű, valódi antológiadarab és hivatkozási pont. A költőtárs Ágh István épp úgy a magyar líra kiemelkedő darabjának látja, mint például Alföldy Jenő, Pomogáts Béla, Kabdebó Lóránt vagy Koczkás Sándor, hogy csak néhány kiváló irodalomtörténészt és kritikust említsünk. Az érzéki valóság és a révület végigvonul a költemény szerkezetén, a viharzó érzések tökéletes nyelvi formában jutnak kifejezésre. Az akusztikus, hangtani elemeknek különös szerep jut, és mint a francia szimbolista költőknél vagy éppen Kosztolányi Dezsőnél és más Nyugathoz tartozó poétáknál, szinte önálló életre kelnek a magánhangzók, anélkül, hogy egyébként önálló jelentéssel bírnának. Egyrészt eredeti hangulatuk van, másrészt szépen illusztrálják a szerelem csodájának leírását. Az érzéki valóság és a révület tudatlanságát. Itt is él Bella István a rá oly annyira jellemző nyelverteremtés erejével: „a kéklés csak églene”, „a ködlés csak ködlene”, stb. József Attila *Ódájának* versteremtési útját járja a költőutód, leírja a testiség és a lelkeség tökéletes harmóniáját. Az egész mindenséget hatja át a szerelem, föltáruznak a titkok, az anyagi világot is átminősíti a szerelem érzése és átélt valósága. Sőt, még tágabb összefüggések is szóba kerülnek, hiszen: „a történelemben zárva vétkezel.” A beteljesült és az ember életében, gondolataiban állandósult szerelem ódái szárnyalású műve a *Szeretkezéseink*.

A legnemesebb értelemben vett játékosság is sajátja ugyanakkor Bella István költészetének. Ez is a szabadság része, és tulajdonképpen az imént idézett *Szeretkezéseink* szintén példázza a nyelvi játék lehetőségeit. Másfajta, akár a groteszkig is elmenő kísérlet sem idegen azonban tőle. Köztudott volt róla, hogy imádta a sakkot, és nem vitás, hogy idevágó a tárgyunkhoz leginkább kötődő Petőfi-sorolytén „kifacsarása”: „Szabadság, szerelem! / e2 kell nekem.” De a Kosztolányi Dezső által legszebbnek tartott Petőfi-sor sem ússza meg Bella játékos kedvét. Így tördeli ugyanis szét, és egyben új, fanyar jelentést is kölcsönöz ezáltal a *Szeptember végén* kulcsmondatának: „El hulla! Virág! El iram! Lik az élet.” (*A legszebb verssor*)

Igen, az ilyen példák a költői szabadság tárgykörébe tartoznak. A zseniális szójáték mellett van azért itt egy jó adag bölcseledő hajlam is, vagy úgy is mondhatjuk, hogy kaján vigyor, különös szembenézés a sorssal... S ha már az önfelédlt nyelvi játéknál tartunk: az *Élet és Irodalom*hoz kötődő munka sem marad említetlen, hiszen a *V. I. sör- és sörverse* imígyen hangzik: „Itt hasal a / Vánca / hasa / hánca. // Inkább volt / tűnődő findza, / mint hát-folt: / másba / ütődő / lándzsa.” Az ismert és szellemes publicista-szerkesztő ezúttal a baráti célpont, igazolva egyebek között újfent Bella István ilyesfajta értékeit. Meg hát azt, hogy az igazán szabad ember a játékban is ki tud teljesedni, és ebben a tekintetben is József Attila a legjobb példa, akkor is, ha az ő szabadságának is megvoltak az evilági korlátai. Ám a szabadságot szülő rendről is ejthetnénk néhány szót...

Természetesen Bella István pályáján és életében is megvoltak ezek a korlátok, hiszen egy alapvetően nem a szabadságra épülő kor adatott meg neki. Ezért is különösen döbbenetesek azok a művei, amelyekben éppen a szabadság hiányáról szól. Gondoljunk csak 1991-es verseskötetére, az *Arccal a földnek* maradandó darabjaira. A címadó versben a tragikum és a sorsösszegzés emlékeztető ötvezetét alkotja meg költőnk, és mindeközben nem mond le az örökkévalóságba vetett hitről sem. „Mert ragyog örökön örökké / földdel teli szívem helyén / napvilág-halhatatlan rögökké / fényesedett emberremény...” A mottó egyébként Zrínyi Miklóstól származik („Mindenütt felyül az ég, a föld lészen az alsó.”), ám már a nyitó versszak egészen másfajta képzettársításra ad

lehetőséget: „Arccal a földnek, ahogy éltem, / élek, élő, a föld alatt, / fekete kátránypapír-éjben, / hol nem megy le, s nem kel fel a nap.” Egyértelmű az utalás az 1956-os forradalom és szabadságharc mártírjaira, akiket megalázó módon hantoltak el gyilkosaik: arccal lefelé feküdtek első sírjukban.

A szabadság hiányát tehát lehet így is ábrázolni. Másutt meg a szerelem hiányáról is szól eképpen: „Nélküled nem is én vagyok / Csak valaki lézeng helyemben” – olvashatjuk a *Nélküled* című versben. Másutt meg a hiányvesztésével szegezi neki a kérést: „...ne hagyj földre hullni, szeress engem!” – írja az *Esik a hóban*.

Elmondhatjuk tehát, hogy Bella István költői pályáján végig vonul a szabadság és a szerelem gondolata, gyakran egymást átölelve, egymást kiegészítve. Azt sugallja ezáltal a kiváló poéta, hogy e két fogalom tartalma nélkül az emberi létezés értelmetlen és elképzelhetetlen. Ha egyik is hiányzik, annak tragikus következményei lehetnek az ember életében. S a lélektől lélekig ható költői szó gyönyörűen vall ezekről az igazságokról.

„... OLYAN VOLT, MINT VALAMI TÁRSASJÁTÉK ...”

EGY NYUGTALANÍTÓ (?) REGÉNY – BARTIS ATTILA: NYUGALOM

„Labirintusjárás az új regény; méghozzá az és konstruálta labirintusé. [...] a labirintus közepén az elbeszélő és elveszíti önmagát, s csak a magában megbúvó állattal konfrontálódik s önnön meghasonlottságával... Így ötvözi Bartis regénye az önkeresést és önvesszejtést, valóságot és fikciót, mítoszt és ellenmítoszt.”¹

Bartis Attila 2001-ben megjelent könyve, *A nyugalom* Tódor János szerint „egy borzasztóan nyugtalanító könyv”.² Hasonlóan nyilatkozik a könyvről Károlyi Csaba az *Élet és Irodalom* lapjain: „A nyugalom nehezen feledhető könyv, és ennek nemcsak az az oka, hogy a kibontakozó történet felkavaró, hanem az is, hogy a megírás módja problematikus, nyugtalanító.”³

Ha visszagondolunk a regényre, igazat kell adnunk a kritikának, *A nyugalom* valóban egy nyugtalanító könyv. A nyugtalanság a regény kezdetétől egészen a regény lezárásáig jelen van. Megtaláljuk a helyszínekben és az emberi kapcsolatokban egyaránt. A cím ebben az esetben nem magára a műre vagy a regény témájára utal, hanem arra az állapotra, amelybe a főhős a regény cselekményének lezárulta után kerül. A nyomasztó színhelyek és a nyomasztó emberi kapcsolatok megszűnése vezet el a nyugalom eléréséhez.

EGYMŰFAJTALAN REGÉNY

A műfajtalán regény kifejezés már önmagában is abszurd. Mégis ezt a megfogalmazást kell alkalmaznunk. Egyáltalán az is kérdés, hogy az ide-oda ugrándozó, vándorló szövegrészekből felépülő alkotás tekinthető-e regénynek. Tény, hogy „a cselekmény »főszáljának« megrajzolása korántsem egyértelműen elvégezhető feladat.”⁴

Ha el is fogadjuk – és ezt tesszük –, hogy *A nyugalom* regény, akkor sincs könnyű dolgunk, ha szeretnénk pontosabban is behatárolni a műfajt, hiszen „felmerülhet több-kevesebb indokoltsággal a »rendszerváltásról szoló regény«, a »nemzedéki regény«, a »családtörténet« és a »művészregény« kategóriája is.”⁵ Az említett meghatározások mindegyike mellett találunk néhány fontos érvet.

A történet – a múltból felbukkanó emlékekkel⁶ – az 1956-os forradalomtól az 1992-es évig öleli fel a magyar történelmet. A regény valós cselekménye (az első felolvasóesttől az anya haláláig) a rendszerváltást követően – tehát maximum két év alatt játszódik le. Az ezt megelőző 34 évet csak emlékfoszlányokból és kisebb történetekből ismerjük meg. Így mégis képet kapunk egy letűnt korról (Kádár-korszak), és ezen keresztül összerakhatjuk azokat az apró részleteket, amelyek segítségével megismerjük az anya–fia gyűlölködés előzményeit, a kapcsolat megromlásának és elviselhetetlenné válásának okait. Arról, hogy a rendszerváltás után vagyunk, először a vasúti kocsiban utazó munkásoktól értesülünk, akik a hazavonuló orosz katonákról beszélgetnek. A visszaemlékezések során azonban képet kapunk a Kádár-korszakról is. Gondoljunk csak az ünnepezt színésznő és Fenyő elvtárs beszélgetéseire, vagy Andor álmára az ávósokkal. A mozaikokból egy nyomasztó korszak képét rakhatjuk össze, amely jelentősen eltér például a Csaplár Vilmos által rajzolt korszaktól⁷. Kádár János neve mindössze kétszer említődik a regényben, először, amikor az anya megrendezi lánya látszattemetését, „de sem a párttitkár, se

1 Nagy Hajnalka: Szubjektumalkotás szubjektív módon (www.jamk.hu/ujforras/020507.htm)

2 Tódor János: Egy vérekes szem tükrében (www.iv.hu/modules.php?name=Ivlapok&op=viewarticle&artid=66)

3 Károlyi Csaba: Egy nyugtalanító regény, *Élet és Irodalom*, 2001. augusztus 31., 25.

4 Szilágyi Zsófia: Az iszapba ragadt idő (Bartis Attila: *A nyugalom*), Szilágyi Zsófia, *A féllábú ólomkatona*, Kalligram, Pozsony, 2005., 278.

5 Szilágyi Zsófia: *i. m.*, 283.

6 Ilyen Jordán Éva története és a regény végén Eszternek feladott fénykép is.

7 Vö. Csaplár Vilmos: Igazságos Kádár János, *Magyar könyvklub*, Budapest, 2001. (Egyszer érdemes lenne a kortárs irodalomban – elsősorban a '90-es években és az azt követő időszakban keletkezett művekben – megvizsgálni a Kádár-korszak ábrázolását is.)

a művelődésügyi miniszter, se Kádár János nem állt a gödörnél”⁸, másodsor pedig amikor a fiú közli anyjával, hogy „Kádár János már régen meghalt, anyám”⁹.

Fontos momentumként jelenik meg a regényben '56 is. 1956 újabb keretet jelent a főhős életében. 1956-ban, a forradalom idején fogant meg az ikerpár, bár erről csak az utolsó oldalon értesülünk: „... ha jól számolom, amikor november végén visszafelé tartottak Budapestre, már öten ültek a hátsó ülésen.”¹⁰ És az utolsó oldalon értesülünk arról is, hogy a regény cselekményének végén éppen az '56-os eseményekre emlékeznek: „... az ablakból figyeltem, hogy mikor ér véget a Rádió előtt a koszorúzás”¹¹. A végkifejletről már a könyv fülszövege tudósít: Az anya „tizenöt éve a lábát sem teszi ki a lakásból. [...] És közben odakint szép lassan összeroskad egy politikai rendszer”¹².

A történetet felfoghatjuk családtörténetként is. Ha így tekintünk a regényre, akkor nem a hagyományos család felbomlását láthatjuk, amit akár Thomas Mann Buddenbrook házában, akár Marquez Száz év magányában láttunk. Itt szó sincs az ideális, szerető családi légkörről, ez „egy reménytelenül széthullott család története”¹³. Az apa nagyon korán elhagyja a családot, az anya pedig inkább foglalkozik saját karrierjével és szépségével, mint gyermekeivel. Ha végiggondoljuk, nem csodálkozhatunk azon, hogy Judit a bulgáriai hangversenyt kihasználva elhagyja az országot és a nyomasztó családi fészket. Andor azonban nem tud – kezdetben talán nem is akar – szabadulni anyjától egészen annak haláláig, nem szabadulhat, hiszen a játék végigjátszásához szüksége van ellenfelre. Az anyától való folyamatos távolodás azonban jelen van: „ahogy szép lassan vízzé vált a vér, amivel fiait etette a pelikán, úgy gyarapodott az emlékekben a hajdani vagyon és hatalom.”¹⁴ A mozaikkockákat összerakva azonban teljes képet kapunk a „család” harminchat évéről, a család teljes felbomlásáról. Persze az is kérdés, hogy beszélhetünk-e e két (három) ember esetében családról.

A regényben két nemzedék (szülő és gyermek) áll szemben egymással, harcol folyamatosan egymás ellen. Két nemzedék, amelyek közül az egyik (az anya) végigélte a Kádár-korszakot, annak minden előnyével és hátrányával együtt, és egy másik (Andor), amelyik a Kádár-rendszerben született, abban szocializálódott, de élete a rendszer bukása után is folytatódik. A műben a két nemzedék kibékíthetetlen ellentétét kísérhetjük végig a második nemzedék megszületésétől az első nemzedék eltűnéséig. Ez az időszak jelenti a második nemzedék – esetünkben Andor – számára a saját identitásának keresését, melyet csak úgy érhet el, ha az előtte lévő nemzedék, tehát anyja meghal.

Mindkét nemzedék a művészettel áll kapcsolatban. Az anya egykor ünnepest színésznő volt, akit a visszavonulást követően szinte mindenki elfeledett. A fiú pályakezdő író, aki még csak ismerkedik a sikerrel (1. felolvasóestek). Az anya esetében a művészettől való kényszerű visszavonulás az életről való lemondással egyenlő. Még 15 évig él a lakásában, anélkül, hogy egyszer is kimozdulna. Ha fia nem vásárolna neki, éhen halna. A fiú azonban éppen akkor kezd el egyre sikeresebb lenni, amikor elkezd kilépni anyja árnyékából, és megkezdí önálló életét.

„... OLYAN VOLT, MINT VALAMI (TÁRSAS)JÁTÉK ...”

„... már olyan volt, mint valami társasjáték, valami gazdálkodj okosan. [...] Szóval így utazta be nővérem a világot egy konyhaasztalra terített térképen, mint valami fröccsöntött játékbábu, amellyel anyám lép, de én mondom meg hová.”¹⁵ A főhős itt az anyja és a nővére (valójában önmaga) közötti levelezésről gondolkodik. Judit, Andor ikertestvére, távozása után egy ideig még küld leveleket, aztán ezek megszakadnak. Csak a regény végén tudjuk meg – a főhőssel együtt –, hogy Judit azért nem küldött több levelet, mert öngyilkos lett. Ezzel a ponttal kezdődik meg egy játék, amely egészen az anyja haláláig tart. A főhős átveszi nővére szerepét, és bal kézzel írt leveleket küldet anyjának külföldre utazó ismerőseivel.

⁸ Bartis Attila: *A nyugalom, Magvető, Budapest, 2001. 60.*

⁹ BARTIS, 114.

¹⁰ Bartis, 325.

¹¹ U.o.

¹² Ezek a mondatok a kötet fülszövegén találhatóak.

¹³ Tótor János, i. m.

¹⁴ Bartis, 32.

¹⁵ Bartis, 223.

A játék, mint a legvégén kiderül, mindkét fél részéről „elfogadott” szabályok szerint zajlik. Az anya lánya minden levelére válaszol, amit Andor az íróasztal fiókjába rejt, felbontatlanul. A levelekről csak az anya halálakor derül ki, hogy üres papírlapok. Itt válik világossá, hogy az anya a kezdetektől tud a csalásról, mégis belemegy a játékba.

A műben azonban több játékba is bevonja az olvasókat a szerző, sőt, magát a művet is játékként fogja fel. A mű maga egy játék, egy kirakós játék, amelyet az olvasónak és a főhősnek együtt kell kiraknia. A játéknak ebben az esetben tétje is van: megtudja-e a főhős (és az olvasó) családjának történetét, és megérti-e saját múltját. A részletek összerakásához azonban segítségre is szükség van¹⁶. Kellenek olyan segítők, akik a teljes kép egy-egy darabkához juttatja Andort a beszélgetések és az együtt megélt „kalandok” által. A legfőbb segítség ebben a játékban Fehér Eszter, aki nem utolsó sorban Andor nővérének, Juditnak a helyettesítője.

A család története is egy játék során derül ki. Az anya többször panaszkodik fiának, hogy nem ismeri a rokonságot, a felmenőit. Ezt felhasználva Andor, Eszter segítségével, elkészíti a családfát, amely talán nem is valós, de kielégíthetné az anya egyik kívánságát. Kielégíthetné, de mivel a családfán Weér Rebeka egy mellékvonalon található, az anya hisztériás roham közepette széttépi az ajándékot, és mindenért Esztert hibáztatja. Az anya kezdetől ellenzi fia Eszterrel való kapcsolatát, mintha csak a gonosz boszorkány próbálná megakadályozni, hogy a főhős segítőtőhöz jusson¹⁷ az általa kezdeményezett, de egyedül meg nem oldható feladathoz.

A játék átszövi a főszereplők múltját is. Az anya színésznő, aki a színházban játszik. Andor pedig kisgyerekként többször a játékba menekül Judit segítségével (vaknak tette magát stb.). Amikor mindkettejük életében lezárul a korábban megkezdett – és eddig jól működő – játék, melyet Judit távozása vált ki, elkezdődik egy új játék, a levelezés. A játék mindkettejük életének szerves része, amelyet az is erősít, hogy az anya színházi díszletekkel veszi körül magát, megteremtve ezzel az elhagyott játéktér, a színház légkörét. Az anya halálával azonban véget ér a játék. Andor nem csak az anyja iránti gyűlölettel vezérelve szabadul meg a bútoroktól, hanem azért is, mert a játszótárs elvesztésével feleslegessé válik a játéktér fenntartása. A lakás teljes kitakarítása tehát egyenlő a játéktér, ha tetszik a színpad lebontásával.

A regény végén Eszter sem véletlenül tűnik el Andor életéből. Nem állíthatjuk biztosan, de feltételezhetjük, hogy ők ketten többet már nem találkoznak, hiszen a játék véget ért, a hősnek nincs tovább szüksége segítőtársra. Eszter tehát ugyanarra a sorsra jut, mint a többiek (V. Rebeka és Jordán Éva), akik, miután segítségére voltak a játszó hősnek – ha tetszik, átadták neki saját képkeockáikat –, eltűnnek vagy öngyilkosok lesznek.

A REGÉNY VISSZATÉRŐ MOTÍVUMAI

A regény során több olyan motívummal találkozunk, amelyek nemcsak a regény mozaikdarabjait kapcsolják össze, hanem egymással is szoros kapcsolatban vannak, ezzel is erősítve a mozaikok összetartását.

Az első motívum egyben az első élményünk is a könyvről: a szem. A kötet címlapján egy véreres szemet találunk, amely több szempontból is szoros kapcsolatban van a regény szövegével. A szem folyamatosan az anyával kapcsolatban jelenik meg, már a regény kezdetén is: „... azt szerettem volna, ha látja a halott tekintetét, azt a tekintetet, amely semmiben nem különbözött az élőtől, amelynek kékes derengése szombattól egy tizenöt éve üresen várakozó sír mélyét fogja bevilágítani, mert nem lehetett a szemét lecsukni”¹⁸. Amikor Andor megtalálja halott anyját, a nő már másfél napja halott, beállt nála a hullamerevség, a szemét nem lehet lecsukni. Először a halál beállta sem egyértelmű Andor számára: „... egy pillanatig azt hittem, hogy még él, mert nyitva volt a szeme, és úgy nézett át rajtam, mint a homályos üvegen”¹⁹.

Judit, Andor nővére utolsó levelében ennyit ír anyjának: „Tisztelt anyám, ha látni kíván, akkor majd ne csukják le a szemét”²⁰. A lány – aki egyébként már tíz éve halott – kérése teljesül: az anya nyitott szemmel kerül ugyanabba a sírba, amelybe 15 évvel korábban eltemette lánya minden itthon maradt holmiját.

¹⁶ Segítségre vannak az Eszternek tett vallomások, a Juditnak írt elbeszélések és a Jordán Évánál tett látogatások is.

¹⁷ Az egész történet vizsgálható lenne a mese oldaláról is.

¹⁸ Bartis, 7.

¹⁹ Bartis, 275.

²⁰ Bartis, 16.

A szem magához a főhőshöz is erősen kötődik, ugyanis gyerekkorában egyszer úgy próbálta meg magára vonni anyja figyelmét, hogy vaknak tette magát. A kisgyerek ekkor éppen úgy néz át mindenben, saját anyján is, mint a halott anyja rajta, „mint a homályos üvegen”.

A szem még egy szempontból nagyon fontos: jelképévé válik annak a „nyomkereső olvasói logikának”²¹, amelyet a szöveg és az a játék megkövetel, melyre az előzőekben már utaltam. Az olvasónak, mint egy jó nyomozónak, a főhőssel együtt kell megismernie annak múltját, a család történetét, és egyben együtt kell átélniük a magyar történelem közel ötven évét.

Visszatérő motívumként jelenik meg a műben a pelikán is: a pelikán mint madár – és a család címerén megtalálható jelkép –, valamint a Pelikán mint tollmárka. A pelikán először a család ősi címerén tűnik fel, és ez a kép egyáltalán nem véletlen: „fiókáit saját vérével itató pelikán mint az anyai önfeláldozás szimbóluma kontrasztot alkot a gyermekeitől az anyatejet saját szépsége érdekében megtagadó anya alakjával”²². Az anya ahelyett, hogy magát áldozná fel gyermekeiért, elemésztí őket: Judit öngyilkos lesz, Andor pedig alig várja anyja halálát. A címet a narrátor-főhős először a vidéki plébánia homlokzatán pillantja meg²³, így a vidéki felolvasás bemutatása, és az azt követő este leírása nagyon is fontos helyet foglal el a regényen belül, hiszen Andor itt találkozik először múltjával.

A Pelikán töltőtoll, a címerhez hasonlóan, végig jelen van a műben: a főhős ezzel írja novelláit és készülő regényét is – amely talán az általunk is olvasott mű. A Pelikán töltőtoll és a családi címer a mű végén összefonódik: Andor anyja sírjára a családi címet szeretné vésetni, mivel a kőfaragónak nincs ilyen mintája, kénytelen tollát neki adni. A képpel már csak egy apró gond lesz: a pelikán fészében nem kettő – amely megegyezik a gyermekek számával –, hanem három fióka van. A főhős így egyszerre szabadul meg gyűlölt anyjától és a tolltól, amely az írás eszközeként mégis erősen köthető az anya személyéhez. A pelikán motívuma még egyszer megjelenik a műben az anya emlékével való végső leszámolás pillanatában. A lomtalanításkor kitett színpadi kellékek elpusztítását így írja le a szerző: „végig akartam nézni, ahogy a pelikánszájú gép felzabálja a maradékot”²⁴. A pelikán így nemcsak a gyerekek elemésztőjévé (az anya révén), hanem az anya emlékének elpusztítójává is válik.

A pelikán motívumhoz is kapcsolódik a vér motívuma. A fiókáit vérével tápláló pelikán mellett a vér több kontextusban is megjelenik. Andor gyermekként a színház kelléktárából beszerzett vérpatronok segítségével játssza el az orrvérzéseket, amelyek kimentik őt az iskolai feladatok alól. Az ikertestvérevel, Judittal akkor kezd megváltozni Andor kapcsolata, amikor a lány túlesik az első menstruáción. Az írás is erősen kapcsolódik a vér motívumához: „Te mások vérével írsz! / Csak fekete tintával írok, anyám. / Ez nem tinta, ez az én vérem. / Ha vér, akkor is kizárólag a sajátom, anyám.”²⁵. Az anya saját hanyatlását összeköti fia írói pályájának sikerével. Minél sikeresebb író Andor, azaz minél sikeresebb Andor önmegértése, múltjának megértése és a család múltjának megismerése, annál távolabb kerül anyjától, és annál erősebb benne az anyától való szabadulás vágya.

A vérmotívum azonban az említetteken túl is erősen kapcsolódik a családhoz, hiszen a család a Weér nevet viseli. A motívum ilyen sokrétűsége azonban az előbbieket is figyelembe véve, nem „nem a legjobb ötlet”²⁶, hanem egyenesen adja magát.

Jelentéssel bír a műben többször megjelenő fiókmotívum is. A fiók, mint arra Nagy Hajnalka felhívja a figyelmet²⁷, a regényben a tudatalatti szimbóluma. Andor a fiókba ugyanúgy rejti el a nem kívánt dolgokat, mint ahogy a tudatalattinkban tároljuk azokat az emlékeket, amelyeket nem szeretnénk felidézni. A főhős az íróasztal fiókjában tartja Judit utolsó levelét és anyja Juditnak írt „válaszleveleit”. A fiók tartalma, a tudatalattihoz hasonlóan, rejtve maradt egészen a mű végéig, amikor is az anya felfeszíti az íróasztal fiókját. Ezzel az aktussal minden eltitkolt dolog a felszínre kerül, a főhős számára pedig – meglátva az üres levélpapírokat – világossá válik, hogy az anyja az elmúlt tíz évben tudatában volt annak, hogy fiával levelezik. A fiók feltörése ily módon azonos a tudatalatti feltörésével, a főhős múltjával, cselekedeteivel való szembenézésével. Az anya ekkor szembesül azzal a

21 Láng Zsolt: *A rémület formája, Élet és Irodalom*, 2001. augusztus 31., 25.

22 Szilágyi Zsófia: *i. m.*, 282.

23 Bartis, 28.

24 Bartis, 288.

25 Bartis, 183.

26 Károlyi Csaba: *i. m.*, (Károlyi Csaba a vér motívumának – egyébként alapos – kidolgozását rossznak tartja, amely saját paródiájává válik.)

27 Nagy Hajnalka: *i. m.*

ténnyel is, hogy lánya, akit 15 éve „eltemetett”, már tíz éve valóban halott.

Fontos megemlítenünk még a helyszíneket, amelyek szintén felfoghatók egyfajta motívumként. A regényben megjelenő helyszínek szinte kivétel nélkül nyomasztóan hatnak az olvasóra. A főhős és anyja lakása a kettejük közötti feszült viszony eredményeként nemcsak a főhősre, de magára az olvasóra is nyomasztóan hat. De ugyanílyen az összes többi helyszín is, a felolvasás helyszínétől a pap lakásáig, amely – nyilván nem véletlenül – a Weér család egykori kastélyában található. A legnagyobb talán a V. nevű prostituált szállása és a Balkán Gyöngye, ahová Andor többször visszatér. Ezek a helyek azonban fontos szerepet töltenek be a mű egészét tekintve: a nyomasztó színhelyek szorosan összekapcsolódnak a nyugtalanító és egyben felfedezendő múlttal. Az anya halála és a színpadi kellékek eltakarítása után a lakás elveszti nyomasztó hangulatát, bár ezzel együtt Andor visszajut egy bizonyos szintig a gyermekkorhoz²⁸. Feltételezhetjük, hogy ezek – ti. az anyától való megszabadulás – után nem fog visszatérni a regényben megismert nyomasztó helyekre. Ha figyelmesen olvasunk, rájövünk, hogy erre nincs is sok oka, hiszen minden megváltozik²⁹.

KIÜRESEDETT KAPCSOLATOK

A regényben, mint erre már utaltam, nem véletlenül csak kiüresedett, néha állati szintre süllyesztett³⁰ kapcsolatokkal találkozunk. Ezek a kapcsolatok – az anya kivételével – csak arra kellenek a főhősnek, hogy a játékban előre haladhasson. Az anya azonban maga a játszótárs, a legyőzendő ellenfél, aki nélkül nincs játék sem.

Az anya kettős szerepet tölt be a főhős életében: elválaszthatatlan az anyától a játék miatt, de folyamatosan jelen van benne a szabadulás vágya is. Kettejük kapcsolatában felfedezhetjük az Oidipusz-mítoszt is – melynek női szerepét Weér Rebeka talán színházban is eljátszotta. A mítoszt azonban átírják. A fiú tisztában van vele, hogy vágyai anyja iránt ébredtek, de kettejük vonzalma nem teljesedik be. Ezt a főhős még az Esztert kezelő orvosnak is tudtára adja az anyját jellemezve: „... félbehagyott egy ígéretesnek induló baszást a fiával.”³¹ Ám ez a félbemaradt aktus mégis beteljesül, ha csak közvetett módon is, ugyanis Jordán Évát többször anyjához hasonlította: „Hol voltál fiam? – Tulajdonképpen magánál, anyám.”³²

Jordán Éva szerepe ebből kifolyólag kettős: egyrészt az anya alteregója, másrészt a hős segítője. Az anyát és Jordán Évát több közös jegy is összekapcsolja. Mindketten mandulaszapot árasztanak maguk körül, arról ismerik meg Andort megérkezésekor, hogy két rövidet csenget, mindkét nő azonos módon sminkeli magát és életkoruk is azonos. Nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy Éva ott van az ikertestvérek születésénél, és a fogantatás idején is az anya közelében van. Ha mindehhez hozzátesszük, hogy az apa, Darvas Andor szeretője is volt, szinte azt kell gondolnunk, hogy Jordán Éva maga Weér Rebeka. Ami azonban erősen elkülöníti őt az anya személyétől, az az, hogy nemcsak az anyát, de fiát is ő indítja el a művészi pályán. Az anyát Éva indítja el a színészi pályán, ezzel egyúttal ő lesz a játék kiindulópontja is.

Az anya és lánya viszonya hasonló, mint anya és fia viszonya. Itt is megtörténik a csábítás: az anya elszereti Judit szeretőjét. Nem véletlen az sem, hogy Judit szeretője korát tekintve akár az apja is lehetne. Itt újra felfedezhetjük az Oidipusz-mondát, csak éppen fordított felállásban.

Az anya Jordán Évához hasonlóan kapcsolatba hozható V. Rebecával, a prostituálttal is. Ezt a kapcsolatot nemcsak a név, hanem a madármotívum is erősíti. V. Rebeca éppúgy töröri el a madarak szárnyát, mint ahogy W. Rebeka igyekszik letörni gyerekei szárnyát. Az anya számára Andor írása „miezaszemét”, Judit hegedűjátéka pedig „miezaricsaj”. A prostituálnál a főhős 25 törött szárnyú madarat talál, ami újabb kapcsolatot jelent a családdal. Judit 25 évesen lesz öngyilkos, azaz 25 évesen keresztbe török a karrierje, az élete. És azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a családi címerben egy pelikánmadarat találunk.

Érdekes a testvérpár kapcsolata is. Judit tulajdonképpen Andor másik énje. A testvér tovább él a főhősben. Andor nem egyszerűen átveszi Judit szerepét a levelezésben, ezzel elindítva egy újabb játékot, hanem a lány benne

²⁸ Elég ha arra gondolunk, hogy az első éjszakán, amelyet anyja nélkül tölt a lakásban, megjelenik az ágyba vizezés motívuma, amely összefügghet az anya elvesztésével.

²⁹ V. Rebeca, a prostituált meghal, a kis kocsmát átfestik – ezzel megszüntetve nyomasztóságát –, Eszter pedig – vélhetőleg végleg – elutazik.

³⁰ Gondoljunk itt a Jordán Évával átélt szexuális érintkezésekre.

³¹ Bartis, 246.

³² Bartis, 179.

kezd tovább élni. Andor kettős személyisége az írásban is megjelenik. Jobb kézzel írja elbeszéléseit, de bal keze Judité, ezzel a kezével írja Judit leveleit. Ez egy ponton túl már skizofrén meghasonlottságként is felfogható. Judit Andor azon fele, aki szembe mer szállni az anyával, külföldre távozik. Ez az, amit Andor sosem tenne meg. Ez a kettősség az írásban is megjelenik, az író kijelenti, hogy „az írás [...] nem teszi lehetővé a valóság és a fikció elválasztását”³³.

Az ikertestvér mellett Andor két énje két nőben is megjelenik. Eszter Andor jobbik fele, akiben a „széplelkű intellektus”³⁴ jelenik meg. Andor rosszabbik fele a már többször emlegetett Jordán Éva, akiben a főhősben „megbúvó” vad, állati erők jelennek meg. Eszter tehát nemcsak Judit mása, de egyben Andor jobbik fele is. A két lány ugyanazt a szerepet tölti be, a főhős többször is hasonlóságokat talál köztük (pl. mindketten úgy állnak, mint a jegenyék).

Ha megvizsgáljuk a szereplőket, azt vehetjük észre, hogy „csak két szereplő van, a többi szereplő anyja s fia megszemélyesített énformulája”³⁵. Minden szereplő azért van jelen, hogy a főhőst közelebb vigye a megoldáshoz. Még az anya alakmásként megjelenő Jordán Éva is ezt a szerepet tölti be. Ő testesíti meg – bár csekély mértékben – az anyai szeretetet: segíti Andor írói karrierjét.

Felhasznált szépirodalom

Bartis Attila: *A nyugalom*, Magvető, Budapest, 2001

Felhasznált szakirodalom

Demény Péter, Bartis Attila: *A nyugalom*, *Kortárs*, 2001/11. 116-117.

Károlyi Csaba: *Egy nyugtalanító regény*, *Élet és Irodalom*, 2001. augusztus 31., 25.

Láng Zsolt: *A rémület formája*, *Élet és Irodalom*, 2001. augusztus 31., 25.

Nagy Hajnalka: *Szubjektumalkotás szubjektív módon* (www.jamk.hu/ujforras/020507.htm)

Rácz Péter: *Ex libris*, *Élet és Irodalom*, 2001. október 12., 21.

Szilágyi Zsófia: *Az iszapba ragadt idő* (Bartis Attila: *A nyugalom*), *A féllábú ólomkatona*,

Kalligram, Pozsony, 2005., 276-285.

Tódor János: *Egy vérekes szem tükrében*

(www.iv.hu/modules.php?name=Ivlapok&op=viewarticle&artid=66)

33 BARTIS, 154.

34 Nagy Hajnalka, *i.m.*

35 Nagy Hajnalka, *i.m.*

KEDÉLY ÉS HONSZERELEM

Mert mi is a fürdőhely? A fürdőhely promenád és kacér-bolondos kalap, pillangókkal és cseresznyékkal, zenepavilon a platánok alatt, ahol a bosnyák háziezred..., andalgás a csőrös ivópohárral a rózsakertben, biccentés erre, kézcsók amarra, „a főherceg még nem kelt föl, látod, be van húzva a függöny”, az ember kalapot emelhet ismeretlen hölgyeknek, akik vagy bólintanak erre vagy nem, talán majd holnap, de az is lehet, hogy mellé kerülök a table d’ hote-nál, a szoros fűzőben pihegő mamák valamelyik messzi vármegyéből, a kurszalón és a fess fürdőorvos, valami Csáth, „neszpá?”, „azt mondják ír is, veszélyes ember”, vannak szenvellegve köhécselők, búzavirággal a gomblyukban, akik alig várják már az esti szuppécárdást, és van metszett bordó üvegpohár Ferenc József és Vilmos császár arcképével, és van izgalom reggelente, kik érkeztek, nézzük a curlistét, azaz finomabban, a liste des étrangers-t, és újdonság a lawtenisz, német szó, francia, egy-egy angol mordulás, nyári színikör, a fagyaltot olasz ember adja, s reggel nézzük, ahogy a mosóné kamaszfia sietve viszi a frissen mosott ruhát, „az ott csak a művésznő nadrágocskája lehet, az a rózsaszínű sóhaj, Istenem...” És olyan szavak születnek, mint „szívhalászat”. És „hőlégszekrény”.

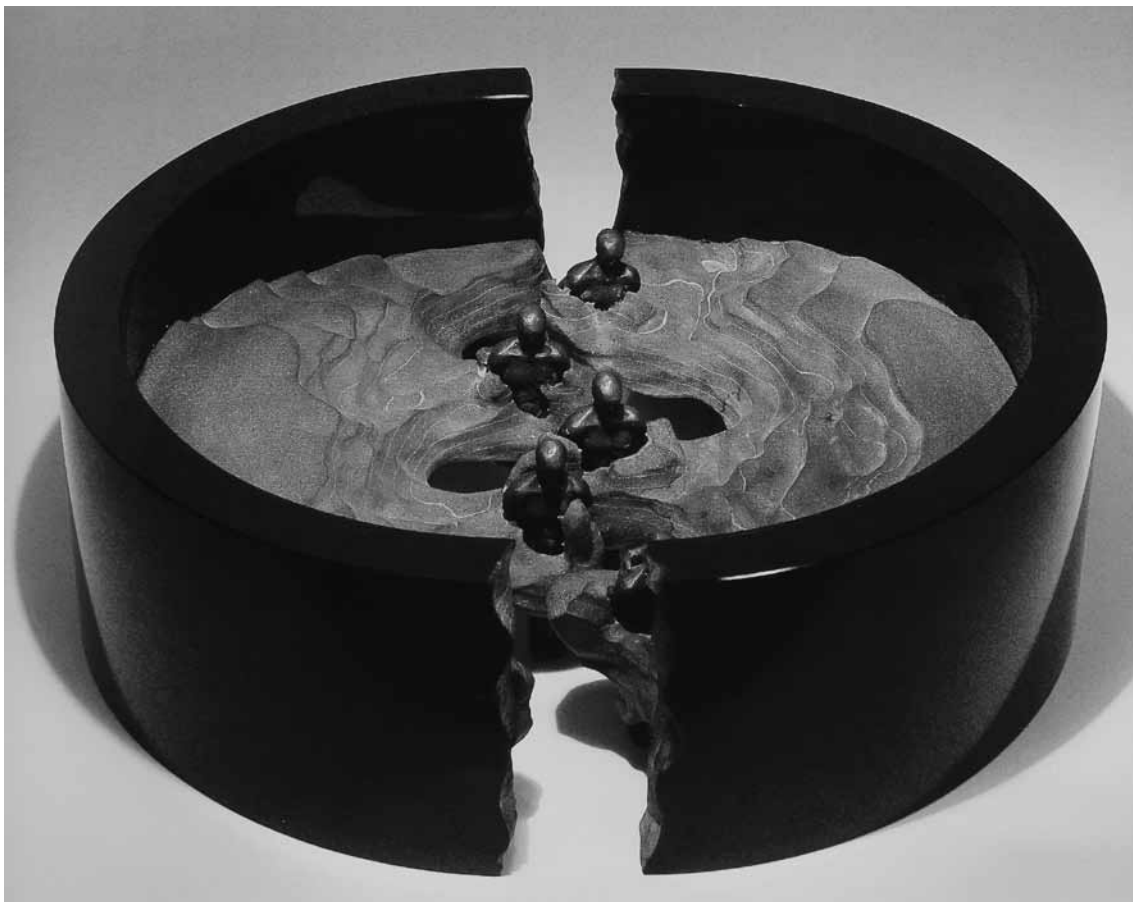
Mikor szüntek meg a fürdőhelyek? Talán akkor, amikor Ady Endre utolsó fényképe készült, az „utolsó magyar”, ahogy magát látja és láttatja, egy magányos ember egy elhagyott padon, behúzott kalap, hervadó virág, amiként erről egy régi Bereményi Géza-vers tudósít, Cseh Tamás akkordjaival. Akkor szüntek meg a fürdőhelyek, amikor megszűnt az hatalmas és gazdag, és derűs és sokak számára elviselhetetlen állam, az a Monarchia itt Európa közepén, ahol volt Herkulesfürdő és Pöstyén, és Császárfürdő, a bentlakó Bródy Sándorral, aki várja hogy meghozza a szolga a böftöknek valót, amelynek illatára talán majd egy lefátyolozott hölgy is lelibben a lóvasútról, van Franzensbad, Rohics és Gleichenberg Mikszáth Kálmánnal, és van Tátrafüred és Cirkvenica (az egyetlen tengeri fürdő „a Magyar Szent Korona országainak területén”), ott Karlsbad Arany János padjával, és van Ischl, ahonnan ledugaszolt üvegecskékből szállítják el a levegőt, s ahol öfelsege el nem mulasztaná a reggeli sétát immár fél évszázada, s van Borszék a fenyevesekkel. És van Balatonfüred, amely még akkor is reformkorias kedélyt és honszerelmet sugall, amikor már a kiegyezést is lassan elfeledi a magyar, talán mert fel-felbukkan itt az öreg Jókai, hogy az esti léghuzamban parókáját igazgatva meséljen az ifjú Cholnoky Viktornak az érintetlen savanyúvízes-boros pohár mellett. Van minden, mert ezek a boldog békeidők, amikor még a pesti reál gimnáziumi tanár, az egyik legmélyebb magyar irodalomértő, Péterfy Jenő is egy abbáziai gyorsvonaton lövi föbe magát. És van Berzsenyi és Vörösmarty, Jókai és Vajda János, és lesz majd Krúdy Gyula, hogy segítsen emlékezni, még ma is, nekünk is. Igen, tündérrózsák a tavon, s ugyanazok a favázás enyhelyek a csehországi teplicéken, mint a magyar feredőkön vagy az ausztriai badok alléi mentén.

Hatalmas az az irodalom – a reformkori fürdői levelektől addig a Balatonfüredet dicsérő Berzsenyi-ódáig, melyben a költő az epefájdalmát Prométheusz esetével illusztrálja –, hatalmas az a beszély- és vallomási irodalom, amely a hazai fürdők kies tájait és kellemdús kulisszáit őrzi a számunkra minden történelmi romlás ellenére. Nem jelképes-e, hogy a magyar nyelvű világi költészet első nagy alakjához, Balassi Bálinthoz kapcsolódik az első fürdői beszámoló, nem vers ugyan, sajnos, hanem hatósági irat. (A szépszavú költő megveri a bányabíró szolgáját, mert az „dudorászva bejött és közvetlenül mellettem leült... azaz velem egyenrangúvá tette fel magát...”) Gvadányi József, a nyugalmazott tábornok a költői pályára a Pöstyéni fürödés című csúfolkodó elbeszélésével lépett, Füredről valaha mindenki beszámolt, aki irodalmunkban számított, Csokonai és Kisfaludy Sándor, Eötvös Károly és Ady Endre, arról a hellász helyről, ahol már a XVIII. század végén egy eperjesi táblabíró sem állja meg, hogy versbe ne fogjon („A musicának soha nincs szüneti, / Némely amint szemét álmából fölveti, / Már nyugodt lábait tánchoz egyengeti”). Amely tánchról, a magyar tánchról, a derék angol Paget János (Bem majdani szárnysegéde) is beszámolt: „Ez a pantomimban leggazdagabb tánc, amit ismerek: kimutatja a szerelmes udvariasságát, a lány tartózkodását, a szerelem örömét s vadságát. Nem mondom éppen elegáns táncnak, de tele van kifejezéssel.” S képzeljük el azt a reformkori pillanatképet, amiről az a férfi számol be, aki majd az Osztrák-Magyar Nemzeti

Bank elnöke lesz: „1843, vagy 1844-ben Balatonfüreden a kútnál találkoztam Széchenyivel, ahol, miután ivott, a poharat a hajdúnak visszaadtam, én azt elkaptam a hajdú kezéből és kiittam.” Bárhova nézzünk: itt Vörösmarty andalog, és szerelmes történetet sző a fürdőről, melynek környéke mint egy „derült arc”, melynek „felhőtlen homlokát borág koszorúzza”, amott Marienbadból a mindig békételen Vajda János üzen haza zsörtölődve (a magyar- és csehországi fürdőélet között „nem kisebb a különbség, mint például a táncvigalom és remeteség, a gubacs vagy az ananász között...”).

Aztán jön Krúdy Gyula, hogy lélekben fölkeresse a magyar fürdőket, visszaálmódja magát az Anna-bálok szépei közé. Csupa feltételes mód, csupa álm és szomorú vágyakozás: „Egy alkonyattal megérkezne a delizsánc, és múlt századbeli, fehér nadrágos gavallérok, batus vándorszínészek, utazgató költők ereszkednének le a kocsi-ból a fürdőház előtt, vikleres asszonyságok, fejkötőben vagy kis kalapokban, férhez menendő hajadonok és kerek szemű gyermekek érkeznének meg a múltból, akik itt nyaranta boldogan és vidáman tanyáztak, fürödtek és regényeket szöttek.”

A fürdőhely tehát mégis megmaradt, megmaradt, mert megíródtak a regények, amelyeket bármikor föllapozhatnak ama „kerek szemű gyermekek” fiai, unokái, dédunokái.

Végh Attila

BALATONFÜREDI ELÉGIA

*A halandó lehunyja szemét.
Az álmatlan csöndből kiérzi, amit
eltakart a levegőn szikrázó ösztön:
mennyire egyedül maradt.
Minden idő elmúlt. Lehajtja
fejét, egy kutya fekete szeméből
híd nő felé. A gondolatra, hogy rálép,
visszahúzódik a híd csápjá.
Az időn túliból nem adatik
átjáró az időtlenbe.
Számolja, hányat cuppan a sár,
míg a sírhoz ér.
Kúszik a temetési menet.
Sárban, köveken botladoznak,
körüállják a földbe vájt teret.
Kóbor kutyák nézik „tárt szemmel
a nyitottat”, rejtélyes dallam
szivárog egy közeli házból,
és ő így szól halottjához:
„ne énekelj a föld alatt, a titok
nem létezik, hetednapra lépj be
a hetedik ajtón, hét utolsó
szavadból ott ültess kertet,
én kiszököm majd álmomban,
találkozni más álmodókkal,
vagy csak elbolyongni némán,
lampionok pirosát aggatva
gőzölgő lombok közé”.*

LASSÚ, LASSÚ, GYORS-GYORS

Sóhajtó úrnak elszaladt a lelke. Ott nyargalt, versenyzett a tó hullámaival, majd megállapodott valahol a túlparton. A lelkek már csak ilyenek, bonyolult szerkezetek, fékezhetetlenek lettek feltalálva, sokszor csak mennek, mennek a saját fejük után. Hát most Sóhajtó úré is elrohant, mint valami zabolázatlan újonc, száguldott téren és időn át, átrobogott évtizedeken, s megállt valahol a múlt század közepén. Annál a bálnál. Füreden.

És egyszer csak látta magát, mint hervadt utazó vonatablából a hűtlenül elmaradó tájat, látta, amint kiszáll a hintóból, majd borzasztóan ügyelve a részletekre, karját nyújtja egy lánynak. – Krikszkrakszokat, japán betűket írnek, egy kisleánynak, egy kisleánynak – ütött föl benne a Kosztolányi-sor, és azt is látta, hogy ijedt pingvinként tipeg kétszer kifordított frakkjában a lányka körül. – Lassú, lassú, gyors-gyors – mondogatta magában, de már nem tudta, hogy ezek a palotás vagy éppen a bécsi valcer lépései. Igen, ez járt a fejében akkor is, amikor az volt a legfőbb gondja, hogy jaj, csak össze ne barmolja negyvenhetes cipőivel partnere lábát.

– Ha akkor – mászott elő belőle egy fáradt sóhaj, amelyet egy újabb ha akkor követett. Bár tudta már, hogy tele van a világ züllött, öreg ha akkorokkal, s valamennyi fontoskodva úgy tesz, mintha egyszerűen nélkülözhetetlen lenne az élet elviseléséhez, ahelyett, hogy elismerné tökéletes fölöslegességét és alkalmatlanságát a világ dolgainak elrendezéséhez.

– Világ ha akkorjai, egyesüljtek – gondolta, lenézett a lábaira, s pókhálós tekintete mintha egy pár női topánba akadt volna bele. – Ha akkor ez a láb – legyintett, s nem fejezte be a gondolatot, a visszatérő lelke zenét hozott magával, valami muzsikát. Hegedűk hízelegtek, gordonka szomorkodott, brácsa évődött nagy komolyan, s gögösen rájuk szólt egy zongora. – Lassú, lassú, gyors-gyors – kalapált benne, s már mozdult volna a lába, de beleakadt a kikötő vastuskójába.

Felrezzent, mint aki délutáni szunyókálás után keresi a szemüvegét, megtapogatta vállát, lábait és a derekát, akár ha leltárt készítene, hogy nem szökött-e el tőle valamelyik hűtlenül. Aztán nézett, nézett a túloldalra, mintha az élet túlpartját akarná kikémleni, ám hamar rájött, csak a közelben civakodó sirályokig lát, a napos oldalt már végérvényesen eltakarja előle valami.

Megfordult, mint aki végleg szakított múlttal és jövővel, megpróbált aprót szökkenni, de csak vele együtt vénülő botja tudta követni a lassú, lassú, gyors-gyors ritmusát.

AMI ANNA-BÁLUNK

Az enyém. Lányom arra gondolhat, az övé.

A miénk.

Történt 2003-ban... A mi füredi évünkben. Anna-bálunkon.

Mert sosem hittem volna, hogy közöm lehet bármiféle Anna-bálhoz!

Füredhez igen, Annához – Annához, pláne ANNÁ-hoz – miért ne... A táncolást 17 évesen abbahagytam. 15 évesen – tánciskolával – kezdtem, hogy a játszóházi tanodai klasszikustánc-tanulást rögvest megcsúfolva a legvadabb twisztörültek közé álljak... Mígnem a színpadról az egészet – mi több, össztáncot – irányító tánctanár rám nem szólt: Miska, hagyd abba a tánc helyetti családalapító mozdulatokat! Hamarosan be is fejeztem. Az aszszonyomat, sajna, sosem forgattam meg úgy, ahogy szeretete volna.

Majd éppen Anna-bálon...

Sem azon, sem máson.

Kap az ember elég meghívót, hogy kedvire válogathasson. Bálba – táncházba esetleg, abba elmegyek ma is bármikor! –, bálba nehezen mozdulok. Minek? Kiugráltam magam abban a két vadsuhanc-évben. Egy „önkéntes rendőr” kupán is vágott (mert túl mélyre mentem le twiszt közben hídba). (Valljuk be, hidat vertem – hidaltam – tánc közben: lábam az áldott anyaföldön, két fél karom a fejem fölött, le, le egészen a sárga föld helyetti táncparkettkig!) (Én kaptam egyet a táncipari önkéntes rendőrtől, e táncbéli párom pedig zokogva rohant el az anyukájához 15 éves lányságával mit sem törődve.)

Bál, tánc. Mondom, ha csürdögölőt kell járni, ropni, tenni, andalítani, keverni a magyar táncot, hogyne! Táncházban... De bálban? Még az apám gyermekkori emlékeiben élő citerabálban esetleg... Ha ahhoz visszafiatalodhatnék; visszafiatalíthatnók e mai vakvilágot.

Nem megy, hát nem is erőltetem.

Ám a dolog: dolog.

Hírlapíróként mint kiküldött tudósító voltam kénytelen ott lenni 2003-ban a füredi Anna-bálon! Hogy elsőként tudósítsam a pesti – mi több, országos (ne adj’ isten nemzetközi) – sajtót, ki nyert, ki a bál szépe. A lányommal mentem, a kétszemélyes meghívót így tölthettük ki.

A füredi Anna-bál az első bálozók táncmulatsága. Leányom ekkor pár évvel több ugyan, de kinézetre épp mint a többi... A lányok ilyenkor a legszebbek.

Az idegen: szép. Terjesztik akik terjesztik, de mi tagadás: nincs szebb a szép idegen nőnél! Hozzád kedves gyönyörű idegen lánynál különösen.

Mit tegyél, a lányodat egyikért sem adnád! Ő a legszebb.

Kiderült.

Ne árulkodjunk, várjuk ki a végét!

Ha lehetőségeinkből az elegáns öltözetre nem is, de valamennyire elfogadható báli viseletre csak futotta – be-lenézve mélyen ruhásszekrényünk mélyibe –, s nekivágtunk édes kettesben.

Nem árulkodásképp, csak a tiszta igazat valljam: leányom mint egy valódi első bálozó... Remegni nem remeggett, de a hamvas kedvessége, szerényen leplezett leplezetlen öröme engem is megkapott. Nélküle nem mentem volna – a szépségverseny eredménye távrecsegőn is megtudható –, de olyan örömmel mondott igent az érdeklődésekre, hogy nincs-e kedve velem eljönni az Anna-bálba, hogy kötélnek álltam. Örömet szerezni a másíknak; különösképp ha az egy szem leányod.

Valóban az első igazi bálja volt! Mert a diszkóhoz, házibulihoz, utcabálhoz hasonló murik hogy lennének ehhez foghatóak?

Arról nem beszélve, hogy leányunk igazi szépség. (Bálint Sándortól tudtam meg a minap, hogy némelyek nem véletlen tartják görög szépségnek: szögedi származék Zsótér dédanyám ereiben görög vér is csörgedez.) (Aczél

József fiemei görög tanár leánygimnáziumi igazgató nem véletlen származtatta a görög nyelvet a magyarból? – hogy visszajára fordítsuk a szót.)

Fölvonulás, bevonulás; már ez meglepett bennünket. Sűrű tömeg nyit utat a díszmenetnek (Blaha Lujza nyaralójától a valahai színház helyére emelt Anna Nagyszállóig). Földet söprő nagyestélyik, a férfiak öltözéke sem alábbvaló; mi szerényen, ahogy veszprémi-csabai-almádi polgáratya (kisgazda s iparos származék szülő) és leánya teheti az efféle rongyázáson. Mi – onnan, belülről nézvéen – nem is rongyázás. Megadjuk a módját.

Hát még ha magyaros viseletben lenne mindenki!

Magunk sem. De legközelebb...

Egy szó mint száz, a mi szerényre tervezett és szerényre sikeredett páros bevonulásunk s báli asztalfoglalásunk eredményeként leányom dobogóra került! A nyakába tett herendi lapocskára füstött számra annyian szavaztak, hogy a kétszáz szebbnél szebb kislány és nagylány, meg helyre menyecske közt a leggyönyörűbb tíz közé került, s így fölhívták a díszterem színpadára.

„Most megy föl a lányunk a dobogóra!” „Hova?” „A dobogóra! Akarom mondani színpadra, mert a legszebbek közé került!” „Hogyhogy a legszebbek közé?” „Hát úgy, hogy ő a legszebb!”

Nem folytatom, tán sejtethető, milyen izgatott helyszíni közvetítés következett a díszteremből: rögvest hívtam távrecsegőn a mit sem sejtő asszonykám, akinek épp úgy a gyermeke, mint nekem a leányunk (sőt, ő szülte, s nem mi magunk), hogy örüljön velünk! Mert lányunk meglepetéséhez hasonló volt a miénk, szülőké... Meglepetés és öröm.

Látott már valaki határtalan örömet? Túlárado nem, de igen nagy volt.

Az első három közé nem került (tán mert ő volt a tíz legszebb közt az egyetlen, aki kurtának mondható szoknyát viselt), de – állítólag – a 4-5. helyen végzett. Almádiban máig úgy tartják, Gyöngyünk volt 2003-ban a füredi Anna-bál szépe! S mi tagadás, mi is úgy látjuk.

Azóta lánya született, s – mi tagadás – arra készülünk a párommal, hogy ha a jó Isten megengedi, 18 éves korában elvisszük az Anna-bálba! Hogy forduljunk még egyszer egyet... A feleségemet nem táncoltattam meg, a lányomat alig, hát majd az unokám! Már csak 15 év.

Gyönyörűek!

Ki ez a hölgy a társaságodban?

A lányom.

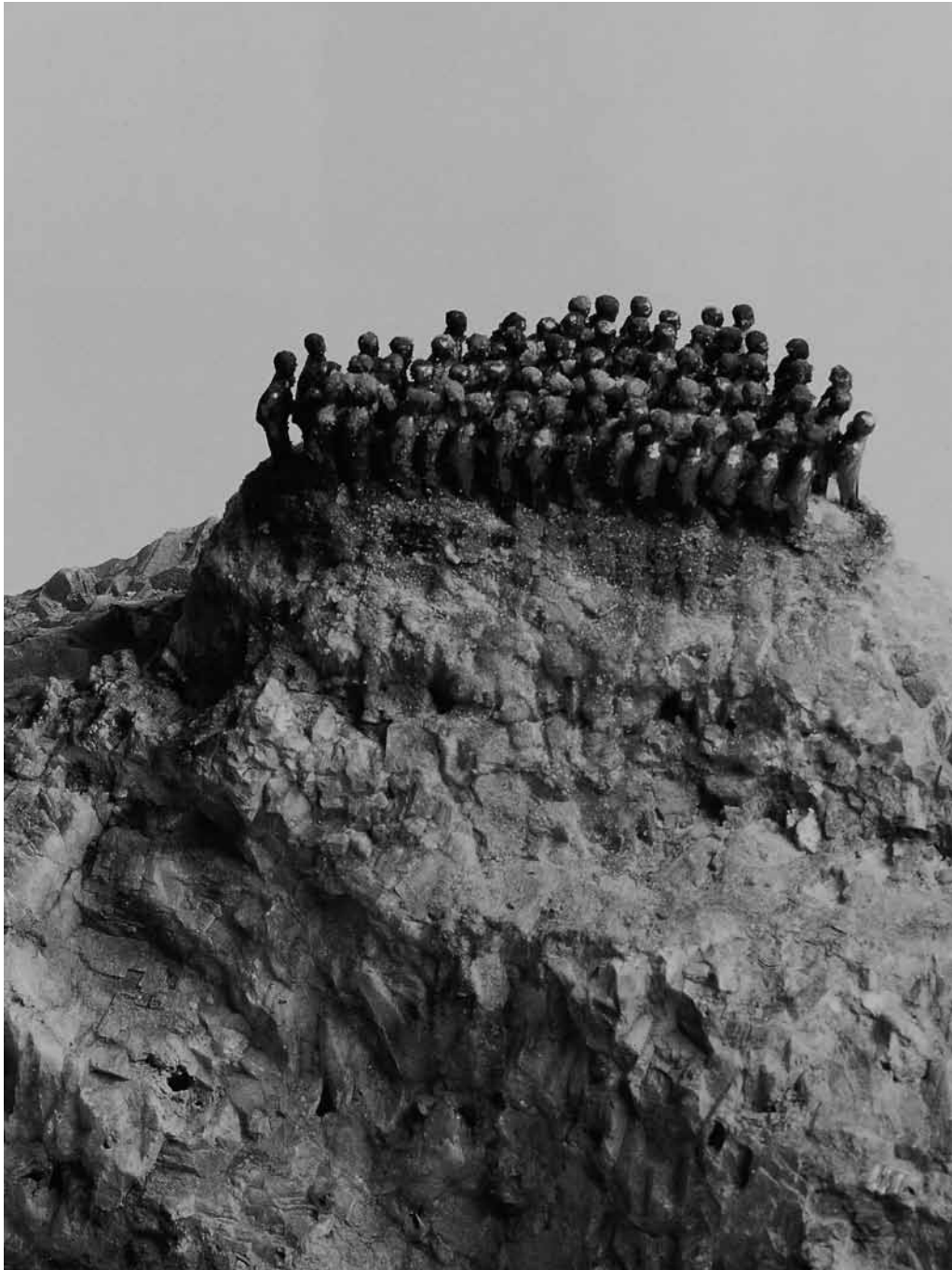
Én is ezt mondanám! – veregette meg cinkosan a vállam az egyik közéleti ismerősöm a bevonulásunk utáni pillanatokban.

Hogy percekben belül a következő – ellenkező közéleti oldalon álló - közférfiú hasonló érdeklődésére ugyanazt válaszolom, újfönt megkapjuk:

Persze, majd elhiszem!

S hát valóban: számít, kivel megy bálba a nagylány! A babádra (legyen bármilyen káprázatos szépség) a kutya sem szavaz, ám a szülőatyja karján belibbenő első bálózó bombázóra hogy a csudába ne!

Egyszer volt – mivelünk – Füredi Anna-bál...

EMLÉKTÁBLA A SZIGETBÖRTÖNBEN

Noirmoutier

I.

Jó húsz évvel ezelőtt, amikor diákjaimmal megálltam a noirmoutier-i vár előtt a Place d'Armes-on, keserűség öntött el. Bretagne-i kirándulásunkat egy alapos kitérőkanyarral szerveztük Kuncz Aladár emlékezetében, de utunk hiábavaló volt, mert a verőfényes nyár végi délutánon az erőd már nem fogadott látogatót. Akkor úgy éreztem, soha többé nem jutok el a szigetre és sosem láthatom belülről azokat a falakat, cellákat, amelyek az olvasmányélmény nyomán az egyetemesség emelt emberi szenvedés börtöndíszleteként idéződtek bennem.

De a kudarc csak növelte a vágyódást; egy későbbi kirándulás alkalmával újra mágnesként vonzott a sziget, Nantes-ból Noirmoutier felé vettük az irányt. Az óceán partjáról, ahonnan párában sejlettek a sziget körvonalai, száraz lábbal átkelhetünk volna a Goán, ha türelmesen kivárjuk a tenger örökmozgó táncának kedvező ütemét, azaz az apályt. Mert ezt a majd négy kilométeres kövezett gázlót, ezt az egyedülálló tengeri építményt dagály idején teljesen elborítja az óceán, az óvatlanul nekiindulók az utat szegélyező mentőoszlopok kosaraiban várhatják ki a víz elvonulását. Vízről elrejtve fogadott bennünket is érkezésünkkor, így hát áthajtottunk a sziget déli csücskét a szárazföldre ragasztó új hídon, illendően megfizetve az akkor még köteles hídpénzt. Onnan autónkkal pár perc alatt tettük meg azt az utat, amelyet hajdan Kunczék, sorsuk felőli bizonytalanságban gyötörödvé, gyalogosan órák alatt. A vár (amely soha nem volt kolostor – tán a sziget neve ihlette Kunczot az elnevezésre) nyitott kapuval fogadott, s beléphetünk a vármúzeumba. De a csalódás most sem volt kisebb, mint első alkalommal. Bár sok minden változott a Lőrinczi László által az *Utazás a Fekete kolostorhoz* című (Kriterion, Bukarest 1975), kiváló irodalmiriport-kötetében leírtak óta, de az nem, hogy a termeket, zugokat járva továbbra sem leltük Kunczék nyomát a vár történetében. Többször tűnődtem azóta is: a tájékozatlanság vagy a szégyen némította-e el a tárlat rendezőit, hogy meg sem említették: a XII. században épült vár a századok során sokféle feladata között börtöncént is üzemelt, s hogy az első világháborúban számos nép fiainak jelentette a szenvedés helyét.

De ugyan ki ismerhette akkor a regényt, amely némi rövidítéssel, Gara László fordításában a Gallimard kiadásában, a Magyarországon is járt Jacques de Lacratelle-nek, a Francia Akadémia tagjának bevezetőjével franciául is megjelent?

Pedig Kuncz művének francia változata politikai segítséget is jelentett a második világháború torkolattüzeiben. Bóta Ernő, az Emberi Jogok Ligája magyar szervezetének képviselőjében egy öttagú küldöttséget vezetett Edouard Daladier miniszterelnökhöz, aki egyben a hadügyminiszteri tárcát is vezette, azt kérve: „engedélyezzék a magyar politikai üldözötteknek az önkéntes jelentkezést, hogy elkerülhessék az internálást, mint ellenséges állampolgárok”. A *Fekete kolostorra* hivatkozva emlékeztették a francia kormányfőt arra, hogy az igazságtalanul elszennvedett lágerélet milyen múlhatatlan sebeket ütött a Franciaország iránt rajongó magyarok lelkén az első világháborúban. Nemcsak Noirmoutier-ban, de Bretagne-ban, Normandiában is több helyütt őriztek magyarokat. Csak kivételeseknek sikerült magas pártfogók segítségével szabadulni, mint Rippl-Rónai Józsefnek, aki a néhány hónapos internálást szobrászbarátja, Maillol közbenjárására hagyhatta oda és térhetett haza. Daladier megértéssel fogadta a magyarok kérését, s ennek köszönhető, hogy megalakulhattak a barcarès-i magyar századok, amelyek hősiességgel harcoltak Franciaország szabadságáért. De a front másik oldalán is segített Kuncz Aladár regénye. Lőrinczi László könyvében olvashatjuk, hogy Roger Mignal – annak a Madame Mignalnak a fia, aki börtönkantinosként oly megértéssel szolgálta az internáltakat – a második világháborúban katonaként német fogságba került, majd 1942-ben megszökött, és mint sok francia hadifogolytársa, Magyarországon talált menedéket. Balatonboglári táborukban a magyar parancsnok, ismerve Kuncz regényét, az adatok alapján azonosította a noirmoutier-i katonát. Barátság alakult ki közöttük, kedvezményeket kapott, segítette őt a parancsnok feltehetően abban is, hogy Roger Mignal 1944 őszén Romániába távozhatott, s úgy került haza szülőföldre.

II.

Ám Kuncz regénye iránti tartós franciaországi érdeklődésről és hatásról nem számolhatok be. Már csak azért sem, mert mint Lőrinczi Lászlótól tudjuk, a kiadó párizsi raktárában őrzött könyvek megsemmisültek a második világháborúban.

De Kuncz Aladár remekműve újra és újra jeleket küldött felém. Valamikor a nyolcvanas évek vége felé iskolám, a csepeli Jedlik Ányos Gimnázium bretagne-i testvérintézményében tanító kolléga, Guy-Armel Leblanc hívott fel telefonon: „Öt példányt találtam egy rennes-i boltban a könyvből, amelyről annyit beszéltél! Vegyek belőle? – kérdezte. „Csak bátran, mind az ötöt! Jó szolgálatot tesznek még Kuncz Aladár ügyében” – válaszoltam. Valóban, a következő években hasznosíthattam a regény ritka kincs példányait.

Jó sorsom úgy hozta, hogy 2000 tavaszán már a Párizsi Magyar Intézet művészeti igazgatóhelyetteseként utaztam Nantes-ba, irodalmunkról tartottam előadást. Természetesen nem hagyhattam említés nélkül szomorú kapcsolatunkat Noirmoutier-val. A program után régi ismerőssel, Anne Mir asszonnyal beszélgettem, aki pár évvel azelőtti egri tanárkodása idején nagyon megszerette Magyarországot. Megemlítette: ő részben noirmoutier-i illetékességű, a nyarakat ottani házában tölti. Felvettem: tudna-e segíteni abban, hogy méltó emléket állítsunk Kuncz Aladárnak? Kettős kötődésében is örömmel és cselekvő kedvvel ígerte: előkészíti, hogy javaslatomat megbeszélendő találkozzam a szigeti városka polgármesterével. Maurice Chardonneau úr csak „részmunkaidős” hivatali elöljáró; a hét javában mesterségét műveli, gyógytornászként járja a szigetet. Így a személyes találkozást alaposan elő kellett készíteni, hogy a Párizsból csaknem hatórás utat is számolva, ritkított hivatali rendjébe illesztve fogadni tudjon. Aztán 2000 őszén egy októberi délutánon kedvesen és figyelmesen hallgatta elképzelésemet arról, hogy a noirmoutier-i várban emléket állítanánk az írónak, regényének, emlékeztetve arra, hogy sokan sokat szenvedtek itt. Hozzátettem: az új évezred kezdetén ez a szimbolikus közös tiszteletadás minden politikai deklarációnál erőteljesebb és hitelesebb gesztusa lenne annak, hogy új fejezet nyílik a magyar–francia kapcsolatokban.

Nem tudom, meggyőztem volna-e Maurice Chardonneau-t, ha friss érveléssel nem szolgálhatok. Nem sokkal korábban ugyanis a „kontinens” legközelebbi városkájának kiadója, a L'Etrave Gara László egykori fordításában újra megjelentette Kuncz Aladár regényét, bevezetőként Lőrinczi Lászlónak egy az íróról és regényéről 1981-ben Bukarestben írott cikkével. Erről a polgármester úrnak nem volt tudomása, de a könyv említésére azonnal a könyvesboltba menesztette alkalmazottját. Még beszélgettünk, amikor a hivatali ember visszaérkezett a kötettel és jelentette: az utolsó példányt hozta! A *Fekete kolostor* új kiadása, színes borítóján az erőd látványával csak erősítette a polgármester lokálpatrióta voltát s egyben nyomatékossította a közös szándékot: 2001-ben, a franciaországi magyar kulturális évad keretében, egyben Kuncz Aladár halálának 70. évfordulójára is emlékezve állítsunk emléktáblát. A magyar kultuszterca nevében a Párizsi Magyar Intézet vállalta a falra illesztendő tábla elkészíttetését, Noirmoutier városa pedig a műszaki munkálatokat és az avató ünnepség lebonyolítását. Majd udvarias házigazdaként meginvitált: tekintsem meg a szépen felújított várbeli múzeumot. Több mint egy évtizedes noirmoutier-i élményeimmel összevetve magyar vonatkozásában annyit változott a kiállítás, hogy már szerepelt a vár első világháborús szomorú funkciója is, s egy mondattal utalt Kuncz Aladár író és Zádory Oszkár szobrász fogságára. Semmi kétség, ez kutatói és egyben diplomáciai siker. Lőrinczi Lászlóé az érdem, hogy jó kapcsolatot alakított ki Noirmoutier helytörténetével, Henri Martinnel, neki köszönhető, hogy két fogoly neve a vár nyilvános krónikájába is beíratott.

Szinte napra pontosan egy év telt el, hogy a polgármester úrral való megállapodást követően Kuncz Aladár tiszteletében magyarok és franciák ott állhattunk a vár udvarán.

III.

Sok apró, ám fontos kérdést kellett tisztázni, rendezni addig, amíg a 2001. október 6-i ünnep elkövetkezett. Sietős volt a munka, hiszen az emléktábla elkészítésének alkotói és kivitelezési folyamata döntően meghatározta a további menetrendet. Kő Pál hatvanadik születésnapja ajándékának is tekintette a felkérést, s egyéb feladatait mellőzve vállalta, hogy franciaországi magyar év eseménye lehessen majd a Kuncz-tábla avatása. Kő mester Kuncz-dokumentumokat is kért, amit Lőrinczi László könyve jóvoltából gazdagon kezébe adhattunk. Nem sokkal később az alkotói folyamat egyik stációját is megismerhettem azzal, hogy Kő Pál párbeszédet igényelve,

véleményt kért első tervéről. Elképzelése szerint Kuncz a cella ablakában ül és olvas, jelezvén: a szellem szabadsága a rabság állapotában se adható fel. Nem idegen ez a kép a mű szellemétől, hiszen a *Karácsony est Noirmoutier-ban* című fejezetben olvashatjuk: „Egész nap az ablakmélyedésben ültem és olvastam.” Ha ellenvetés lehetett az elképzeléssel, talán az, hogy látványként idilli volt a jelenet, a rácsokat szinte feledtették a távolban kirajzolódó sirályok, vitorlások. Rács előtt ült az író, de helyzetének túlzottan illusztratív volta nem tükrözte azt a keserves életet, amit sok nemzetből érkezett társaival megélt előbb Noirmoutier-ban, majd 1916-tól a távolabbi szigeten, a rettenet mélyebb bugyrában, az Ile d’Yeu-i citadellában. Nyugalmas zárkaéletet sugallt a terv összevetve azzal, amit a *Fekete kolostor* menny- és pokoljárásának olvasásakor átélhetünk.

Kő Pál új tervet készített, egyszerűbbet, drámai sűrítettségűt: jobb oldalt néhány erőteljes vonal a cellasorsot jelezte, a bal mezőben Kuncz Aladár mélyen ülő szenvedő-szugesztív szempárja tekintett ránk. Kosztolányi írta szerkesztői tanulságait összegezve: ami kihúzható a szövegből, az csak javára válik az írásnak. Kő Pál szobrászként hasonlóan cselekedett: az illusztratív jelleget drámaivá formálta át. Kuncz Aladár tekintetében a riadság, a megszenvedettség, a néma jajkiáltás és vád sűrűsödött: „Ártatlanul szenvedtünk, rettenetet éltük, de hát miért? Ki mondja meg nekünk?” Igen, közös többesben fogalmazódik meg a kérdés, mert Kuncz Aladár regényének remekmű volta abban is áll, hogy önnön szenvedése fölé tekint és valamennyi fogolytársa ember alatti létét tudja kollektív sorsregénnyé, a humánus egyetemes dimenziójába emelni. Kő Pál látomásos Kuncz-tekintete ezt az egyéni s egyben univerzális, személyes és történelmi döbbenetet sűrítette. A művész terve az volt, hogy két példányban készíti el művét, azzal a titkos reménnyel, hogy párját az író szülőföldje fogadja be.

Előteremtendő volt a tábla létrehozásához szükséges összeg, mert a magyar évad több százmilliós költségvetésében ez a tétel nem szerepelt, mint ahogy egyetlen más magyar emlékhely létrehozásának terve sem jutott a koncepciót kialakítók eszébe. Rockenbauer Zoltán miniszter úrnak írott levelemre, amelyben személyes támogatását kértem e fontos ügy érdekében, hamarosan kedvező választ kaptam: miniszteri különkeretéből biztosította a szükséges összeget, indulhatott hát a munka.

S tán még egy szívmengető adalék, hány apró, szinte észrevehetetlen gesztus járult ahhoz, hogy semmi ne rongtsa el az összehatást: a táblára kerülő kétnyelvű szövegre Lőrinczi László tett javaslatot, magam is kipróbáltam több verziót, majd annak a felelősségétől szorongva, hogy ezek a szavak ott maradnak „bronzba öntve, mindörökre”, megkértem a magyar irodalom és nyelv legkiválóbb francia ismerőjét, Jean-Luc Moreau költőt, műfordítót, vessen egy pillantást ötleteinkre, s mondjon véleményt. Beleegyezett, majd gondosan eltette a lapot. Egy hét múlva, amikor már azt hittem, elfelejtette a kérést, jelentkezett ismét. Másfél oldalnyi írást húzott elő, amelyben szerény szabadkozással magyarázta, mit miért kellene tán kihúzni. Majd hozzátette: egy hete úgy járta a párizsi utcákat, hogy leírta és analizálta az emléktáblák szövegét, hogy felelősséggel nyilatkozhatson ilyen fontos ügyben. „De ő csak javasol, ha gondoljuk...” – folytatta volna a szabadkozást. Nem gondoltuk. A táblán ma az a szöveg olvasható, amit Jean-Luc Moreau Kosztolányi szellemében nekünk meghagyott.

Ha már személyesen nem jöhetett és nem hozhatta, Kő Pál gondosan csomagolva, a táblaállító munkásoknak szóló szöveg kíséretében küldte munkáját a Párizsi Magyar Intézetbe. A szobrász pontosan meghatározta, hogy alkotását a földtől 170 cm magasságban szükséges a falba illeszteni. Kívánalma természetesen nem technikai, hanem művészi megfontolásból született: aki a tábla elé áll, az éppen Kuncz Aladár tekintetével szembe-sül, tehát a drámai hatás, az írónak és regényének sorsüzenete a jelzett magasságban válhat szinte fizikai kapcsolattá. Kő mester a négy darab hatalmas menetes csavarral a tábla hátlapjához rögzített kartonlapon a felszerelés egymást követő fázisainak rajzát és leírását is mellékelte küldeményéhez. Amikor 2001. október 5-én kora délután a noirmoutier-i polgármesteri hivatal műszaki dolgozói átvették Kő Pál küldeményét, segítség nélkül pontosan értették a mester magyar nyelvű kéréseit. Alig két órán belül helyére került a tábla, amelyet lepel takart a másnapi ünnepélyes avatásig. A nantes-i televízió filmet forgatott Kuncz Aladáról, s ebben igazán hiteles tanúként beszélhetett Lőrinczi László, aki nagy örömünkre elfogadta a meghívást. A *Fekete kolostor* kutatója új otthonából, Szardíniából érkezett Párizsba, onnan velünk folytatta útját, hogy az avatás egyik szónoka legyen. Előbb Nantes-ban tartott francia nyelvű előadást Kuncz Aladáról és művéről, mely az alkalomra második kiadásban is megjelent a L’Etrave kiadónál, egy szalaggal is átkötve, amelyen ez állt: *Noirmoutier-Yeu – Megrázó történet*.

Másnap, október 6-án a vár bejárata fölé kitűzött francia és magyar lobogó jelezte, Kuncz Aladárnak talán ez az ünnep jelenti a végső szabadulást azzal, hogy emléke a vár falába illesztve franciául és magyarul hirdeti: „Kuncz

Aladár magyar író (1886–1931) internáltként élt itt (1914–1916), s ez az élmény ihlette *Fekete kolostor* című regényét”. Maurice Chardonneau úrnak, a városka polgármesterének üdvözlőszavait követően Lőrinczi László beszélt az íróról, külön is méltatva kutató barátjának, Henri Martinnek az érdemeit, aki már nem érthette meg az ünnepet, de külön tisztelettel szólt az avatáson megjelent özvegyéről. Ács Tamás, a kultuszminisztérium államtitkára pedig Kuncz szellemi visszatéréséről beszélt.

IV.

Megvallom, amíg a szónokokat hallgattam, majd a közös együttlét, a fogadás idején, gondolataim sokfelé futottak. Szomorúság is volt bennem: nem láttam Anne Mirt az avatáson, hogy megköszönhessem neki, amit tett. Pár évvel később értesültem haláláról. Aztán felidéződött bennem Ady *Nem nagy dolog* című verse, amelyet 1914 februárjában *Ki látott engem?* című kötetében Kuncz Aladárnak dedikált. Gondolkodtam a lehetetlenről: ugyan hogyan magyarázhatnánk el kedves vendéglátóinknak, azt, ami magunk előtt is oly rejtélyes a versben, hiszen a benne feszülő látomás titokzatos végzetességgel következett be a *Fekete kolostor* írójának sorsában. Tiszával, a nemzetfojtással, a „bilincs a bilincsen” képeivel vívódik a költő, keserves kacajjal látja pusztulni az országot. Fekete látomása alig fél esztendő múltán Kuncz Aladár életében sorsként beteljesedett. Nem saját hazájában, de magyar voltában, a választott szellemi otthonban, rajongott Franciaországában. Ahol aztán a Nagy Trianon palotában szentesített diktátummal végzetes darabokra szaggattatásunk is bekövetkezett.

A noirmoutier-i ünnepség Kuncz Aladárnak kijáró késői tiszteletadás volt, főhajtás a poklokat megjárt ember és az író előtt. De további élete és főképpen művének utóélete szomorúsággal tölthet el ma is. Előtte fekszik a Kisbán Miklós szép előszavával kísért egykori Athenaeum 8. kiadása, s aztán azok a magyarországi példányok, amelyek sora 1960-tól számolható. Keserves erről beszélni, de tény: a politikai változás sem szabadította fel Kuncz Aladár regényét, mert az azóta kiadott változatok sem különböznek az eufemisztikusan jelzett 1960-astól. Ama kiadás lektorai, Szabolcsi Miklós és Király István a legcsekélyebb jelzés nélkül csonkították, cenzúrázták Kuncz regényének utolsó lapjait. Az 1990 utáni kiadások szerkesztői pedig nem vették a fáradságot, hogy összevessék a regény nyomtatott változatait.

Talán az Athenaeum fenti kiadásával összevetve érdemes idézni a még túl közeli félmúlt politikája számára kivágandónak ítélt kényelmetlen mondatokat. Amikor a svájci időzés és a hazatérés körüli bizonytalanságról számol be az író, a 254. oldalon a 22. sorban egy mondat ítéltetett halálra, amelynek kulcsgondolata: „... biztattak, hogy csak menjünk haza, a kommunizmus már úgy is csak hetekig tarthat...”. A 255. lap javát kivágták a cenzorok: a hazatérés reménytelenségére utaló mondatoknak csak egy részletét idézzük: „...Azután majd átmegyünk a magyar határon is, ahol már többé a magyar szabadság illúziója sem él.... Nagy internálótábor lett, amelyen nincs semmi, ami a hazaérkező felé boldogan intene. Talán nem is mi szabadultunk ki, hanem az egész világ nőtt börtönünkkel, s nekünk majd ott kell bevárni, ha ugyan még megéljük, a nagy, igazi felszabadulást!...” Néhány sorral alább újabb súlyos gondolatmenetet metszettek ki, amely nem olvasható a remekmű új kiadásában sem. Ezt követően ismét a hazatérés drámai kérdését roppantották össze, itt csak a kivágott utolsó mondat záró fordulatát idézzük: „... hogy ha öt év óta minden nap észvesztő sóvárgással vágytunk Magyarországra, akkor most nekünk haza kell mennünk még akkor is, ha az egész országból temető lett, s benne sakálok tanyáznak...” A regény utolsó lapján terjedelmileg ugyan apró a hiány, de gondolatában tán a legsúlyosabb: a hazatérés élményében a *Fekete kolostor* szenvedéstörténetét fogalmazza meg történelmi távlatban: „Csak most éreztük, hogy a fogságból hazaérteztünk: „egyik fájdalomtól a másik, sokkal nagyobb fájdalomba”. Fájdalommal tudatjuk: Kuncz Aladár megcsonkított utóélete szívósan él, mert a *Fekete kolostor* a mai kiadásokban (a legfrissebb, 2006-os Palatinus által megjelentetettben is) a most idézett félmondat nélkül fejeződik be.

De másféle fájdalomról is szólhatok az író noirmoutier-i sorsát tekintve. A városka polgármestere kérésemre beleegyezett: teret biztosítanak arra, hogy állandó kiállítás idézze a várban Kuncz Aladár életét, irodalmi munkásságát és rabságban töltött éveit. Reméltem, hogy amint 2002-ben a Petőfi Múzeummal együttműködve hozhattunk létre egy állandó Ady-kiállítást a költő kedves Európa Hoteljében (ma Quality Hotel) a Szajna jobb partján, úgy Noirmoutier-ban is közös munkával avathatunk Kuncz-émléktermet. De a múzeum tehetetlenséget hazatértemig nem tudtam legyőzni.

Kő Pál emléktáblájának sorsáról csak annyit: nem sokkal a noirmoutier-i avatást követően a kolozsvári magyar konzul magánúton Párizsban járt, s e sorok írójának lelkesen ígérte, hogy mindent elkövet azért, hogy Kuncz táblájának másolata az író városában méltó helyre kerüljön. Többé nem jelentkezett. Megkésve, jóval az ünnepség után értesültem arról, hogy az alkotó, Kő Pál jóvoltából mégiscsak eljutott a tábla Kolozsvárra: 2003. május 16-án avatták fel Kuncz egykori iskolájában, a Báthory István Líceumban. Nem tagadom, az ügy szíves támogatóival, Noirmoutier városának nyitott szellemű vezetőivel magam is szívesen álltam volna a kolozsvári Kuncz-ünnepen. De őket se hívták. Így maradnak az emlékek, például azok, amelyek Lőrinczi László *Utazás a Fekete kolostorhoz* című kötetének bővített második kiadásában szerepelnek (a kötetet a csíkszeredai Pallas Kiadó jelentette meg 2005-ben).

V.

Noirmoutier továbbra sem ereszt. 2005 tavaszán a Magyar Televízió forgatócsoportjával jártam a szigeten, ahol különös és megrendítő dokumentumhoz jutottam a helytörténeti emlékeket gondosan gyűjtő és lajstromozó Várbaráti Kör elnökszonya jóvoltából. Egy barnás tónusú, öreg fotó a foglyok érkezésének pillanatát örökítette meg. A fotót Lőrinczi László sem ismerte. De könyvében közli Louis Troussier naplóját, aki a háború idején a város pékségét, esténként pedig naplóját vezette. Troussier feljegyzései szerint az internáltak 1914. október 2-án délután öt óra körül érkeztek a „kastély” udvarára. A művészi szabadsággal okolja Lőrinczi László, hogy Kuncz október 3-án hajnalra dátumozza a Périgueux-ből való elindulást, aztán huszonnégy órai utazásról számol be, tehát az író szerint 4-én kellett volna megérkezniük a szigetre. Ám Troussier naplója éppen a napi penzumként végzett feljegyzések miatt tűnik hitelt érdemlőnek. Tehát pontosan ismerjük a felvétel időpontját: október 2-án nem sokkal öt óra után készülhetett. Sokszor nézegetem a felvételt, a történelem képbe rögzült pillanatát. A várudvaron készült, a felvétel jobb oldalán két szekér látható: üresek, a foglyok csomagjait már lepakolták róluk. Szabad téren áll a népes társaság, amit Kuncz az érkezés első észleleteként így rögzített: „Gazzal, fűvel benőtt nagy udvar”. Nem fedezhetjük fel a képen a „fehér nadrágos, hosszú kék kabátos tengerésztiszt”-et, „a sziget parancsnoka”-t; Noirmoutier akkori polgármesterét sem sikerül azonosítani, a „hordókövérségű, kékeslila arcú, nagy facipős ember”-t, ők fogadták a „nemkívánatosak” népét („arrivée des indésirables” – a nemkívánatosak érkezése – írta valaki akkurátus betűkkel a fotó hátoldalára). Akik közül sokan fehér ingben, nyakkendőben, keménykalapban vagy ellenzős sapkában társalognak, állnak zsebre dugott kézzel, vagy éppen merednek sorsuk bizonytalan holnapjába. Előttük katonák, csendőrök mundérban, a községi gárda tagjai, karjukon szalaggal, fegyverükre támaszkodnak, netán vállukhoz szorítják. Népes társaság, többségük szakállas, bajszos, borostás. Mintha ők volnának az elesettebbek, már cselédei a háborúnak. Akiket kísérnek, civilek: változatos voltukban látványuk az átmenetiség, néhányuk arcán mintha még a holnapi szabadság reménye látszana. Őrzők és őrzöttek kénytelen családjá a fekete kolostorban és az egyetemes rettenetben, amikor, Adyval szólva „sárba hullt az embernek arca”.

Talán már azt követően készült a felvétel, hogy a fekete kolostor parancsnoka eligazításában csupán néhány hónapos internáltságot ígért. A továbbiakat, a pokoljáró éveket Kuncz remekművéből ismerjük. Azt is, hogy amikor négyéves rabság után felderengett a szabadulás reménye, még egy év, a legpokolibb, a haláltánc révületét is hozó esztendő következett. Aztán a még nagyobb rettenet és fájdalom: a reménytelenség. Mégis hazatért. Ahogy a Nyugatba írt, 1920-as karácsonyi látomását zárta: „Hiába őrzik a Fellegvárat idegen katonák, hiába kenik erőszakkal idegen színek, idegen szavak mázát a városra. Kiolthatatlanul, leigázhatatlanul él itt a múlt, végtelen sok élet, akarat és ábránd összege, mely mindig visszatér és a természeti erők hajlíthatatlan szigorúságával érvényesíti jogát... A múlt a levegő, a múlt az erkölcs, a múlt a mindenén áttörő, mindenén átszivárgó intéző végzet... Míg idegen szuronyok közt alszik a város, üldözött lelke megébred és a hold ezüsthátlya alatt felépíti igazi hajlékát”. A kevesek között Kuncz Aladár Budapestet is odahagyva építőnek tért haza Kolozsvárra, a hajlékba.

Tudta, mert már előre megszenvedte, hogy mi a magyar, és mit jelent az emberi szabadság.

Budapest, 2007. március 22.

NYELVI IDENTITÁSOM A KÉTNyelvŰSÉGBEN

Amint a két kultúra és a két nyelv (szlovén, magyar) közeledik egymáshoz, úgy szaporodnak köztük a vergődő lelkek, akik kettős utat járnak, két lélekből csinálnak egyet, vagy egymás mellett élnek. Nem tudom. Nem tudhatom. De, az egész biztos, hogy fel kell döbbenie ebben a lélekből a *felelősségnek*. Mi lesz belőlük, és fel kell csillania a reménynek is, mi lehet belőlük. Századunkban, amely főleg itt a Muravidéken a két kultúra elkeveredésének a korát éli – a multikulturalizmus –, számomra kérdésessé válik, hogy a több évszázada ápolta magyar nemzetiség úgynevezett „népi ízei” benne lesznek-e multikulturális léthelyzetben? És szükség van-e olyan kétnyelvűségekre, amely nem *sorsszerű*, hanem megcsinált, hivatalosított vagy történelmi és politikai döntések eredménye? Nem tudom.

Én egészen másképpen szeretném hinni, hiszen nekem is van benne részem. Én úgy képzelem el, hogy a két sors közze került emberek kétnyelvűsége, amelynek az a célja, hogy a sorsunk összeköt és ezzel a nyelvünk is! Csak ez a kiút van. Ezt is sorsszerűen választjuk, mert az identitásunk és másság iránti nyitottságunk ezt diktálja. Talán, ez volna kiindulópontom az elmélkedéshez, de a kompromisszumokat az ember nehezen hozza meg, számos traumát, kishitűséget, esetleges lenézést, megalázást, konfliktust, vesztes csatákat kellett átélnem ahhoz, hogy rádöbbszem, csak ez az utam van – a sorsszerűségem vállalása. A sorsszerűség mindig elénk tartja a tükröt. Bele kell néznünk. Igazán őszintén eddig csak Ádám fiammal tudtam erről beszélni, amikor hazafelé indultunk Ljubljánából a sportgimnáziumból, ahol felvételi vizsgát tett. S tudtam, hogy felveszik, és elhagy. Tudtam, hogy szlovénul kell érettségiznie, s tudtam azt is, hogy csak akkor lehet boldog a szlovén sportpályákon, ha a szlovén sport elitjét megismeri, ha befogadják és megtanulja tőlük a szakmát. S aztán nagyon sokáig tartott az autószerződés az út hazafelé, és sokáig tartott a sírásom is, majd feltettem a napszemüvegemet, s megkérdeztem, hogy miért nem kérdezik meg, miért is sírok. Csend volt, zavarba ejtettem a fiamat is, meg a férjemet is. S abban az egy órában filmszerűen lepergett előttem az életem minden képe. Magamat láttam húsz évvel ezelőtt egy másik autószerződésen, amely Budapest felé vitt. Azt mondtam Ádám fiának, hogy: „Tudnod kell, a mai nap sorsszerű számodra, ez a te döntésed és a te sorsod, a te kétnyelvűséged. Hétféteken itthon és hétközben mobilon is magyarul is beszélünk, s azt kérem tőled, hogy velem mindig magyarul beszélj, mert én vagyok az anyád és én is anyámmal magyarul beszélek. Ljubljánában is élnek jó emberek, szakemberek, keresd meg őket. Minden szakterületnek megvannak a kivételes személyiségei. Még nem tudhatjuk, hogy mi lesz a te utadból. A nyelv csak kísérheti a boldogságot, de önmagában nem boldogság. S vedd úgy, hogy amennyire a szlovének meg tudnak bántani, annyira a magyarok is megbánthatnak. S ebben a te kétnyelvűségemben csak egyre összpontosíts – az emberre.”

Aztán szembe kell néznünk a mával is. Christopher Lasch amerikai történész már 1978-ban megírta az *Önimádat társadalma* című művében (*The Culture of Narcissism*), hogy az emberek egyre jobban a pillanatoknak akarnak élni, vagyis önmaguknak, nem az elődöknek. Egyre kevésbé érzik, hogy részét képezik az emberi történelem folyamatának, hogy láncszemek lennének a múlt és a jövő felé tartó nemzedékek sorában. Ez egy haladó életforma, olyan kulturális válság, amely minket is elért. S ennek egyik legfontosabb tünete a múlt lebecsülése. Félek, hogy az individualizmus erősödése gyengíti a másság iránti érzékünket, tehát az arra való képességet és kedvet, hogy magunkból kilépve keressük a találkozást azzal, ami rajtunk kívül van. Ezt a fiatalok körében érzem erőteljesebben, életüket nem a közösség hagyományos értékeiből szabályozzák, hanem a személyes kapcsolatiakból. Hogy mennyire lesz a kétnyelvűség univerzális érték a Muravidéken, ahol létrejött az Európai Unió keretében, és a modern tömegkommunikáció milyen tartalmakkal tölti meg a hétköznapi ember életét? Ez is jobban megválaszolhatóbb volna, ha szociológiai és nyelvi kutatásokat végeznének, de erre sem látok manapság megnyugtató példát.

Az identitás és az anyanyelv szorosan összetartozik. Általános tapasztalat kétnyelvűségi, illetőleg kisebbségi viszonyok közt, hogy az identitás gyengülésével kéz a kézben jár az anyanyelvet megtartó hajlandóság gyengülése is. Kimondható, hogy a szóban forgó közösségek számára (mindegy, hogy milyen okokból) nem fontos az

identitásuk, akkor nincs az a nyelvmegtartási program, amellyel az érintett nyelvek hosszú távon életben tarthatók volnának (Kiss J., 2008).

Hogy milyen típusú a muravidéki magyarok identitása? Védekező, önigazoló vagy közömbös? Valószínű mind a három. A magyar közösség mindenkori helyzetétől függően. A helyzetet is figyelembe kell venni. Az is meghatározó, hogy az értéktulajdonítás milyen nyelven folyik a kétnyelvű oktatásban. Szerintem a mi kétnyelvűségünkben addig őrizzük meg eredeti nyelvünket, a magyar nyelvet, amíg az értéktulajdonításnak értelmét látjuk a magyar nyelv által. És akkor fog igazán megmaradni, ha fejleszteni is tudjuk (nyelvújításokkal), és kiépítjük a szaknyelvünket. Félelem? Éberség? Kockázat? Mindhárom ismérven benne van. A kis nyelvek és kultúrák nem keltenek a nagy piacon, csak belső, kisebb vagy kicsi piacokon.

A világon az együttélésnek több formája van. Nyelviileg is eltérő kultúrákban százmilliók számára természetes életforma a kétnyelvű vagy többnyelvű léthelyzet. A Muravidéken a mi kétnyelvű együttélésünk csak 1920 után lett kisebbségi sorsba került magyarok kétnyelvűvé vált együttélése, amely politikai döntés eredményeként jött létre. Apponyi Albert híres trianoni védőbeszédét olvasva, amely 1920. január 16-án Trianonban hangzott el, Párizs mellett, a következő gondolatot idézném: „Azoknak a sorsa fölött döntöttek, akik ott képviselve nincsenek.” Ez is sorsszerű döntés volt, és régóta tart, sőt az Európai Unióba lépve sem oldottuk meg. Szerintem megmaradt kisebbségi sorsnak, csak másféle körülmények közé kerültünk. Az Európai Unió 2000-ben elfogadta az Európai Alapjogi Chartát, amelyben az Európa Tanács politikusai megfogalmazták azokat a jogokat, amelyek alapján nagyobb védelmet nyújtanak a regionális és kisebbségi nyelveknek. Számomra ez sem megnyugtató, mert túl sok a regionális és kisebbségi nyelv, hiszen mintegy 60 van belőlük az Európai Unió területén. S közülük a muravidéki magyar nyelv, mint kisebbségi nyelv vagy regionális nyelv, vagy a kettő egyben, még csak hivatalosan sincsen feltérképezve, vagy a saját közegünkben, ahol a magyarság él, szakmai vagy tudományos szinten, illetve fórumokon megvitatta, vagy írásos formában, dokumentumszerűen rögzítve.

Egyszerűen úgy érzem, nem kapott eléggé nyilvánosságot ahhoz, hogy a tudományos elméletek nyelvi értékmezőjébe kerülje, a muravidéki magyar nyelv megválaszolatlan kérdéseit fel lehessen vetni, és megtalálni akár tudományos szinten is a problematikus kérdések megválaszolását. A tudomány általában, akár a nyelvtudomány is azért van, hogy felvesse a problémákat, tanulmányozza, és válaszokat adjon rá, még akkor is, ha ez itt a Muravidéken immár ötven éve aktuális téma. Ha nem képes erre, akkor marad a sorsszerűség. Azért sors, mert el kell tudni viselni! Mit kell elviselni? Erre annyi választ kaphatunk, ahány kisebbségben élő ember létezik. Nekem el kell viselnem talán az érzelmi telítettségű vitákat ebben a környezetben, eltérő nemzetfelfogásokat, társalanságot a magyar nemzetiség könyvtárügyében, a modern oktatási programok néha nem integrált pluralizmusát, főleg a szaknyelv területén, azt is, hogy a gyerekek a nyilvánosság előtt a többségi nemzet nyelvén beszélnek, otthon a magánszférájukban pedig anyanyelvükön, de azt is, hogy nemcsak nyelvoktatás szükséges, hanem érték közvetítés is, amely alapja volna egy erős identitásépítésnek. Ha a magyarokat a világon, de a Muravidéken is a nyelvük köti össze és nemcsak a vallásuk, akkor sokkal több pénzt és szellemi energiát kellene áldozni a magyarnyelv-oktatásra. Ezzel a nemzetiségi politikában tisztában kellene lenni!

Alapvető kérdés az is, hogy kik adtak nyelvi programot a muravidéki magyaroknak a nyelvi fejlődésük érdekében? Iskolák, önkormányzatok, a magyar média, netán a szülők? Ez a nép a Muravidéken, főleg Lendva vonzáskörében, ahol zömében él a magyarság, akkor tud fennmaradni, ha elitté válik a saját közegében. Értsük az elit fogalmát bármilyen szinten. A magyarság sorskérdése olyan nehéz fogalom, hogy nehéz rá egyértelmű programot adni. Kertországszerű nyelvi sziget legyünk, minőségi mezőgazdasággal, hiszen zömében falvakban élnek a magyar identitású emberek. Vagy a vállalkozó kisiparosok közege legyen, amely erősíti a magántulajdonát és a munkájából él? Vagy van-e egy harmadik út?

Egy új rend, az új kultúrájával versenyző új magyar, de európai szellem is, tehát a fiatalokban kialakuló új identitás, amely feleletet tudna adni a mai kor kihívásaira is, de megőrizné a magyarság több évszázados gyökereit? Az elvárásaim a fiataloktól főleg az volna, hogy ne akarjanak hitvány emberek lenni, akiknek az előmenetele ne csak az összeköttetéseiktől függjön. Mert mi van akkor, ha nem lesz jó összeköttetésük, kapcsolati rendszerük, akkor magukból kell meríteniük. A társadalmi súlyuk, ha magyar lesz még, mégiscsak nemzetiségi sorstól fog függni, és az identitásuktól. Tehát, szükségük lesz magyar identitásra is a kétnyelvűségben, mert úgy egyszerűen nem vándorolhatnak ki önmagukból.

Összegzésként elmondhatom, hogy a magyar nemzetiségnek kellhet pénz, pártfogás, erkölcsi támasz, de igazán csak az egész magyar nemzet/nép visszatért életbizalma tarthatja fenn létezésünk súlyát. Hogy miért teszem ezt a merész kijelentés? Mert a magyar nemzetiség helyzetéből a Muravidéken csak akkor nem szöknek meg – kihalásba, árulásba, idegenségbe – a magyarok, ha ebből a helyzetből sorsot tudnak csinálni, a tengésből küldetést, ki-ki a maga lelkiismerete és lehetőségei szerint. Az Európai Unió liberális politikája eltörölte a tagállamainak a határait, de a magyar nemzetiség sorsa a Muravidéken megmaradt, folytonosságában nem szakadt meg, hiszen mégiscsak kisebbségi sors és identitás maradt. Véleményem szerint, még nagyon sokáig ebben a léthelyzetben kell működnünk. Éppen ezért egy új politikai és társadalmi formáció keretében, tehát az Európai Unióban és az önálló Szlovén Köztársaságban eléggé elgondolkoztató, hogy milyen identitások alakulhatnak ki a magyarság köreiből, itt a Muravidéken, s ezek az identitások mennyire lesznek életképesek, illetve mennyire lehet ezeket nyelvertertéssel, nyelvújítással és nyelvfejllesztéssel megtartani? Kertész Imre Nobel-díjas magyar író sorstalan-ságáról írta a híres regényét *Sorstalanság* címmel, amely világsikert hozott neki, én mint muravidéki magyar költő a sorsszerűségemet tartom fontosnak az identitással kapcsolatosan a kétnyelvűségben.

IRODALOM:

Könyvek, kéziratok:

- DEBELJAK, Aleš: *Lanski sneg: eseji o kulturni in tranziciji*. Maribor. Aristej, 2002
- DEBELJAK, Aleš: *Na ruševinah modernosti: institucija umetnosti in njene zgodovinske oblike*. Ljubljana. 1999
- DEBELJAK, Aleš: *Európa európaiak nélkül*. Budapest. Napkút Kiadó, 2006 (Fordította: Gállos Orsolya)
- GÖNCZ László: *A muravidéki magyarság 1918–1941*. Lendva. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2001
- GÖNCZ László: *A muravidéki kulturális identitás egykor és ma*. Hagyományok és perspektívák Lendva. 2006
- KISS Endre–Hudra Árpád: *A globális falutól a tudás társadalmáig*. Budapest. Aranykönyv Kiadó. 2006
- KISS Endre: *Globalizáció és/vagy posztmodern*. Budapest–Székesfehérvár. Kodolányi János Főiskola. 2003
- KOVÁCS Attila: *Földreform és kolonizáció a két világháború között*. Lendva. MNMI 2004
- NÉMETH László: *Sorskérdések*. Budapest. Magvető Kiadó. 1989
- THOMKA Beáta: *Kulturális azonosság, narrativitás, vizualitás*. (Kézirat). Pécs. 2005
- THOMKA Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Budapest. Osiris. 2009
- ZÁGOREC-CSUKA Judit: *A szlovéniai magyar könyvkiadás-, sajtó- és könyvtártörténet 1945-től 2004-ig*. Lendva. MNMI 2006
- ZÁGOREC-CSUKA Judit: *A családom anyanyelve a muravidéki magyarság identitásának a tükrében*. Pilisvörösvár. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület. 2008

Tanulmányok, cikkek:

- BÁRCZI Zsófia: *Irodalom és identitás*. *Identitás-Nyelv-Irodalom*. Pilisvörösvár-Dunaszerdahely. 2008. 116–120.
- GÖNCZ László: *Muravidéket 60. esztendeje csatolták vissza Magyarországhoz*. *Népújóság*. 2001. április 12. 5.
- KISS Endre: *Mitől függ az európai identitás?* <http://www.inco.hu/inco9/global/cikk1h.htm>
- KISS Endre: *Az Európai Unió válsága*. <http://www.pointernet.pds.hu/kissendre/europa/20050711135955427000000200.html>
- MÁK Ferenc: *A nagyok gondjainak peremén – a muravidéki magyarság története 1990–2005*. *Muratáj '05*. Lendva. MNMI. 2006. 1–2. sz. 29–106.
- VERES Valér: *Az erdélyi magyarok és románok közösségi identitása a társadalmi struktúra tükrében*. <http://www.mtapti.hu/mszt/20004/veres.htm>
- ZSEBŐK Csaba: *A hetedik síp*. *Bence Lajos a szlovéniai magyar kultúráról*. *Demokrata*. 2006. április 27. 58–

Neogrady Antal

TAGORE FÁJA

*A csend fölött zenélve ring a pára,
S a déli part ezernyi mécsvilága
Visszajátssza nekünk a régi estét,
Mikor a test nyugalját itt kerested.
S amit a fácsk lombja szétterített,
Terméséből egy újabb kor merített.*

*És visszatér a pille pillanat,
Mit itt felejtettél Rabindranath.
Lámpásaidba fényt legyint az álom
S miként a messze Szantinikétánon
Magasba száll a szantálpálca füstje
S beszívja a Balaton színezüstje.
De hogyha lelked itt e fába lenne,
Egy ága nőne át a végtelenbe.*

*Száz év se több, mint múló pillanat,
Te mondtad egyszer így Rabindranath.*

*A lelki béke lángja, hogyha serceg,
Taníts békülni minket furcsa herceg,
Hogy lehűtsön minden izgága lázat
A hársvirág-sziromból hullt alázat.
S a fű szegélyén, hogyha majd megállunk.
Mosolyba oldja emléked halálunk.*

*Reményből kortyol áldomást a nap,
S e pillanat tiéd Rabindranath!*

Kaiser László

A TÓ JEGÉN

*Hó alatt jég, jég alatt víz.
Itt állok én, s ott a végtelen;
szabdál a szél, és szabadon
ünneplek fakutyás ünnepen.*

*Jöttem magam a melegről,
a város küldött a fehérhez,
valami siklani űzött,
s valaki fentről engedélyez,*

*hogy bérelve jussak vissza,
szánomat hajtva és suhanva,
izzadtan és dideregve,
a távolodó gyermekkorba.*

Bondár Zsolt

KÍSÉRLETEZŐ ÖNKÉPE

*tulajdonképpen úgy tudom,
 hogy jól teszem:
lehetséges alakzatom
 van és helyem.*

*eredetet ismertetek –
 tudok honnan.
még több állítmány is lebeg,
 sok dolgom van.*

*összerendezek átlagot:
 a másokét.
visszavont rengeteg vagyok,
 de némiképp*

*a téma csak személy szerint
 követ nyomon,
a lehetségesnél megint
 többet bevon.*

*a stílust magában hagyom –
 jobb a vártnál,
mert benne minden tartalom
 összehátrál,*

*de legalább is átdereng
 az éppenin –
magán kívül mozduló rend
 a tényein.*

*az érték mindig alkalom,
 így képzelem.
tulajdonképpen úgy tudom:
 személytelen.*

Mosonyi Kata

EXTRASZISZTOLÉ

B. Z.-nak

*Emlékeid, e fura légtornászok
kifeszített idegeid húrjain
ingáznak. Kataton múltad
a napban aláhull.*

*Csak egy vérrög, a rögeszme,
hogy boldog akartál lenni
állja az útját a beteljesülésnek.
Nem győzhet az önzés.*

*Keserves tréfa az élet;
embernek lenni felemelő gyalázat.
Öröklét igényével a szívben
elveszni örökre.*

*Más van itt, mint amit vártál:
a kísértés bőröd alá bújt,
a bűn besétált asztalodig,
és mérgezi csontod.*

*Viruló virágodra az ártalom
ráfújt. A velünk vándorló holdra
lesel. Ne hidd, hogy jobbak az ál-
mok, mint a valóság.*

*Néha verőfény égeti testünkbe
a kínzó vágyat, és ritmikusabb
lesz tőle az éteri hullám,
de kárhozat árán.*

*Mégis kagylóikat ontják a habzó
tengerek a parti fövényre.
Élned kell még, súgja a szél is,
mert nélküled meghal a dal
és megfagy a fény is.*

Suhai Pál

SZERELMEM, ÉLET

Kecskeméti Vég Mihály Psalmusára

*Szerelmem, élet, egyetlen élet!
én így idézlek, aszályos szájjal
is csak becézlek, asszonyt se másképp,
udvarollak, mégis és mindhiába:*

*előbb, mint szó a számról, elillansz:
elinalsz, elfutsz, és én is tűnök,
mire kimondlak: kegyetlen élet,
nagy búsultomban joggal panaszzok.*

*Minthogyha lennél, valakim volnál,
kérdzek mégis: ha nem vagy, mért vagy,
miért hogy néha ribancoknál is,
prostituáltaknál ingatagabb vagy?*

*Remélem, élek, jóllehet félek,
mert noha hívnak, engem is csálnak
örömök, évek, tudom, hogy rám még
haragok várnak és nagy szenvedések.*

*Gyilkolnak török, vagdosnak kések,
kicsorbult pengén életlen élek:
hízalgő szókból, mire eszmélek,
fenekekednek rám dühödt ellenségek.*

*Híved, e lélek, szerelmem, élet,
egyetlen élet, kegyetlen élet,
már nem is kérdi, nézi csak, nézi:
ki volt, hová jött, és végül mivé lett.*

LUGOSSY MÁRIA ÜVEGSZOBRASZMŰVÉSZ ÉRINTÉSEI

Különös, talán a szív dobbanásaira emlékeztető zene hallatszik, a vetítőn mélysötét háttérből, a sűrűfény határára formát nyerő plasztikus alakzatok fokozatosan bomlanak ki. A lassú kameramozgás éppen annyi időt hagy, hogy a szemlélő szinkronban lehessen az elé vetülő eseménnyel. Esemény. Sőt. Eseménysor. Egy már elkészült köztéri szobor képi elemzésében vagyunk „belehívva”: egyformán szép, fiatal izmos testű férfialakok, merev testtartással, mintha valami elmozdíthatatlan útvonalról vagy inkább futószalagról haladnak a fekete gránittömb felé, majd beleolvadva mind, ők maguk válnak a tömbhasáb, alkotóelemeivé. Ők a Minden idők áldozatai című mű szereplői.

Lugossy Mária üvegszobrász 1991–1992-ben készített döbbenetes hatású emlékművének drámáját látjuk, egy, a művész műtermében, 2006-ban készült portréfilmben.

Fordul a kamera: egy földbe mélyedő, mérnöki pontossággal, bekeretezett tükörmedencébe, mint egykori lavafolyam megdermedt közetrétegei folynak, félig bele és a peremre. Ebbe a halmazatba süllyedt, csorbán sérült harang alakja bontakozik ki a kompozíció tetején. Ez az 1995-ben, Székesfehérvár egyik fő terén elhelyezett, a II. világháború áldozatainak emlékére készült mű. Drámai a pátosz nélküli jelkép ereje. És sorolódnak a művek, hasonló ritmusban, az időnként egy-egy mondattal jelen lévő, amúgy láthatatlan művész gondolatainak kíséretében. A budapesti Parlament előtt 1996-ban felállított A forradalom lángja című alkotás lángja lobog, minden halottra emlékező óriásgyertyaként.

Az óbudai székhelyű építésiroda meghitt közös termében, a Magyar Művészeti Akadémián pereg a film, amellyel a 2010-ben hatvanéves Lugossy Máriát köszöntjük. A főiskolai karcsúságában és finom arcvonásaiban is időtlenül maradt, a műveivel egylényegűvé vált művésztől még 2006-ban a Magyar Televízió klasszikusan értékmentő művészettörténésze, Kernács Gabriella és rendező férje, B. Farkas Tamás forgatta működésük szinte utolsó időszakában ezt a művész-dokumentum filmet. Amelyben egyszer csak Sinkovits Vitai András hangján szólalnak meg a szerkesztő által kiválogatott részletek a Tibeti halottas könyvből, miközben ösvilági tengerszemekre emlékeztető üvegtavak sejlenek kötömbök mélyén, majd mintegy piramissá emelkedik egy faépitmény, kihúzható fiókjába belenéz a kamera, amelyekben mint emlékek sorakoznak a nyugalomba és némaságba merevedett emberalakok. A piramisszerű építményen felfelé haladva átélhetjük a lélek megtisztulásának azokat a fokozatait, amelyek a halottas könyv ősrégi gondolatai szerint a fény felé vezetnek.

E rövid, de megrendítő hatású film tulajdonképpen felvillantotta és a maga eszközeivel még különlegesebb élménnyé fokozta Lugossy Mária egyedülálló művészetének esszenciáját.

Mi, akik ismerhettük művészetének kibontakozását, így ebben a letisztult formában látva néhány dolgát, mégis arra éreztünk késztetést, hogy eltöprengjünk az őt vezérlő indíttatásokon.

Érdekes módon már a diplomamunkájával is eltért a szokásos feladatoktól: egy hatalmas, négyméteres, akár az eklektika korának bútorszemléletét felidéző elektronikus órát tervezett, miközben az Iparművészeti Főiskola (ma Moholy Nagy László Egyetem) ötvös szakán végzett. Emlékeim szerint óriási érdeklődés övezte szokatlansága miatt ezt az eseményt már akkor is. Az óra rézlemezről formál napraforgószerű aurájával a Győri Távközlési és Műszaki Főiskola aulájában pompázott 1973-tól. De Lugossy Mari soha nem alkotott hagyományos ötvös-műveket, akkor sem, amikor más köztéri feladatokhoz jutott. Mondhatnánk, talán szerencséje volt néhány pályatársával – későbbi férjével, Bohus Zoltán üvegművésszel együtt –, mert éppen a hetvenes évek dinamikus építészeti és művészeti megújításának időszakában kerültek egy rendhagyó, folyton kísérletező főiskolai művész-tanár közelébe. Z. Gács Györgyről van szó, aki szinte mindent kipróbált, növendékeit is belevonva a korabeli anyaghasználat megújításába. Volt akkoriban a főiskolai tanszéken díszlettervezés, meg absztrakt formákból ragasztott üvegek készítése, akár reklámfeladatok ellátására vagy egyéb szakmai anyaghasználati kísérletezések, főként az akkoriban dinamikusan felfutó építkezésekhez társulás miatt, az új épületekhez kapcsolható művészeti alkotások elhelyezése érdekében.

Lugossy Marit a krómacél és a geometrikus formák vonzották, akkoriban készült köztéren is látható, bár kevés funkcionális alkotásait elegáns, szikár, végtelenül egyszerű formák jellemezték.

De hamarosan átváltott a fémről az üveg anyagára, az alkalmazott iparművészeti feladatokról a szobrászi igényű alkotások létrehozására.

Anélkül, hogy a pályaképbe elmerülnénk, azt azért meg kell jegyezzük, hogy diplomázása után azonnal bekapcsolódott a magyar képzőművészeti élet ismert vagy akkoriban alakuló kiállítási fórumaiba. Akár a soproni érembiennáléről, vagy a boglárlellel Kék Galériáról (itt például Deim Pállal állítottak ki), vagy a milánói triennáléről, Budapest kisebb-nagyobb galériáiról, vagy Székesfehérvár, Pécs, Salgótarján, Diósgyőr, Kaposvár stb. akkoriban élénk képzőművészeti kiállítási lehetőségeiről volt szó. Aztán fokozatosan Bohus Zoltánnal meghívásokat kaptak az üvegművészet jelentősebb európai, majd más nemzetközi fórumaira. Erről a következőket írta Nagy T. Katalin a Bohusról készült, 2009-ben megjelent albumban: „A hetvenes évek geometrikus-strukturális indíttatású művészetében a szerialitásnak fontos szerepe volt. Bohus és kortársainak fémszobraiban egyszerű plasztikai történéseket – eltolás, kapcsolódás, szétválás –, bizonyos mozgásokat, átalakulásokat rögzített, melyeknek mindig volt, talán rejtőzködő, de értelmezhető metaforikus jelentése. A ragasztott, polírozott üveglapokból szerkesztett szobrok sorozatai azonban már nem a minimál art szerialitása gondolatának jegyében születtek... Bohus csak addig variált egy-egy lehetőséget, amíg szobrászi kíváncsisága hajtotta...”

Bohus Zoltánt egy magas színvonalú matematikai-elméleti gondolat üveganyagba komponálásának számos lehetősége foglalkoztatta. Művészetének ez a tökéletességre törekvés a legjellemzőbb vonása.

És amikor a Térspirál II. című alkotását az amerikai Corning Glass Museum szakemberei ezernyi mű közül a válogatott 270 alkotása közé – három másik magyar művésszel együtt – kiválasztotta 1979-ben, mind az ő, mind a felesége, Lugossy Mária karrierje megváltozott.

1979 áprilisában az Amerikából induló, és három éven keresztül utazó New Glass című vándorkiállítást elsősorban az amerikai üvegművészettel foglalkozó, említett múzeum szervezte. A világ üvegművészetét bemutató kiállítás négy amerikai múzeumot követően (toledói, New York-i, San Francisco-i múzeumok) látható volt London, Párizs, Tokió legrangosabb múzeumaiban, a hozzá tartozó nemzetközi sajtóméltatásokkal együtt. Bohus művét ezek során az első tíz legjobb közé sorolták. Nem csoda, hogy meghívások, vásárlások követték ezt a sikert. De ezzel a mozgalommal magának az üvegből alkotott különleges művészeti tárgyaknak is új felfedezése kezdődött el, szaklapokkal és a felfedezettek nyilvánvaló műkereskedelmi helyzetbe hozásával. Bohus az 1981-es kasseli Orangerie-ben rendezett Szabad üveg című kiállításon II. díjat nyert, amely szintén emelte rangját. Így azután, úgy is, mint a magyar Iparművészeti Főiskola tanára, feleségével, Lugossy Marival 1982 óta a különböző nemzetközi üvegszimpoziumok állandó meghívottjai lettek. (Novy Bor, Frauenau, Sars-Poteries), majd pedig az amerikai Habatat Galériák évente megrendezett meghívásos kiállításainak megbecsült meghívottjai. De műveiket sikerdarabként mutatják be ma már Európa számos országában az üvegművészettel foglalkozó rangos galériák.

Mindezek vázlatos említésének tükrében kap különös jelentőséget a művész házaspár egymástól megjelenésében és témaköreiben eltérő világa, amely azonban a spiritualitás szintjén egyáltalán nem ellentétes. Külön utakon haladva keresik a transzcendens világ megértéséhez vezető szellemi kapcsolódási pontokat. Bohus Kapu sorozata az ő tisztán elméleti alapokon nyugvó formavilága szerint, Lugossy Mária pedig az ő, finoman árnyalt érzelemvilágának bűvópatakjain keresztül.

A teremtés rendszerében az emberi nemen belül a nőiségnek, mint az élet folytatásának a férjétől nem független, mégis sajátos rendeltetése egybekapcsolódik a természetes védelemmel. A páros kapcsolatokra is jellemző szerető óvás lehetősége mellett azonban a nő magatartása valahogy átlényegül a gyermek fogantatásától a világrahozatalig ívelő időszakban. Az emberiség kultúrtörténete erről is szól. Művészi képzelete pedig egyre inkább éppen magát a teremtés titkát fürkészi. Évezredek hagyományainak koronkénti újra és újra átértelmezése során az intellektus és a szenzibilitás, a műveltség és az ösztönösség mit sem változtat az alapvető magatartáson. Egy nő életének rendkívülisége, de legalábbis ez a lehetősége ezen a forrásvidéken található.

Én egyáltalán nem kedvelem azt a közelmúltban divatossá vált megkülönböztetést, amely szerint létezik külön nőművészet. A civilizáció sokféle lelki és testi elferdülésének egyik satnya szóvirága ez, amit azonban szívesen használnak afféle reklámhívó szóként.

Ha csak egy kissé is elnézelődünk Lugossy Mária csodálatos, üveganyagból különböző technikákkal megformált és élénk tárt belső tájképein, amelyeket nyilván ő is a megélt szerelem, a születés, az élet, majd a halál élményvilágából merített, kevesebb szóból is megérthetjük ezt.

Anyává lenni, életet adni, óvni, és gyönyörködni, csalódní, betegségtől halálfélelemben kerülni, újjászületni... alkotni. Ez az egyébként természetes állapot, vagy más szavakkal akár közhelyesség Lugossy Mária megformálásában különlegesen finom intellektuális költészetként jelenik meg. Kiművelt egyfajta üvegszobrászatot, a kő, a fa, meg a bronz anyagaival kombinált drámai színpad létrehozásának érdekében. Saját eszköztára ma már senkiével össze nem téveszthető szcénák előadására alkalmas úgy, hogy a különböző esztétikusok által sugallt divatirányzatokon felülemelkedve – a legősibb tudások egyszerűségét képes megérthető jelekkel, jelképekkel kifejezni. Egy időben – amint azt az ő munkásságát is figyelemmel kíséző szakemberek írták – a természeti formák hatása alatt alkotott. Természetes kövekbe rejtett üvegtavak, azokba rejtett történetek. Majd az eleven élet csodájának, a víznek és a kövekbe zárt őstörténeteknek a felfedezései. Ugyan, mi más is ihlette volna a Vénusz születése című 1980-ban alkotott kis remekművét, majd az ennek nyomán létrejövöket, ha nem maga a fogantatás, ezen belül a személytől, mint az anyaméh befogadó állapotától részben független különleges metamorfózis eszméje?

Hasonlóan a fogantatás csodájához, az emberiség történelmi létezésének a folyamatához, a természeti, a történelmi és az imaginárius világhoz fűződő töprengései egyre magasabb eszmék megfogalmazásáig vezették őt. Legyen szó áldozatokról, emlékezősekről, a hit tágasságáról. A különböző „történetek” megjelenítéséhez, azok drámai szituációinak árnyalásához mintázta meg a lehunyt szemű, merev alkatú, szép férfialakokat is, amelyek az emlékműveinek különböző értelmezésekben elhelyezett szereplőivé váltak.

A női alak esetében más a helyzet. Hajlékonyság, a legszebb részletek sejtelmes alkalmazása válik ezekben a művekben a mondanivaló értelmezőjévé.

Egyik megrendítően fájdalmas történelmi szobrá, a Rheiát, a görög mitológiai szereplő különös története ihlette.

A világ keletkezésének európai és kisázsiai történelmi mondáiban meglévő, kissé bizarr történetek sokasága közül ma már talán alig érthető a gigászok és a titánok világa. Kronosz, az idő ura, attól való rettegésében, hogy számos általa nemzett gyermekei közül bármelyik is elveszi tőle hatalmát, azokat születésük után vagy felfalta, vagy a mélységes mély Hadesz, vagy a még reménytelenebb Targetosz sötétségébe vetette. Feleségül vette Rheiát, a görög mitológia szerint világ teremtésében meghatározó szerepű Gaiának és Uránosznek a lányát, de annak is el kellett előle rejtjenie született gyermekeiket. Rheia mégis megmentett egyet, Zeust, aki aztán a titánok harcában legyőzte Kronoszt. Az egész antikvilág képes elbeszélései nyugszanak ezeken a történeteken, az európai művészet különböző korszakain át, folytatva ezt a mesélő történelmet. Nem csupán Rubenst ihlette meg e történet, amikor megfestette A titánok bukása című képét – témája volt ez a romantikus irodalomnak és a képzőművészetnek is, sőt a gigantikus későbbi zenedramák történelmi alapjait is ezek a hatalom és a győzelem körüli gondolatok határozták meg. A világ történelme és mítoszai iránt egyre jobban érdeklődő művészt, Lugossy Máriát is megrendítette az, hogy a hatalomért folytatott küzdelem milyen eszközökkel zajlott az évezredek előtti időben. Jelképe érvényes ma is.

A korábban már kialakított, természetközbe süllyesztett üvegtavak költői műalkotásainak egyikében Rheia finoman, kecsesen meghajló, szép alvó teste van elrejtve. Ő az, aki be van oda zárva, soha ki nem jöhet. A bezártság tulajdonképpen rettenetes élményének kiemelkedően finom megfogalmazása ez a mű.

Lugossy az évek során úgy kombinálta a rétegesen is alakítható üveganyagot a reneszánsz szépségideálként megmintázott férfi vagy női testek, arcok, kezek bronzba vagy üvegbe mintázásával, azok egybekomponálásával, hogy éppen ezek kompozíciós összessége teremti meg minden egyes alkotásának saját dramatikusan hatását. Ilyen a Földanya, ilyenek az Áldozatok könyve emberalakjai, és a már említett emlékművei, más sorozatai.

A Rheia a mélységes mélynek foglyaként is a szépség őrzője, akit a csend és a titok élménye leng körül. A művésznő ezt a művét Veszprém városának ajándékozta azzal, hogy azt arra méltó helyre a város helyezze el. Mind ezt tette mintegy hálából azért a lehetőségért, hogy Veszprém városának főterén az ő művét helyezték el 2001-ben, a Millennium emlékére. A millenniumi emlékművek akkoriban állított sokaságából kiemelkedő filozófiai gondolatot, az időtlenséget kifejező köztéri művének a Rheia szobor mintegy a szellemi ellentétpárja, a maga intimitást, meditációt igénylő témájával.

Rendkívül meglepő, hogy mindazok, akik nyilván ismerték – mivel köztéri mű alkotására is felkérték, és megbízták – Lugossy Mária filozofikus, a fájdalmakra és a szépségekre, az élet nagy történéseire érzékeny művészetét, úgy látszik, nem tudtak ezzel a művel mit kezdeni. Először elhelyezték egy újonnan épült áruház, a Balaton Plaza előcsarnokába, ami már önmagában is hihetetlen félreértésről tanúskodik. Ám az épület kereskedelmi célú átalakítása során ezt a mitológiai témájú művet, mint egy közönségterelő „objektumot” áthelyezték a pláza forgalmas helyén lévő étkező előtti térbe. Lehet a pizza és a cola mellett kerülgetni.

Nem lenne méltó a Lugossy Mária üvegszobrászművész eszmeiségéről szőtt gondolataink közé egy ilyen fatális tévedésnek a hírlapi szintű megemlítése, ha egyúttal nem arra a tragikus műveltséghiányra világítana rá, amelytől egyre jobban szenved az ostoba divatokra rákényszerített Magyarország és Európa egyaránt.

Eddig meg sem említettem a művész 1977 óta elnyert számos díját, mint például a Ferenczy Béni-díjat, a Munkácsy-díjat, a Fidem-nagydíjakat, Székesfehérvár városi-díját, valamint számos külföldi elismerését.

Lugossy Máriáról megjelent egy szép, a művei legjobbjait reprezentáló album a művész Jégkorszak című, 2004-ben, a Műcsarnokban rendezett kiállításának alkalmából. Ebben Serge Lechaczynski kiváló francia galériatulajdonos és műkritikus méltatása mellett olvashatók Csokits Jánosnak (költő és műfordító külföldre szakadt magyar, aki idős korára visszajött Magyarországra meghalni) a művek ihlette versei és írásai, valamint a kortárs magyar képzőművészet legpatinásabb műgyűjteményének a székesfehérvári Szent István Múzeumnak a rangját meghatározó Kovalovszky Márta és Kovács Péter művészettörténészek Lugossy Mária munkásságát méltató gondolatai. A veszprémi Rheia szobor méltó helyre kerülése érdekében ajánlom e kötet tanulmányozását az arra illetékesek figyelmébe.

A művészek gondolatait a magam részéről mindenekelőtt valónak tartom. Mi lenne az ő egykori naplói, feljegyzéseik, levelezéseik nélkül akár a kortárs vagy kései méltatókkal? Lugossy Mária, a mi kortársunk, gondolatai a mieink is, művei nekünk üzennek.

Emelkedjünk a róla készített film eszmei magaslataiba, miközben olvasgatjuk az említett könyvbe írott sorait:

„Elmélkedés a létezésről

Létezésünk onnan eredeztethető, amikor már az őstenger kihordott bennünket. Évezredek áramlataival sodródtunk tovább. Meghúzódtunk a gyűrődések ráncaiban – sok millió éves álomba zuhanva. Az életre képtelenek köbe zárványosultak – ma is föllelhetők, élő kőületek. Álmainkban ott a sok ezer éves múlt: kristályos tünemények, lüktető vulkánömlények, lézengő sejtek, Földanya melegét sóvárgó, didergő ember, függvénye a Teremtőnek, különleges mutáció, hordozója az isteninek, alkotó és tékozló, szent és bűnöző, gondolkodó és ösztönös – egyazon végzetre ítéltetett embermilliárdok.”

PANNON FILMEK A PANNON TENGERRŐL

*„Filmeik is készültek, vásznonról ránk néztek autóstoppos fiatalok.
Twistelve nézték a víztüköröt, s hallgatták mit csacsognak a vízhabok.”
(Cseh Tamás)*

A Balatont a 19. század elején kezdték el felfedezni maguknak az írók, költők, tudósok, művészek. A balatoni fürdőkultúra a 19. század második felében már virágzott: Füred, Keszthely, Almádi, Siófok a leglátogatottabb fürdőhelyekké váltak a század végére. A magyar film létrejöttét követően, már a két világháború közt, a filmes társadalom helyszínül választotta a tavat.

1945-ig a Balaton a magyar filmekben egyfajta aláfestésként szerepelt. Bár némafilmek is szóltak a pannon tengerről – A Balaton (1909), A Balaton leánya (1921) –, de az igazi sikereket a Meseautó mintájára elkészített opusok hozták meg. Az Elnökkisasszony (1935) című alkotás Siófokon játszódik, ahol a filmkockákon többször feltűnik a siófoki kaszinó és maga a tó. A filmben, a sok bonyodalom után, a főszereplő, Muráti Lili a Balaton habjaiban vallja be Jávor Pálnak, hogy szereti őt. A Címzett ismeretlen (1935) Balatonföldvára kalauzol bennünket. Ezek a művek ha nem is vonultak be örökérvényűként a magyar filmtörténetbe, neves szereplőkkel: Kabos Gyula, Vaszary Piri dolgoztak és szórakoztatták a nézőt.

A második világháborút követően a Rákosi-korszak idején nem igazán készült film, mely a nagy édesvízi tóról szólna. Az igazi változást az 1953 utáni általános politikai enyhülés hozta a balatoni filmek esetében is. Makk Károly, mint fiatal alkotó Szigligeti Ede vígjátékából készítette el a sokak által ismert Liliomfit (1954), amelynek eredeti helyszíne Erdély, de a történetet áttemelte a Balaton-felvidékre. Csodás háttérként tűnik fel a kockákon Füred, Badacsony és maga a tó is. A látványt és a művészi hatást pedig emeli Dayka Margit, Darvas Iván, Soós Imre, Ruttkai Éva, Garas Dezső kiváló színészi játéka. Makknak nem ez az egyetlen filmje, amely egyfajta aláfestésként használja a balatoni tájat. A Ház a sziklák alatt (1958) katartikus drámájában a Badacsony a háttér. A Tatay Sándor-novellából készült mű egy szerelmi háromszög története, amelyben Görbe János, Bara Margit és a rendkívül nagyot alakító Psota Irén hármasa igen kiemelkedő. A magyar filmtörténet mérföldkövének számító Ház a sziklák alatt súlyos lelki törésvonalait olykor oldja a környezetrajz, a balatoni táj sajátos színeinek bemutatása, amely Illés György operatőri munkájának köszönhető.

A Kádár-korszak idején a Balaton, mint táj és üdülőhely is átalakult. Sorra nyíltak a SZOT-üdülők, épültek a kis nyaralók, egymás hegyén-hátán és egyre több turista, mind Keletről, mind Nyugatról jelent meg a tónál. Kádárék felfedezték a Balatont, saját maguk számára is, de fontosnak tartották a turisztikai szempontból történő propagálást. Mindez jól kiderül abból a nemrégiben megjelent összeállításból, amely Balaton Retróként (2007) került a filmes piacra. Papp Gábor Zsigmond filmje korabeli filmhíradókkal, kisfilmrészletekkel és összekötő szöveggel idézi fel a Kádár-korszak sajátos és sokarcú, de mégis tragikomikus világát.

Visszatérve a játékfilmekhez, készült a Kádár-éra idején propagandisztikus balatoni film, Nem ér a nevem (1961) címmel, amelyet a korszak egyik kiemelten támogatott rendezője, Keleti Márton jegyez. Ez egy kis könnyed szerelmi történet, egy balatonlellei beutalás sztorija, ahol a Balaton csak a szép arcát mutatja. Tolnay Klári és Páger Antal kettőse sokat emel a filmen, de mára már megmosolyogatóan egyszerű a filmecske. Nem így Bacsó Péter Szerelmes biciklisták (1965) című filmje, amely három fiatal fiú, András, Bence és Albert nyári, balatoni biciklitúrájának könnyednek tűnő története. Ez még egy korai Bacsó-film, nem Tanú szintű, azonban érdekes problémát feszeget: az 1960-as évek generációváltását. A három fiú érdeklődéssel, de mégis valamilyen bizonytalansággal vág bele a nyaralásba, ahol természetesen a szerelem is rájuk talál, de a nyaralást követően vár rájuk a munka, egyikükre a Nyírségben. A filmben már feltűnik az Illés zenekar és Mary Zsuzsa éneklő a – később Koncz Zsuzsa által híressé tett – Te szeress legalább című slágert. Felnőtt a beatnemzedék, amellyel mint

tudjuk, az adott politikai kurzus sokáig nem tudott mit kezdeni. A Szerelmes biciklisták egyike a meghatározó balatoni filmeknek.

Az 1960-as évek a fentebbieken kívül több balatoni témájú filmet hoz. Néhány csak felvillantja a tavat, mint például Mamcserov Frigyes Mici néni két élete (1962), Gertler Viktor Az Aranyember (1962), Bán Frigyes Kár a benzínért (1964), Fehér Imre Harlekin szerelmese (1966), Sándor Pál Bohóc a falon (1967), Rényi Tamás Krebsz, az Isten (1969) filmje. A sorból kiemelhető Fábri Zoltán egyik feledésbe merült, Rónay György regényadaptációja, az Utószezon (1966), amely központi helyszíne Balatonszárszó. Fábri a szívéhez legközelebb álló műveként jelölte meg az Utószezont, és kétségtelen, a forrásmű is érdekes, de Balaton-ábrázolása is említésre méltó. Szintén a '60-as években születik egy másik Bacsó-film is, amely a tóhoz kötődik. A Nyár a hegyen (1967), ahogy a Szerelmes biciklisták is, fiatalokról szól, akik Badacsonyan vakációznak, önfeledten, mindaddig, amíg fel nem tűnik Mensáros László, akinek titka, hogy nem nyaralt, hanem korábban munkatáborban volt a hegyen...

És akad egy érdekesség, 1968-ból: A veréb is madár, Hintsch György rendezésében, amelyben először mutatják be, miként is bánnak a magyar és a nyugati turistákkal a balatoni szállodák. A filmbohózat főszereplője Holló Zoltán, azaz Kabos László, aki elcsenve külföldön élő testvére, Mr. Hello útlevelét és szerelmét, Szöszit, a Balatonra utazik nyaralni. A film amiatt is kuriózum, hogy az első sztriptízjelenet látható benne... És ismét Mary Zsuzsa hangja csendül fel, Dobos Attila főcímmelében: „megjött a Mr. Hello, fogadjuk szívesen, hozza a valutát..., paprikás csirkével tömjük meg a hasát...”

Az 1970-es években a Balaton egyre inkább a keleti és a nyugati blokk országainak találkozási pontjává válik. Az „összik” és „veszik” itt futnak össze, a Stasi vigyázó szemei által kísérve. A balatoni embereknek ismerősek az emlékek, amikor Trabantok és Mercedések sorakoztak a megtelt nyaralók udvarán. Elkezdődik a valutázás, a nyaralótulajdonosok még az utolsó helyiséget is kiadják, a Balaton teljesen telített. A nyugatnémetek addig nem látott gazdagság képét sugallják, és előszeretettel látogatják a tóparti éttermeket, hoteleket. Ezt a miliőt idézik fel a '80-as években a nemrégiben elhunyt Bujtor István, Ötvös Csöpi filmjei. Bujtor, a magyar Piedone munkát lehet kritizálni, alábecsülni és megmosolyogni, de a Pogány Madonnát (1980) a könnyed történet ellenére nagyon sokat visszaad a korabeli Balaton világából. A külföldi sajtó a Pogány Madonnát egyfajta gulasch westernként aposztrofálta, és valóban volt benne valami sajátos szín, ami a korabeli Magyarországra, Balatonra jellemző volt. Egyfajta IBUSZ-propagandafilmként is felfoghatjuk, nagyotálók láthatóak ugyanis a balatoni vitorlásversenyekről, a festői tihanyi tájról, de felvillannak a szép magyar nők, a teniszpályák, a diszkók, játéktértek is. Mindaz a sajátos kis magyar skizofrén világ, amely az 1980-as években jellemző volt nálunk, a legvidámabb barakkban. Jogosan nyilatkozta egyszer a rendező-színész Bujtor, hogy filmjében a főszereplő a Balaton. És nem pusztán csak eszköz vagy háttér, hanem valóban főszereplő. Későbbi művei ugyan már gyengébb utánpótlás, gondolok itt a Csak semmi pánik (1981), Az elvarázsolts dollár (1985), Hamis a baba (1991) című filmekre, de mégis, Bujtor művei kitörölhetetlen részei a balatoni filmográfiának.

Kicsivel több gondolatot szentelnék a rendszerváltás utáni balatoni filmeknek, mert ez egy neuralgikus pont. 1990 után az első, legismertebb próbálkozás a neves és jó rendező, Tímár Péter Zimmer Feri (1998) című opusza, Reviczky Gábor felejthetetlen alakításával. A film maga azonban felejthető. A témában, a Zimmer Feri világban ugyanis sokkal több lett volna. Feri, a vállalkozó jellegzetes karaktere ugyan a balatoni vendéglátásnak, de a Zimmer Feri a sokat ígérő cím ellenére egy gyenge kis vígjáték, amely ennyi erőből játszódhatott volna akár a Velleencei- vagy a Tisza-tónál is. Sajnos. Merthogy nemcsak az alaphelyzet kibontása, hanem a balatoni elemek is hiányoznak a filmből.

Ennél sokkal jobb próbálkozás, sőt nem is próbálkozás, hanem egy hiánypótló mű, Török Ferenc – A Moszkva tér és az Overnight rendezőjének – Szezon című (2004) közönségdíjas filmje, amely akár a Szerelmes biciklisták 21. századi párja is lehetne. De jóval több annál: három karcagi vendéglátós fiatal a jobb kereset és egy szebb élet reményében vállal munkát a privatizált balatonaligai üdülőben. Ahol szinte semmi nem változott: ugyanúgy ki kell szolgálni az aktuális elitet, de mindemellett jól lefesti a rendező a balatoni és magyarországi vendéglátós élet kétarcúságát és egysíkúságát is. A Szezon kitűnő színészi gárdája, a pincérfiúk egyszerű világa és a balatoni állóvíz sajátos, de igaz képet fest a rendszerváltás utáni Balatonról és Magyarországról. A mű csak részben fikció. A DVD verzióhoz tartozik egy dokumentumfilm is, Alig címmel, amit Török a film elkészítése előtt Aligán készített az ott dolgozó fiatalokkal és a volt pártüdülő egykori dolgozóival. Meglepő módon a Szezont kevesen

ismerik, még a balatoni emberek is. Pedig a Szezon a magyar rendszerváltás szimbóluma: nem változott semmi, csak a forma, és ez igaz – részben – a Balatonra is.

Sajnálatos módon ezzel le is zárul a balatoni filmek sora, mert a rendszerváltás után nem készült több olyan mű, amely a Balatont bármilyen aspektusból bemutatta volna vagy valós helyszínül választotta volna. Illetve készült. De azok inkább megmosolyogtatóak és elgondolkodtatóan egyszerűek, mint például Fonyó Gergely Tibor *Vagyok, de hódítani akarok* (2006) egy kamaszfűről szóló története, amely Tibor balatoni kényszernyaralásáról szól. De ehhez hasonló N. Forgács Péter *Álom.net* (2009) című, a Balaton-parti Virág gimiben játszódó, amerikai utánzatú „trendi” tinifilmje, amelynek a köze a magyar valósághoz szinte semmi. Egy elitiskola mindennapjairól szól, megdöbbentő egyszerűséggel. A balatoni táj minden szépségével feltűnik még Sipos József Márai adaptációjában, az *Eszter hagyatékában* (2008) is, ahol inkább a lelki történéseken van a hangsúly, Márait filmre vinni pedig nagy vállalkozás, és ez már egy másik tanulmány alapja lehetne.

Természetesen akadnak még a magyar filmtörténetben olyan művek, amelyekben a Balaton fel-fel tűnik, mint pl. Jeles András, *A kis Valentino* (1979), Gothár Péter *Megáll az idő* (1981) vagy Sas Tamás *Apám beajulna* (2003), amelyekben néhány pillanatra balatoni képek villannak fel, de mindezek írásunk szempontjából nem mérvadóak.

A Balatonról sok film készült, mint láthattuk. De nem elég, mert itt van ez a nagy tó, amiről irodalmi művek, képzőművészeti alkotások sokasága született, jobbnál jobbak. A film viszont kiváló eszköz lehetne, a Balaton, mint téma pedig ilyen szempontból kiaknázatlan. Hiába készül a *Zimmer Feri 2*, *Szellemi Feri* címmel. Félő, nem az lesz, amire várunk. De reménykedjünk, hogy alkotnak még játékfilmeket szép tavunkról és nem csak Cseh Tamás slágere marad számunkra, hogy Ó a Balaton, régi nyarakon...

Felhasznált irodalom:

A magyar filmtörténet képekönve. Bp., Osiris, 2007. Szerk.: Gyürey Vera, Lencső László, Veress József
Gelencsér Gábor: A Titanic zenekara: stílusok és irányzatok a hetvenes évek magyar filmművészetében.

Bp., Osiris, 2002

Játékfilmek. Hungarian feature films. 1931–1998. Bp., Magyar Filmintézet, 1999. Felelős szerk.: Varga Balázs

Kelecsényi László: A magyar hangosfilm hét évtizede. Bp., Palatinus, 2003

Magyar filmográfia. Bp., Magyar Filmintézet, 1999. Felelős szerk.: Varga Balázs

Magyar filmkalauz. Negyven év száz magyar játékfilmje. Bp., Magvető, Magyar Filmintézet, 1985

Nemes Károly: A magyar film útja. Bp., Uránusz, 2000

Nemeskürty István: A képpé varázsolt idő. Bp., Magvető, 1983

KÖNYV A PARASZTI NEMI KULTÚRÁRÓL, ERKÖLCSRŐL¹

Négy évtizedes kutatómunka során és nyomán rá kellett jönnöm, hogy mindaz amit közöltem még nem elég a paraszti társadalmat mozgásban tartó fő erővonalak megismeréséhez, hogy a születés, házasság, halál, az emberi élet hármasság csúcspontja nem áll, mert nem állhat önmagában. Köztük munka, vágyak, szenvedélyek, birtokviszonyok és érdekek, becsület, szégyen, félelem, indulatok, szerelmek és gyűlöletek, emberi kapcsolatok, és haragok, viszonyok és viszályok feszülnek, zajlanak, mocorognak, gomolyognak, robbannak, csitulnak, füstölögnek, mint egy élő vulkán. És ezekből semmi sem nevezhető, minősíthető kultúrán kívüli jelenségnek!

Rá kellett jönnöm arra, hogy a nemiség és kultúrája, erkölcsé – a paraszti lét megkerülhetetlen kötőanyaga. „Jó lenne, ha az emberek mernének és tudnának a szexuális problémáikról beszélni” – olvasom dr. Gerevich József szexuálpszichológusnál. Ezzel szemben az én adatközlőim mertek is, tudtak is beszélni. „Annyit nem imádkoztunk, s egyéb dolgainkról annyit nem beszélünk, mint erről”, mondja egyik adatközlőm. A nemiségről való beszéd csaknem minden találkozáskor és munkaalkalommal előjön, mert semmi sem olyan érdekes beszédtema ebben a társadalomban, kultúrkörben, mint a szexualitás. Alig van az életnek olyan szegmentuma, amihez közvetve vagy közvetlen ne lenne köze. Ennek megközelítéséből, aztán a sűrűjébe való belemerüléséből született legnagyobb – én legalábbis annak tartom – néprajzkutatói vállalkozásom, aminek termése az *Amikor az ember nincs es ezen a világon. Paraszti nemi kultúra és nemi erkölcs Csíkszentdomokoson* címmel. Nem szexuálpszichológiai szakkönyv, nem egyetemi professzorok elvont elmélkedése a nemiségről, hanem egy titokzatos, a legtitokzatosabb műveltség feltárása az általam kimunkált néprajzi szempontrendszer segítségével. Egy magára utalt emberi közösség, a paraszti létfolytonosságának, egyensúlyban való tartásának sajátos kultúrája, szemlélete, életfilozófiája kerül az olvasó és a tudományos kutató elé.

Az igaz, hogy az intimszféra világát tárja fel, ennek ellenére közösségi kultúra, mert hordozói mindent ki és megbeszélnek, megosztanak egymással, melynek nyomán olyan vélemények alakulnak ki, amihez mérhetőek csak a patakok legömbölyödött kövei lehetnek. (Eszembe jut az egyik asszony, aki arról panaszkodik a szomszédasszonyának, hogy valami furcsa színű folyást tapasztalt az övééből. És meg is mutatja. Amit ez azonnal diagnosztizál: „Biztosan zápol maradtál.”) De hadd idézzem egy 75 éves parasztszönyor vallomását a nemi aktusról, amit a könyvembe mentett kultúra gyönyörű összegezésének, a nemiség paraszti szemléletből fakadó és azt tükröző himnuszának tekintek: „Az, mikor mind a kettőnek jó, az a legnagyobb boldogság a világon. Amikor eltalálja az ember, az a pillanat boldog pillanat az ember életében. Úgy érzi, akkor nem törődik semmivel. Az emberiség is ebből származik. Ha az nem volna jó, úgy az asszonynak, mint az embernek, nem es házasodnának esze, nem es vállalnának gyermeket, s a nyomorúságot. Ha az a pillanat nem volna olyan jó. Ezért a pillanattért érdemes élni. Ezért a kicsi rövid pillanatokért érdemes végig kínlódni 80-90 évet. Habár öreg korunkba má nem kell, de azért a fiatal kori kicsi boldog időért vállaljuk az egész élet nyomorúságát.”

Hogyan közelítettem meg a kutatott témát, hogyan végeztem a kutatást? Ennek titkáról most nincs lehetőség beszélni. Most csak néhány számszerű adattal illusztrálhatom a munkámat.

Harmincöt, 40–80 év közötti, átlagon felüli értelmi szinttel rendelkező parasztember (65%-a nő) körében végeztem kutatást a mélyinterjú módszerével. Valamennyi adatközlővel külön-külön 45-50 órányi beszélgetést folytattam mintegy 2120, a tárgykörhöz tartozó kérdéssről, ami 1750 óra közvetlen emberi kapcsolatot, a megismerés páratlan élményét nyújtotta. Ehhez társul a több ezerre rugó válaszok rendszerezésére, a gyűjtött anyag értelmezésére, feldolgozására fordított fel sem becsülhető idő, szellemi erőfeszítés, valamint a magyar és idegen néprajzi, szexológiai, lélektani, teológiai stb. szakirodalom szemelvényes átolvasása, a néprajzi kutatás szokatlanul terjedelmes kérdőívének kidolgozása.

Mindezt nem a szenzációkeltés szándékával említem, hanem érzékeltetni kívánom a munka hosszas ki-

1./ Elhangzott Marosvásárhelyen, 2009. november 6-án, a nemzetközi könyvvásár Pallas-estjén, *Amikor az ember nincs es ezen a világon. Paraszti nemi kultúra és nemi erkölcs Csíkszentdomokoson c. könyvem bemutatása alkalmával.*

munkálási folyamatát, pontosabban a választott téma kutatásának ezt a fajta megközelítési módját a magyar néprajzkutatásban.

A jelenségek magyarázatát, értelmezését adatközlőimre három – ebből kapja a munka erőteljes néprajzi jellegét, erejét és érdekességét.

Néhány szót a címről.

Az *Amikor az ember nincs es ezen a világon* főcím egy gyönyörözés csúcsát, az elragadtatás maximumát fogalmazza meg. A csíkszentdomokosi asszony szájából kibugyanó szavak egyetemes érvényű emberi érzést mondanak ki, hisz az olasz Julius Evola szexológus ugyanerről azt írja, hogy „bármilyen szerelem vagy nemi vágy mágneses pillanata nem más, mint mámor, megrészegülés vagy *sűrített asztrális fény*, mely felér az *egyéni tudat megszakadásával* (kiemelések általam), a hirtelen eggyé válás megvalósulásának állapotával” (*Metafizica sexului*. Humanitas, Bucuresti, 1994. 348).

Mind a kettő ugyanarról beszél: viszont amit a domokosi asszony 8 szóban fogalmaz meg, azt a tudós szexológus 27-ben.

Miért értelmezem átmeneti rítusként a nemiséget?

Egyszerűen azért, mert végig az átmenetről szól: arról például, hogy érthető legyen, hogy a paraszti környezetben élő gyermek hogyan fedezi fel magának a nemiséget egy sajátosan más társadalmi, szellemi, morális, kulturális környezetben, a nemiség szempontjából hogyan lesz serdülővé, aztán ifjúvá, házasodni készülő legénnyé, leánnyá, menyasszonnyá, vőlegénnyé, házasemberré, asszonnyá, végül hogyan éli meg a nemi vágy alkonyát, a nemi vágy és testi tehetetlenség belső és külső konfliktusát, amikor már – az alkalmilag beszélgető asszonyok ítéleteiből idézek – „Az enyémnek (ti. az uramnak) kezdett lejárni a betyársága”..., „egyre inkább leszegényedik ezen a téren”, „már az enyém sem teszen nagy kárt bennem”.

Összegezve: a nemiség életkorra való változása folyton átviszi az embert az egyik sajátos vágy-, jellem-, kedély-, szenvedély-, végül is társadalmi állapotból, helyzetből a másikba. Példa gyanánt említhetném a leánygyermek első *szégyenvirágának* (ti. menstruáció) a megjelenését. Mindezeket a tüneteket a paraszti társadalomban egymásról tudják az emberek. A jelekből értenek.

Lehet-e a nemi erkölcs néprajzi kategória?

Igen, mert a nemiség csaknem minden megnyilvánulásához erkölcsiség, erkölcsi ítélet, értékrend és magatartás társul. Paraszti erkölcsiség! Aminek specifikumát abban látom, hogy a tiltások alakítják ki az egyén és közösség tudatában. Ez az erkölcs (de a kultúra is), többet szól arról, amit nem szabad tenni, mint arról, amit igen és hogyan. Más szóval, tiltásra, tagadásra kódolt erkölcs, mely rendet, szabályt kényszerít a nemiségre, és betartását ellenőrzi. Ellenőrizteti! Szorosan és következetesen összetart a nemi kultúra megnyilvánulásaival. A szüzesség kérdését hoznám fel példaként: a köztudatban az áll, hogy ezzel ma már nem törődik senki. Nos, helyzete hordozza. Nem törődik, miképpen korábban sem törődött a legénytársadalom, amikor duzzadó nemi hevét ki akarta/akarja elégíteni. De igenis törődik ugyanaz a legénytársadalom, ha a feleségnek választott leány kritikus helyzetében nem tudja tisztázni magát leendő férje előtt. Az Isten irgalmazzon az ilyen leánynak asszonyi sorsában.

Miben más az *Amikor az ember nincs es ezen a világon* a többi kutatási koncepcióval szemben?

Én merőben más szemmel közeledtem a témához, mint általában a magyar néprajzi kutatás tette. Kutatási bázisom és céloim nem a jórészt mások által gyűjtött és abból válogatott folklóranyagok, tehát közvetített erotika elemzése. Ennél fogva a paraszti szerelemnek, erotikának nem az idealizált változatát vizsgálom felülnézetből. Kérdéseimmel olyanokat beszélgettem, akik nem tanultak szexológiát, lélektant, nem vettek részt felvilágosító tanfolyamokon, nem vagy alig olvastak ilyen könyveket, akiknek tudása nem tételes rendszerbe, hanem élethelyzetekbe foglalt, hagyományozódott, a hagyományozódás során pedig folyton csiszolódott tudás.

A személytelen parasztember helyett a hús-vér ember személyes tapasztalatát és értelmezését tekintetem kutatási céloimnak. Szándékom szerint ezzel a megközelítéssel óhajtottam biztosítani a munka sajátos, *részletekbe menő*, atomjaira bontó, tényfeltáró súlyát, de nyelvi, spirituális erényét is. Könyvem olyan tudást tár fel, amely a nemiséget kutató, nem néprajzi szempontú tudományok (szociológia, teológia, orvostudomány, szexológia, pszichológia, kriminalisztika stb.) számára is nyújthat fontos ismereteket, elmélyítésre érdemes adatokat.

Miben látom a paraszti nemiség sajátosságát? Most csak azt a következtetésem emelném ki, hogy a paraszti élet csaknem minden vetületével (a vallással is, etnikai hovatartozással is) összefüggő székelő-magyar paraszti

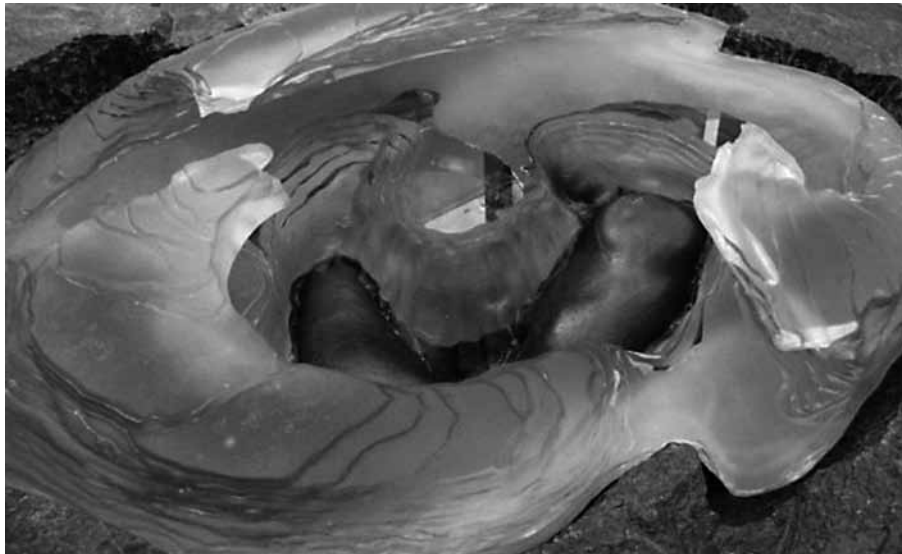
„ars erotica” nem a keleti népekre jellemző *időigényes és időráfordításos* átszellemülésről szól. Ellenkezőleg, a testi vágy gyakorlatias, de főleg *gyors, vagyis percnyi* kihasználásáról, máskor kieroszakolásáról (pl. a leány kerítésre vagy kapura való (ki)felfeszítése).

Szól a nemiség sok gyakorlati helyzetéről, vonatkozásáról, a nemiség és család, nemiség és lakásviszonyok, nemiség és munka, nemiség és vagyon, nemiség vallás, pap és istenhit viszonyáról (szent és profán), a nemiség egészségtanáról, az erotikus játékokról, ajzószerekről, az abortív praktikákról, perverzióról és deviáns jelenségekről, vagyis azokról, akik „a rendestől eltérnek”, a nemiség és társasági életről, a falusi típusú prostitúcióról, a nemiség és a gazdasági-társadalmi fordulatok, változatok összefüggéseiről, a szerelemről és féltékenységről, a férfi–nő viszonyáról a paraszti társadalomban, a nemiség titkainak, jelenségeinek értelmezéséről, a bűnről, a bűn néprajzi megközelítéséről stb.

És szól, ez alkalommal is, egy újabb nagy kulturális felfedezéséről: egy mitikus eredetű erotikus játékról, a házasemberek hengergőzéséről, ami nem más, mint egy ősi szexorgia, termékenységmágia, karneváli felszabadultság szimbiózisa, föld és erotika titokzatos mítosza, a bujaság rejtett módja. Ezt jeleníti meg a borítólap, Léstyán Csaba rajzának köszönhetően.

Aztán szól a nemiséggel kapcsolatos hiedelmekről, a nemiség gyönyörű, máskor pedig igen leleményes nyelvezetéről, egy sajátos tolvajnyelvről. (Zárójelben hadd jegyezzek meg még egy érdekességet: a reformátusok méltán büszkék arra, hogy a reformáció milyen nagymértékben járult hozzá a magyar nyelv fejlődéséhez. Nos, meglátásom szerint a katolikusok is dicsekedhetnek ilyesmivel. A XVII. századtól Európa-szerte megszigorodott a gyónás tartalma: a nemiséggel kapcsolatos vétkeket részletezően be kellett vallani. A katolikus parasztság előzmény nélküli nyelvi helyzettel találkozott. A parlagi szavak, kifejezések helyett kulturáltabbakat kellett találnon, amit a gyóntatószék is elviselt. Ezek idővel gyönyörű metaforákká, plasztikus szavakká, kifejezésekké, pl. e könyv címe, csiszolódtak.)

Kutatásaim két állandó érzés együttes – a szégyen és a félelem – változatainak, megjelenési formáinak szálait is követték. És még sok minden mást, amiről nem is hisszük, hogy léteznek.

HOGY VOLT, HOGY NEM VOLT

Tutus a leghiúbb politikus

Ortutay Gyula néprajzkutató, a magyar politikai élet rendkívül problematikus figurájának századik születésnapja alighanem csendben telt volna el, ha nem rendelkezik úgy, hogy halála után harminc évvel kiadható legyen a titkos naplója. Miközben az a bizonyos sokat emlegetett utca embere számára már aligha mond valamit a neve, a memoárokat kedvelők körében széles visszhangot váltott ki az első két kötet. Mivel bátyám és én is közről ismerhettük, megpróbálok egy-két vonással kiegészíteni a Tutusként emlegetett politikus arcképét.

Naplót soha nem vezettem, mégis hitelesen el tudom mondani, mi történt 1960. március 24-ének délelőttjén. Sötét ruhát öltöttem, mivel apám váratlan halála után édesanyámat Pestre hozva magamhoz költöztettem, így annak ellenére, hogy én magam nem sokat adtam már a külsőségekre, az ő érzékenysége miatt tartottam a látványos gyászt is. Pedig eléggé furdalt a lelkiismeret. Napokkal a halála előtt úgy terveztem a vidéki utamat, hogy a végén beköszönök hozzájuk, csakhogy aztán leragadtunk egy egri borospincében.

Különbén a programjaim visszazökkentek már a hétköznapiakba. Az 56-os nagy kaland is immár befejeződött. A Magyar Távirati Iroda munkatársaként egy keserves szerelem miatt Szolnokra menekültem, aztán viselt dolga-
imért büntetésből Miskolcra helyeztek, vagy inkább mentettek, és egy év múltán visszakerülhettem a fővárosba.

A szolnoki időszakban a megyei újság egyik olvasószerkesztője, Péteri Pista felajánlotta, hogy amikor ő rakja össze a lapot, szívesen helyt ad egy-egy tárcámnak. Aztán ő a Hazafias Népfront Belgrád rakparti székházába került, ahol egy természetesen Népfront című, havonta megjelenő kiadvány szerkesztését is rábízták. És nekem Miskolcra írt, hogy dolgozatokat vár tőlem. Visszatérésem után mellém szegődött a szerencse. Két könyvem volt már nyomdában és a Megöltek egy lányt filmem is készülődött. Pista barátom újságíró csapatából mégsem maradtam ki, mert egy nagyon kellemes társaságot sikerült összegyűjtenie.

1960. március 24-e délelőttjén vittem az előző nap elkészült írásomat a Belgrád rakpartra. A Hazafias Népfront előterében szokatlanul nagy volt a mozgás, gondoltam talán valami értekezletet tartanak. Aztán a kapuban elém pattant maga Ortutay Gyula, és ölelésre tárta karjait.

Hát Jóska, mindenkire gondoltam, hogy eljön, csak rád nem. S látszott, hogy feltűnésem kellemes meglepetés számára.

Annyi eszem már akkor is volt, hogy nem próbáltam tisztázni, honnét való és miféle ez a félreértés, mosolyogtam, ahogyan illik. Ő pedig biztatott, hogy menjek fel és érezzem jól magam, mert ő még további fontos vendégeket vár.

Fent aztán kiderült, Tutus az ötvenedik születésnapját ünnepli. Sötét ruhában véletlenül ebbe csöppentem bele. Egyébként ez volt a leglátványosabb születésnap, amelyen életemben részt vehettem. Ortutay ugyanis Bács megye listavezető országgyűlési képviselője volt, és a megye aztán kitétt magáért.

Hoztak mindent, ami szem-szájnak ingere. Füstölt sonka, kolbász, sajtok, kellemes homoki borok hosszú palackokban. A legnagyobb sikert a nyolc-tíz színpompás kalocsai népviseletben felvonult leányzó aratta (de őket csak nézegetni volt szabad!), na meg a szépen faragott csali hordócska, amelyet Dömötör Laci korábban a Kis Újság, akkor a Magyar Nemzet belpolitikai rovatvezetője, és egy Alberti Tóni nevű fotográfus próbálta megfejteni a rejtélyt, minek következtében egy jókora adaggal sikerült meglocsolniuk a főtktár úr dolgozószobájának perzsaszőnyegét.

Ezt a számomra később sorsfordítónak mondható eseményt azért vettem így előre, mert ötven éve történt, amikor Tutus ötven éves volt. Könnyen kiszámítható tehát, ötven + ötven = száz. Ortutay Gyula az idén lenne százéves.

Életútja alapján semmiképp nem kerülhet be a jeles és tisztelt közéleti személyek arcképcsarnokába. Ám mint korának leghiúbb politikusa (elismeri ezt a minősítést) titkos naplójának megjelentetését jó érzéssel úgy határozta meg, hogy beszélni kelljen róla, és ha meg akarjuk ismerni a lassan élő tanúk nélkül maradó nehéz évti-

zed számos titkát, érdemes legyen kézbe venni eme, szerzője elfogultságát tükröző, de mégis nagyon érdekes memoárt.

Ortutay Gyulát mintha a sors nagy tettek végrehajtására készítette volna elő. Édesapja, aki elszegényedett dzsentri família leszármazottjaként köztisztviselő lett és díszmagyarban fényképezkedett, korán meghalt, és fia nyomorban vagy nyomor szélén töltötte gyermek éveit. Aztán a sors a tenyerére vette. Olyan férfiak egyengették jövőjét, mint Sik Sándor, Kozma Miklós, Szekfü Gyula. A trianoni döntés után Szegedre költöztetett egyetemen is olyan baráti kör alakult körötte, amelyet csak irigyelni lehet.

Budapestre érkezve a nagytekintélyű Kozma Miklós, ekkor a Rádió és a Magyar Távirati Iroda és a Magyar Film Iroda elnöke problémás fia mellé nevelőnek fogadja, s mivel megszereti a család, előbb csak tisztviselő, majd hamarosan az irodalmi osztály helyettes vezetője lehet.

Felkészült fiatal néprajztudós és az akkor leghatékonyabb médiában döntési szerepet kapott kultúrpolitikus. Ez a két szerepkör felerősíti egymást, de egyik a másikat ki is olthatja. Ismert ember, népszerű ember. A Kis magyar néprajz című munkája ajándékként már a háborús években megérkezett a mátraballai népkönyvtárba. (Diákgyereként kivettem, de elolvasni nem sikerült).

Szerencse gyermekeként mialatt Radnóti és zsidó barátai már az életükért küzdöttek, ő naplójában azon zsörtölődik, hogy félzsidó, tehát zsidónak minősített felesége miatt nem lépked elég gyorsan előre a tudományos ranglétrán, és hogy a légmentes szolgálat miatt overallba kell bújni és rohamsisakban öröködni.

Útja törvényszerűen balfelé vezetett, de még a véletlen is szerepet kapott. Egy március 15-ei Kerepesi úti temetőben tartott megemlékezés során a Kossuth és Batthyány síremlékei után Táncsics sírjánál a tiszteletet lerovókhoz is csatlakozott, pedig oda csak a balosok mentek. Bajcsy-Zsilinszky Endrével együtt tanúskodott a Nép-szavánál dolgozó Kállai Gyula kiszabadítása érdekében és Bajcsy-Zsilinszky arra kérte, hogy a jövő számára dolgozzon ki egy oktatási reformot.

1938 végétől 1944 márciusáig részletes és hiteles a napló. Azon, hogy a személyes üldöztetés és az ostrom idején a szerzőnek más gondjai is voltak, mint a benyomásait feljegyezni, nem csodálkozhatunk. Feltűnő viszont, hogy a történetben továbbra is jókora lyukak tátonganak. Ortutay nem ért rá naplót írni, amikor sikeres volt, így a legizgalmasabb évekről, miniszterségről, népfrontos főtitkárkódásáról csak később emlékezget, viszont amikor úgy érzi, hogy mellőzik, üldözik, akkor talál időt a panaszkodásra.

Mindjárt a harcok befejezése után Kozma Miklós örökébe léphetett. Ő lett a rádió, az MTI és az állami film-csinálók elnöke. Véletlenül tudok egy történetet, ami nagyon ide illik. Két filmem operatőre a legendás hírű Hegyi Barna volt. Barátságába fogadott, és szívesen mesélt az életéről. Elmondta, hogy bohém fiatalember volt, és kezdőként nem érdekelte, miről szól a film, csak hogy a sztár színésznek még ha bög vagy öregecske, akkor is döglesztően csinos legyen. Aztán egyszer csak begyűjtötték és a kistarcsai internáló táborban találta magát. Könnyen háborús bűnöst faraghattak volna belőle. Ám egy napon felsorakoztatták őket és egy nagy fekete autó gördült be a tábor udvarára. A kocsiból Ortutay Gyula szállt ki, és a rabok közül kiválasztotta Hegyi Barnát és még két filmes társát. És a Valahol Európában című mozival nagy jövőt ígérve, újraindulhatott a magyar filmgyártás. (Hegyi Barna pedig levonta a tanulságot: - Azóta ha kinszenvedéssel is, de minden forgatókönyvet elolvasott).

Az igazán nagy lyuk a naplóban Ortutay minisztersége, majd a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja elnöksége idején keletkezett. Volt két éves szakasz, amikor egy sort sem jegyzett be. Ha írt valamit, leginkább a családjáról, a gyermekeiről. Nevezhetnék ezt véletlennek, de később, amikor a Hazafias Népfront elnökeként legalábbis látszólag újra fontos szerepet kapott, újra elhanyagolta a naplóírást. Én véletlenül abban a helyzetben vagyok, hogy hiteles tanúként foltozhatom ezeket a lyukakat.

A tőlem öt évvel idősebb István bátyám már a háború alatt belekeveredett a politikába, és a Független Ifjúság egyetemi szervezeteinek főtitkáráként, majd a MEFESZ alelnökeként a kisgazdapárt értelmiségi szárnyához tartozóként tartották számon. Amikor a mozgalomból kiszuperálódott, Ortutayt kérte meg, hogy segítsen neki elhelyezkedni. Tutus pedig legnagyobb meglepetésére oda vette Radnóti Miklósné, Fifi mellé másik titkárának. Bátyám, ezt be kell vallani, nem személyi titkárnak született. Ortutay sokszor elmondta: „Igaz, hogy Solymár Pista nehezen jegyez meg valamit, de ha egyszer megjegyezte, azt azonnal elfelejti.”

Naplójában Ortutay többször leírja, hogy jó lenne az időszerű anekdotákat is feljegyezgetni. Megvoltak neki a kedvencei, később az egyiket többször is hallottam tőle. Nagy Ferenc kiszorítása után egy ideig Dinnyés Lajos

volt az ország miniszterelnöke. Mostanában viták folynak arról, hogy az erős vagy a gyenge államelnök-e a jobb. Hát Dinnyés esetében volt nekünk egy végelgyengült miniszterelnökünk is. A dabasi földbirtokos már a háború előtt is képviselő volt, és a legdurvább zsidótörvény, a numerus nullus ellen szavazott. Bohém életmódja miatt adósságokba verte magát, és amikor megajánlották neki, cinikusan vállalta, hogy a hatalom átjárszásában elvállalja, eljátssza a bérenc hálátlan szerepét.

A kisczardapárt egyik Semmelweis utcai székházában megtartott választmányi ülésen a küldöttek igencsak háborogtak a nem szeretem koalíció miatt. Amikor pedig kíséretével együtt Dinnyés a tanácssteremből az előtéren át a protokollszobába igyekezett, egy felháborodott nagydarab falusi gazda a háta mögé lépett és csizmájával hatalmasat rúgott a miniszterelnök valagába.

Bejutván a védett helyre, a protokollszobában a felháborodott ifjabb politikusok lármázni kezdtek, hogy telefonálni kell az államvédelmi hatóságnak, vigyék el azonnal a „felségsértőt”. Ám Dinnyés megtiltotta az intézkedést.

Nem történt itt más, mint megbotlott és nekem esett az a szerencsétlen ember.

De hát Lajos bátyám...

Hát ide figyeljtek: ha egy politikus ellen merényletet kísérelnek meg, bombát dobznak, rálőnek vagy késsel támadnak rá, az még akár növelheti a népszerűségét. De ha valakit seggbe rúgnak? Most elvinnék a tettet, én pedig nevetségessé válna akár most aláírhatnám a lemondásomat. Állapodjunk meg tehát abban, hogy a derék ember csak megbotlott. Felejtsük el gyorsan, ami történt.

Hát nem felejtődött el!

Nem az én dolgom elemezgetni, hogy az egyházi iskolák népszerűtlen programja végrehajtása után hogy és miért csapta el Rákosi Ortutayt. Bátyám elmondása szerint Tutus úgy félt az Öregtől, mint a tűztől. A kegyvesztettség okai közül számomra meglepő, hogy Ortutay ellenezte, hogy munkás-paraszt fiatalokat gyorstalpaló, úgynevezett szakérettségivel felvegyenek az egyetemre. Ezt nem tartott járható útnak. Máig sem tudom, hogy igaza volt-e neki.

Amikor az oktatási miniszterségből kicsöppent, afféle bánatpénzként kapta meg a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja elnökségét. Itt Pogány Ö. Gábor lett az elnök, a bátyámat pedig mint az intézmény titkárát vitte magával.

Ebben az időben avattak fiatal íróvá, és egy üzenetű kapcsolat alakult ki közöttünk. Én összebarkácsoltam egy több mint százoldalas szociográfiához vagy talán inkább egy nagy riporthoz hasonlatos írást a falumból. Ortutay elolvasta és azt üzent, hogy ki is lehetne adni, ha lenne a faluban legalább egy termelőszövetkezeti csoport.

(Én az MTI mezőgazdasági rovatában dolgoztam és a helyzetet jól ismerve egy korcsmabeli tanácskozáson felvettem, hogy a falu szegényeiből, elesetteiből érdemes lenne egy termelőszövetkezeti csoportot alapítani, mert a minisztérium szórja ám a támogatást, meg a soha vissza nem térítendő kölcsönöket. Türelmesen meghallgattak, aztán az egyik öreg palóc megszólalt: – Józsikám, majd ha muszáj lesz).

Ortutay egyébként szakirodalommal is ellátott. Így utólag meghökkenítő: mivel írtam a verpeléti Civik bácsiról, aki egyszerre volt a pálinka szállítója és a búcsúsok keresztvivője, Tutus elküldé Bálint Sándornak egy falusi szentembert bemutató könyvét. Akkor azt hittem, hogy valami öreg tudós lehet az illető. A titkos naplóból vele kapcsolatban is kiolvashatjuk, hogy Ortutay nagyon tudta gyűlölni, pocskondiázni a versenytársakat, de ha a vetélkedés okafogyottá vált, nem csak a tisztességes megítélés, de a segítőkészség is visszatért.

Kis Lajos bácsi Szegény ember, szegény asszony könyvére is Ortutay hívta fel a figyelmünket. Az amatőr néprajzos, aki az alföldi emberek ismeretében és szeretetében Móra és Tömörkény méltó társa, Tutus kezdeményezésére kapott Kossuth-díjat. Lajos bácsival később többször volt alkalmam találkozni, mert egyszer, amikor a bátyáméknál vendégeskedett, véletlenül én is ott voltam. És az öreg annyira megkedvelt, hogy a további látogatásaikor oda lettem rendelve.

Pedig két kézzel fogta a borospoharat, mégis erősen remegett és beszélgetés közben újra, meg újra elmondta a tehetség titkát: „Az az kis sömmi, az a fényös.”

A múzeumok és műemlékek gondozását azért vették el Ortutaytól, mert a működés nem volt eléggé agitatív. Ráadásul ellenezte, hogy az intézmények a megyék, a városok kezére kerüljenek. Pedig visszaemlékezve a közepvezetők felkészültségére, akkor neki lehetett igaza.

Furcsának tűnik, hogy a többéves szoros együttműködés idején nem írja le a bátyám nevét. Majd csak 1953 végén emlegeti Solymár Pistát, aki találkozásuk alkalmával bizonygatja, hogy lebénult az apparátus.

Tutus egyébként a kiszorítottsága miatt sodródik a Rákosi-hívek gyérülő csapatába. Nem hittem volna, hogy 1956-ban a már légüres térbe került Öreghez zárandokol, hogy a nyilvános kommunista párttagságát kérje. Aztán a forradalom napjaiban próbált részt venni a kisgazda párt újjá alakításában, de elutasították jelentkezését. Így ő maga patyolattisztán állott a visszatért hatalmasok oldalán, az ismeretségi köréből viszont sok üldözött kérte támogatását.

Bátyám nevét 1957 februárjában említi újra, majd májusban, ahol Tildytől Bibó Istvánig a letartóztatottak újabb listája található, és ahol megjegyzi, hogy a távol lévő Kádár helyett Münnich fogadja valószínűleg megbeszélni, hogy milyen feladatra készüljön fel. Ott szerénykedik még egy röpke megjegyzés: „Aztán ebéd után Solymár öccse ügyében.” Ezen a május 27-én az utolsó reflexió: „Elmebeteg napi programok”.

Ha hiszik, ha nem, én csak több mint fél évszázaddal az események után ebből a naplóból értesültem testvérem próbálkozásáról. Három, nevemmel megjelent és egy, a szovjet hadsereg által elkobzott, és szintén aláírt cikk után a számonkérés elmaradt, de ezt nem Tutus intézte. Ortutay egyébként a forradalom leverése után valószínűleg megbízásból, vagy maga érzett rá, de szívügyének tekintette a Hazafias Népfront újjászervezését.

Körülbelül itt érkeztünk el a második féldíőhöz, amikor Péteri Pista barátom bevett a Népfront Közlöny írói csapatába. A fővárosba visszakerülvén aztán részt vettem a havonta megtartott szerkesztőbizottsági üléseken és a különböző rendezvényeken.

Ezeken az összejöveteleken Ortutay nagyon Tutus volt. Közös halászléfőzést is tartottunk a Népfront konyháján és ebédlőjében, és kuglicsatát a Hársfa étterem alatti pályán. A havonta megtartott szerkesztőbizottsági értekezlet egy félórás pletykázkodással, vicceséléssel telt el. Az ezen való részvételt Tutus ritkán mulasztotta el. Jó újságírók, Dömötör Laci, Illés Sándor, Bajor Nagy Ernő, Hajduska Pista hordták össze az információkat. Az volt a furcsa, hogy álújságíróként mindenkor ott üldögélt ezeken a beszélgetéseken a naplóban sokat szidott Pál Tibor, aki köztudottan nem besúgó volt, hanem a szolgálat nem is alacsony rangú tisztje. (Később egy ukrán sajtószolgálat munkatársaként még Antall József miniszterelnök sajtótájékoztatóin is ott üldögélt). Néha arra kellett gondolnom, hogy afféle információs csatorna vagyunk.

Sokak által utált személy volt az az asszonyság is, akit leánykori nevén Zsuppos Margitnak, a repedt sarkú kurvának emlegettek. Ő volt a pártközpont részéről kijelölt összekötő. Sűrűn a Belgrád rakpartra látogatott, és mindenbe beleszólt. Ortutay félt tőle, és nem merte megfékezni. Később magántársaságban találkoztam ezzel az asszonysággal. Kiderült, hogy szerepet játszott és még humora is volt neki.

Ortutay rokonszenves tulajdonsága volt a nem csak szűk baráti körére kiterjedő segítőkészség. Kimondva, kimondatlanul, de felvállalta az értelmiség érdekképviseletét. Szerette, ha voltak ügyei. Berda József például rendszeres apanázst élvezett a Népfront kasszából.

Volt mókásnak mondható jókora kudarca ez ügyben. Listavezető képviselőként megkülönböztetett figyelemmel foglalkozott a Bács megyeiek ügyeivel. Az egyik helyi nagyember valami stiklit csinált, és Tutus megígérte, hogy elsikálja a dolgot. Beszélt is Nezvál igazságügy-miniszterrel, akitől megkapta a megfelelő ígéretet. Ám valahol por került a gépezetbe. A bíróhoz már csak annyi jutott el, hogy a miniszter érdeklődik az ügy iránt. Ő tehát nagyon lelkiismeretesen foglalkozott az ügygel, és keményen ítélte: a patronált pedig több évre bevonulhatott a börtönbe. Ez bizony kínos volt.

Tutus azt is nagyon tudta, hogyan kell a pontosság tudatát erősíteni. Vidékre mindig díszkísérettel ment, és a titkárságnak óránként hívnia kellett, akár volt mondanivaló, akár nem.

Ez időben nem csak a naplóírást hanyagolta el, de a tudományos munkálkodást is. Egyszer Péteri Pista azzal hívott fel, hogy segítsek, mert Tutustól nagyon rövid határidővel kolumnás cikket rendelt a Népszabadság, és ezt neki kell szélesebben előállítania. Mivel én éveket szolgáltam az MTI mezőgazdasági rovatában, osszam meg vele tapasztalataimat. Délután alaposan kivallatott, éjszaka pedig megírta a cikket. Aztán később nevetve közölte, hogy a Tudományos Akadémiának küldött jelentésbe éves munkásságként Tutus ezt a cikket jelölte meg.

Ortutay alig titkolt vágya az volt, hogy amikor a keményen alkoholizáló Dobi papát sikerül nyugdíjba küldeni, az elnöki tanács elnökeként ő léphessen helyére. Talán el is érte volna eme vágyának teljesülését, ha a szorgalmasan kalandkereső nagy férfiú életébe nem köszönt be a vad, majdhogynem mindent elsöprő szerelem, az akkor

hódító útjára indult televízió üdvöskéje iránt. A napló később egy erotikus regénynek is beillő módon részletezi e szerelmet és főleg annak kudarcos részét. A krumplilevest kedvelő Kádár Jánosnak nagyon nem tetszett ez az országos ügygő lett kaland, amely messze nagyobb port vert fel, mint a mai celebek ide-oda ágyba bujkálása. Kádár ki is fejezte rosszallását.

Kádárnak a tyúktartás, a sakk, az ulti mellett volt még egy szenvedélye, a vadászat. Mivel a hivatala miatt messzi vadászterületekre menni ritkán volt alkalma, így Telki volt az egyik törzshelye, ahol a már emlegetett csalihordó nyitogató Dömötör Laci apósa volt a fővadász. Így, amikor Kádár Telkibe vadászni ment, véletlenül ott volt a mi Lacink is. Nagydumás fickóként pletykáival, anekdotáival elszóraztatta Kádár elvtársat. Dömötör Laci is abból a fajtából volt, akiben nem állt meg a szó, és Kádár és Ortutay között akkora pletykát csinált, hogy mindörökre ki lett tiltva a Belgrád rakpartról.

Én egyébként 1963-ban azt hiszem a legsikeresebb esztendőmet töltöttem. Anélkül, hogy kértem volna, Móricz Zsigmond-ösztöndíjat kaptam, és egyéves fizetéstelen alkotói szabadságot az MTI-től. Így havonta kettőezer forintot hozott a postás, ami semmiféle kötelezettséggel nem járt.

Az év vége felé a kongresszusára készülő népfrontban szükség volt egy fogalmazni tudó balekra. Úgy vélem, Péteri Pista barátom találta ki, hogy én lennék az alkalmas személy. Ortutay pedig elkért politikai barátjától, Barcs Sándortól. Barcs pedig könnyű szívvel beleegyezett, hogy az alkotószabadság után ne menjek vissza az MTI-be. Idegen test a hírügynökök közt egy regény- és forgatókönyvíró. Idegesíti a társaságot. Így mire nekem is szóltak, az áthelyezésem már nagyjából el volt intézve. Lettem tehát, ahogy Kállai Gyula később kedvtelven mondogatta, a népfront íródeákja. Ráadásul az ösztöndíjas időszakot megszakítva, korábban be kellett vonulni az új munkahelyre.

Ortutay éppen ez időben kereste meg a titkos naplót igazából azért, hogy szerelmi csalódását és megaláztatását amúgy gyógyító szándékkal részletesen beleírja. Azért néhány sort a karrierügyeknek is szentelt. Nem tudja, hogyan dönt Kádár. Hogy újra választják-e. Ő szívesen maradna még egy ciklust, vagy legalább egy felet. Azt is nyíltan leírja, hogy elsősorban a két Mercedes miatt, anyagi okokból szeretne a helyén maradni.

1964. január 5-én egyebek közt ezt írja: "A Népfront kongresszusi készülődése megy a maga útján: már harmadszor írjuk át a téziseket, s tán már csak kétszeri átírás van még hátra, s a 60 oldalas jelentést is csak egyszer kell már átírnunk." Ez a fejedelmi többes szám nem teljesen igazságos. Az ideológiai hibátlanság érdekében valóban nem voltunk híján a bölcs tanácsoknak, de valakinek a munkát el kellett végeznie. És a sor végén én voltam a kisangyal. Egyébként, amikor a jelentés 60 oldala véglegesítődött, a stencilezett lapokat össze kellett hordani, mégpedig sok példányban, hiszen minden küldött meg kellett hogy kapja ezt a fontos okmányt. (Nem olvasta el senki soha!) Nos, Ortutay ekkor már tudván tudta, hogy nem maradhat, az oldalakat kirakatta a kis tanácsterem hosszú asztalára, és az első jelentés példányt ő hordta össze. Aztán jött a titkárnő, hogy sürgősen telefonhoz hívják. (Ezt a játékot már ismertük). Miként a miniszterség után a Múzeumok és Műemlékek Országos Központját, most a Tudományos Ismeretterjesztő Társaságot kapta vigaszdíjként.

Nem tudom, mi lesz a harmadik kötetben, de annak, aki átélte az ábrázolt évtizedeket, netán ismerte is a könyv szereplőinek egy részét, izgalmas olvasmány a napló. De annak is érdemes kézbe venni, aki belülről kívánja megismerni egy elsüllyedt világ működését.

Milyen ember volt Tutus? A bátyám nagyjából három évet töltött mellette, én csak három hónapot. Alaposan félreismertem. Azt hittem, hogy egy hiú, cinikus kalandor, akit felkészültsége, szellemessége, humora és segítőkészsége miatt még kedvelni is lehet. Ő a naplóban érző szívű, hithű kommunistának mutatja be magát, akinek fáj, egyre csak fáj az indokolatlan mellőzöttség. Az igazat megvallva nem tudom eldönteni, hogy a róla alakított kép, avagy az önarckép a hiteles. Netalántán mindkettő?

*Ortutay Gyula. Napló, 1.k. 2009, 2.k. 2009. Alexandra kiadó.
(Időközben megjelent a napló harmadik, befejező kötete is.)*

„EGY HAJÓBAN EVEZÜNK MINDANNYIAN...”

Szále László: *Kitörők – Interjú tizenöt cigány értelmiségivel*

Aki írt már recenziót, tudja: ahhoz, hogy az ember birtokba vegye a könyv tartalmát, szellemiségét, először a külsővel „incselkedik”. Nem egyszer, nem kétszer nézi meg az első és a hátsó borítót, a fülszöveget – ha van egyáltalán – s az író, a cím, a tipográfia alapján (is) igyekszik úgymond hangulatba kerülni. Ezt tettem én is közeledvén az írás leadásának határideje. A szerző, Szále László Táncsics Mihály-díjas és Pulitzer-emlékdíjas újságíró, publicista neve sokat mondott számomra, az elmúlt évtizedekben megannyi lapban olvastam figyelemre érdemes, jó stílusú cikkeket. Aztán a szokatlan hangzású – *Kitörők* – címmel ismerkedtem, amelynek létjogosultságát egyértelműen magyarázza, indokolja a kötet alcíme, amely egyszersmind a műfaji megjelölés kritériumának is eleget tesz: Interjú tizenöt cigány értelmiségivel. Aztán a hátlap következett, ahonnan ötször három remek fotó néz szembe az érdeklődő olvasóval. A beszélgetések alanyainak legtöbbje mosolyogva, esetleg elgondolkodva szerepel ezeken a – könyvtestben teljes oldalásra felnagyított – képeken. A legelső sorban balról az első fotón Daróczi Dávid újságíró, médiaszakértő látható. Annak tudatában, hogy néhány hónappal ezelőtt, alig harmincnégy évesen tragikusan távozott az élők sorából, talán az ő arckifejezését érzem igazán komornak, sőt szomorúnak, baljóslatúnak. Lehet, hogy ez csak afféle belemagyarázás, mindenesetre – minthogy nem regényről van szó – a vele készült, egyébiránt a tizenharmadik (!) interjúval kezdtem olvasni a *Kitörőket*.

A rövid szakmai nacionáléból kitetszik, hogy Daróczi Dávid érettségi után először a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán végzett teológiát, majd világi diplomát szerzett a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen. Több lapnál dolgozott, volt munkatárs, rovatvezető, szerkesztő, a Magyar Televíziónál műsorigazgatói, a Rádió C-nél, az első magyarországi cigányrádiónál pedig főszerkesztői funkciót is betöltött. Alapított kommunikációs tanácsadói céget, 2007-től 2009-ig pedig az aktuális kabinet megbízásából a kormányzóvivői teendőket látta el. Vonzó feladatok találták hát meg, figyelemre méltó, komoly karriert futott be, különösen úgy, hogy száz százalékig cigány családból, putrisorból származván gyermekkorában szinte kilátástalannak tűnt a jövője. Apja, Choli Daróczi József – aki tanító lett és költő – példája, néhány kivételes ember – mások mellett Péli Tamás és Szentandrassy István festőművész, Lakatos Menyhért író – hatása és saját tehetsége, szorgalma azonban meghozta a gyümölcsét. *„Sokkal többet értem el, mint amiről valaha álmodtam. A fordulópont az volt, amikor el mertem hinni, hogy van értelme sokat és keményen dolgozni, mert engem saját magamért ítélnék meg, nem pedig azért, ahonnan jövök.”* Olvasván ezen – egészséges önbizalomról árulkodó – szavakat, még titokzatosabbnak, még értelmetlenebbnek tűnik hirtelen, intimitásokkal terhelt halála.

A Daróczi-interjú után visszalapoztam a kötet elejére és immár „rendesen”, sorban olvastam tovább az írásokat Szakcsi Lakatos Bélától, aki 1943-ban született, egészen Makula Györgyig, aki viszont 1980-ban látta meg a napvilágot. (Egészen a tizenegyedik megkérdezettig úgy tűnt, hogy a sorrend az életkor alapján alakult ki, de az 1973-as születésű Oláh Kálmán valamiért – lehet, hogy véletlenül – az 1970-es Pisont István elé került...) A „tizenötök” rangidőse tehát Szakcsi Lakatos Béla dzsesszongorista, zeneszerző, aki rendkívül sokat tett a komolyzenének mondott muzsika és a dzsessz, illetve a cigányzene és a dzsessz összebékítése érdekében. Ő a kötet egyik legnevesebb, külföldön is legismertebb interjúalanya. Már csak ezért is figyelemre méltó – meg azért is, mert egy részében szinte szó szerint azonos Daróczi Dávid vallomásával – amit arra a kérdésre, hogy a „roma származás végső soron hátrány vagy előny?” válaszolt: *„A tehetség szempontjából előny – végül is nem születhet mindenki a Mátyás téren. Minden másban hátrány. Noha sokkal többet értem el, mint amiről a nyomorúságos ötvenes években akár csak álmodhattam volna: világhír, külföld, fesztiválok, lemezek, díjak sokasága – a Liszt-díjtól a Prima Primissima át a Kossuth-díjig – mégis azt kell mondanom, hogy nagyon nehéz egy cigánynak. Főleg az előítéletek miatt... Ha viszont onnan nézem, hova jutott el egy csóró gyerek a VIII. kerületből, akkor azt kell mondanom, hogy a szegénységben és a származásban is van fölhajtóerő, a nélkülözés és a kirekesztés is ad valamiféle lökést, hogy csak azért is megmutasd, hogy legyél valaki. S az a szerencsés ember, akinél ez a valaki: önmaga.”*

Rostás-Farkas György költő, újságíró, lapszerkesztő pályaképeének ugyancsak számos kuriózuma van. Tizenegyen voltak testvérek és valamennyiüknek egy nagygazda család vállalta a keresztapaságát. S a „Farkaskölykök” mind tanultak, írók, szociológusok, tanárok, műfordítók lettek. Ő maga két egyetemen is szerzett diplomát: Debrecenben néprajz, Pécsen neveléstudományi szakot végzett. A harmadik univerzításon – a gödöllőin – pedig tanít. Verseskötetei – Aranyhídon, A békeesség zarándokai, Mindenségbe zárva, Balladás álmok – mellett olyan hiánypótló könyvek fűződnek a nevéhez, mint a Cigány–magyar képes olvasókönyv, Cigány–magyar, magyar–cigány szótár, Ősi cigány mesterségek és foglalkozások, A cigányok története, Nomád ősök vándorútján – Cigány törzsek, nemzetségek. Belekóstolt a politikába is, de nem szerette, hogy mások akarták megmondani, hogy mi a jó a cigányságnak, ezért ezt a küzdelmes szerepet hátrahagyta a fiatalabb cigány értelmiségi generációnak. *„Semmi más becsvágyam nincs, mint hogy hídépítő lehessenek... a cigányság a saját erejéből sosem tudott helyzetbe kerülni. Most már sokkal erősebb és öntudatosabb, de csak együtt – magyarok és romák – juthatunk valamire. Meggyőződésem, hogy nincs sikeres Magyarország sikeres cigányság nélkül... Tudomásul kéne venni, hogy a cigány kultúra nem szegény kultúra. Egyáltalán népek, kultúrák nem lehetnek alá- és fölérendeltségi viszonyban. Ez az együttélés legfontosabb törvénye. Olyan hazában szeretnék élni, ahol nemcsak a fák és a madarak védettek, hanem a kisebbségek is”* – mondja Rostás-Farkas György élettapasztalatait mintegy elvi szinten összegezve.

Több mint harminc éve láthatók a Gödöllőn élő Bada Márta képei csoportos és egyéni tárlatokon, a csúcspont talán az 1985-ben Párizsban rendezett cigány művészek világkiállítása jelenti, ahol festményei együtt szerepeltek Balázs János és Péli Tamás munkáival. Hatéves kora óta rajzol, többek között László Lillához járt szakkörbe, mások mellett Remsey Iván is mestere, patrónusa volt. Manapság azonban már ő is tanít, részben hátrányos helyzetű kisgyerekeket. Amióta nyugdíjas, még többet fest, leginkább az elraktározott élményeit, emlékeit örökíti meg. Meg az álmait, vágyait. Bár még sosem látta, nagyon szereti a tengert festeni. Gyakran csinál szentképeket, ábrázol kitalált történeteket, mesebeli lényeket. Ez utóbbiak alapján nevezik művészetét „chagalloznak”, pedig Bada Márta sokáig azt sem tudta, hogy ki az a Chagall. Művei szép számmal kerültek közgyűjteményekbe, múzeumokba, sokat elajándékozott. Festészetéből soha nem tudott megélni, de tudatában van annak, hogy ez nem az ő egyedi sorsa. A Művészeti Alapba azért nem vették fel, *„mert ahhoz nagyobb elmélyülés kell. Hát én ilyen helyre nem akarok tartozni. Nagyon nem teszik nekem az afféle szöveg. De mindegy, jó már nekem így, ahogy van. Az érzés, hogy ezzel jól teszek a cigányságnak, s talán a magyarságnak is. Nem minden a pénz. Az adás öröme fontosabb”* – hangzik Bada Márta életfilozófiája.

Fotóművészként került a kötetbe Horváth M. Judit. Volt kiállítása Európa több országában és Amerikában is. Készülő könyve, a Csalóka látszat anyagát 2009 tavaszán mutatta be a Magyar Fotográfusok Házában. Más Világ című (nem cigány férjével, Stalter Györggyel közös) fotóalbuma a magyarországi romák '90-es évekbeli életének kordokumentuma. Sárvári kisiskolás és ifjúkorában azzal a sztereotípiával kellett szembenézni, hogy *„cigány, de rendes”*. Budapesten évekig az egészségügyben dolgozott képesített gyermekápolónőként. Férjétől kapott ösztönzést a fotózáshoz, fejben előbb tudott fényképezni, mint a gyakorlatban. 1990-ben lett fotóriporter, majd az Amaro Drom című lap képszerkesztője, később főszerkesztője. Egész eddigi életére, tevékenységére jellemző volt az a kettősség, amit a Záróra című tévéműsorban úgy foglalt össze, hogy a cigányok közt nem cigánynak, a nem romák között romának számít.

A tízgyermekes családból származó Rostás László főiskolai szociális munkás végzettséget szerezvén Kiskunhalason cigány családsegítő hálózatot teremtett és vezet. *„A célunk az, hogy minden óvodában, iskolában legyen egy segítő, aki nemcsak a pedagógusoknak segít, hanem a szülőket is inspirálja, hogyan viselkedjenek a gyerekeikkel.”* Miután sok más hasznos közéleti munkát is végzett illetve végez – egyebek közt részt vett városi majd megyei szinten a rendőrség és a cigány önkormányzatok kapcsolatának kiépítésében, 2009-től pedig az országos cigány referensi szolgálat főreferense – tekintélye van övéi között is. *„Elfogadnak, mert mindenütt ott vagyok, együtt velük bánatukban és örömeikben”* – mondja Rostás László, aki 2004-ben Pro Caritate kitüntetésben részesült, 2009-ben pedig a Kisebbségekért díjat kapott. A nyírségi származású Jóni Tibor ezredesi rendfokozatban tölti be a Honvédelmi Minisztérium romaügyi referense funkciót. Feladatkörét a romák társadalmi integrációjával összefüggő honvédelmi feladatok tervezése, szervezése, irányítása képezi. Jelentős energiát fordít arra, hogy a cigány fiatalok felismerjék, lássák: *„a katonaság igazi karrierlehetőség, amely hosszú távon kiszámítható jövő kínál, biztos egzisztenciát jelent a számukra.”* Munkájára alaposan felkészült, hiszen Szentendrén a Kossuth Lajos Katonai Főis-

kolán diplomázott először határőr szakon, aztán a Debreceni Tudományegyetemen végzett pszichológia szakot, majd Péccsett szerzett romológia szakos bölcsészdiplomát. Ez önmagában is figyelemre és elismerésre méltó teljesítmény, hát még azok után, hogy apja nem járt iskolába, anyja pedig két osztályt végzett, ennek ellenére szigorúan számon kérte, ha csak négyest kapott a fia. Ahhoz, hogy érzékelhetően javuljon a cigányság helyzete, Jóni Tibor szerint széles körű társadalmi együttműködésre van szükség. *„Ahogyan egy cigány közmondás tartja: „Te jek manus cirdel o shello, chi mukhelses, te but zhene, atunchi ova.” Vagyis: Ha egy ember húzza a kötelet, nem enged, de ha sok, akkor igen.”*

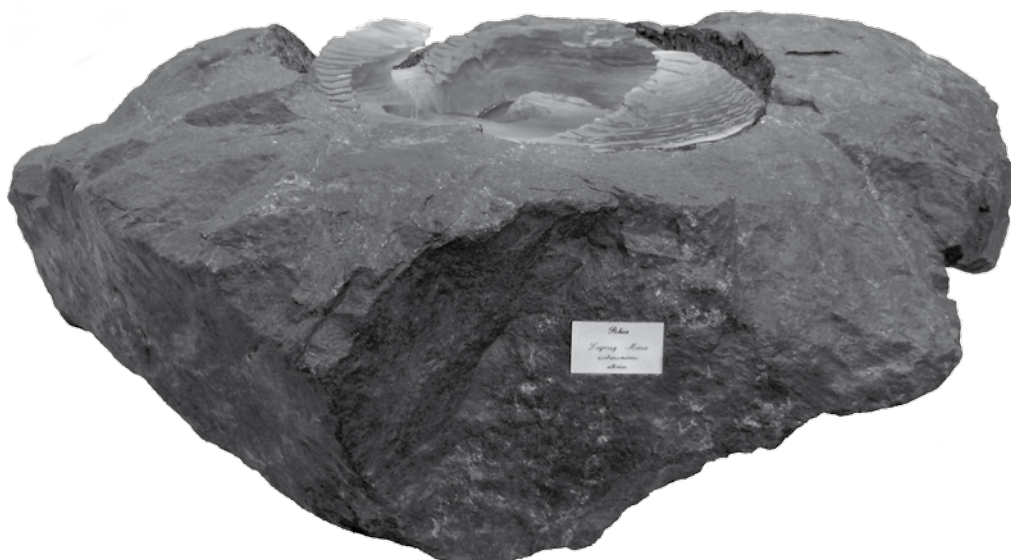
Mint vándorasztalos híres mestereknél tanult, Franciaországban, Angliában, Németországban is dolgozott, itthon pedig többek között a Marcali Kórház, az Országgyűlés ülésterme, a Magyar Tudományos Akadémia, a kőbányai zsinagóga, a Petőfi Irodalmi Múzeum, a Gellért fürdő is őrzi a kaposvári származását, szülők nélkül, intézeti gyerekként felnőtt *Rostás Árpád* műbútorasztalos, restaurátor kezenyomát. Ugyanakkor szeretne újra külföldre menni, mert ott senkinek nem jelentett problémát a cigánysága, sőt büszkén mondogatták, hogy *„gypsy profesional artist”*... *ott sokkal jobban megbecsülik azt, aki a régiségeket korhű technológiával, korhű anyagokkal helyre tudja állítani, s konzerválva megőrizni a jövőnek.”* *Ignác József*, Besence polgármestere vendéglátósként kezdte, volt hallgatója a Pécsi, majd a Pázmány Péter Tudományegyetemnek, részt vett a Gandhi Gimnázium megalapításában s International Visitor ösztöndíjjal az Egyesült Államokban is tanult. Az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány dél-dunántúli programvezetőjeként is sokat tesz a cigányokért. Véleménye szerint *„a legnehezebb: fölrázni az embereket az apátiából, hogy elhiggyék, van kiút.”*

Jónás Judit Domján Edit-díjas színművész a Nógrád megyei Bercelről, Bujákról illetve Vanyacról jutott el a Kazinczy szépkiejtési verseny és a Ki mit tud? megnyeréséig, a Színház és a Filmművészeti Főiskoláig, illetve a Pécsi Nemzeti Színházig, amelynek hat éven át volt tagja. 1995-ben megalakította a Duende Színházi Társulást. A duende *„Lorca kifejezése, azt a vért, azt a tüzet jelenti, ami bennünk van, amit nem lehet megtanulni.”* A Roma Parlamentben nagy sikerrel mutatták be a Vérnászt, ami az első cigány nyelvű előadás volt Magyarországon. A társulás tíz év után kettévált, a Jónás Judit vezette csoport 2008-tól Cinka Panna Cigány Színházként működik a Rajkó együttes fővárosi székházában. Sok gonddal küszködnek, de ha eljutnak a közönség elé, akkor mindig *„mámoreos az egymásra találás!”* *Dr. Kállai Ernő* – aki 2007 óta hivatalból, kisebbségi ombudsmanként is védi a nemzeti és etnikai jogokat – szegedi zeneművészeti szakközépiskolai érettségi után Abonyban zongoratanároskodott, aztán Egerben tanárképző főiskolát végzett, majd az ELTE-n történelem szakos illetve jogi diplomát is szerzett. Mindezt negyvenéves koráig, miközben az MTA történettudományi illetve kisebbségkutató intézetében dolgozott romanológusként. Ő volt az első országgyűlési biztos, aki a parlamentben napirend előtti felszólalást tett, amelyben etnikai béketervet sürgetett. Erre szerinte azért lenne szükség, mert *„a politikai felszín mögött valódi súlyos problémák húzódnak meg.”* *Oláh Kálmán* Liszt-díjas dzsesszzongorista, zeneszerző a zeneművészeti egyetem tanára. Szólistaként nemzetközi versenyeket nyert, zenekaraival több fesztiváldíjat is hazahoztak. Rendszeresen koncertezik itthon és külföldön, világnagyságokkal játszik együtt. Apja húgának férje, Szakcsi Lakatos Béla nemcsak keresztapja, hanem példaképe is: egyértelműen az ő hatására – szakítva a családi hegedűs, primás hagyománnyal – lett zongorista és zeneszerző. Ma is sokat tanul tőle, a világ egyik legnagyobb dzsesszzongoristájának tartja. Nehéz hozzá hasonló szintre, a legjobbak közé emelkedni. Oláh Kálmán jó úton jár efelé. Az orosházi születésű *Pisont István* 31-szer szerepelt a magyar labdarúgó-válogatottban, háromszoros magyar és háromszoros izraeli bajnok. 1991-ben az edzők szavazatai szerint itthon az év játékosa lett. Ha nem is volt annyira népszerű, mint Farkas János, aki 1966-ban az angliai labdarúgó-világbajnokságon kapásgólt lőtt a legyőzött braziloknak, vagy azok az ökölvívók, akik rendre sikerrel képviselték a magyar színeket olimpiákon, világversenyeken, de az ő pályafutása – amelyet edzői sikerekkel szeretne kiegészíteni – is igazolja: a futball, a sport valós kitörési esélyt jelent a tehetséges roma fiataloknak. A Makón született, Bagon és Magyarcsanádon gyerekeskedett *Palya Bea* kiskorától táncolt és énekelt, végül is különleges hangú és stílusú énekesként, a magyar és a bolgár népzene, a keleti klasszikus zenét, a cigány kultúrát szabad fölfogásban értelmező zeneszerzőként – ahogy saját magáról mondja *„emberzenészként”* – lett ismert és elismert. Fellépett már a Carnegie Hallban is, az idén pedig Kapolcson a Művészetek Völgyében *„Palya-udvar”*-t *„működtetett”*. S a sok szereplése mellett az ELTE-n néprajz szakon diplomázott is. 2007-ben az esélyegyenlőség nagykövetének választották, egy évvel később a magyar kultúra követe címet kapta meg. Azt vallja, hogy *„sokszor a hátrányok válhatnak előnyünkre: a szegénység doppin-*

gol, hogy küzdj ellene, a fogyatékoság segíthet megtalálni az életed célját, értelmét. A kulcsszavaim: a figyelem, kreativitás és szeretet.” A kötetzáró interjú alanya, Makula György a legfiatalabb a sorban: mindössze harmincéves. A Jászságból került a Rendőrtiszti Főiskolára, majd emberi jogot tanult a Közép-európai Egyetemen. Évekig dolgozott bűnmegelőzési területen, 2006-ban társaival megalakította az Európai Roma Rendvédelmi Bajtársi Egyesületet. 2009 tavaszán az ORFK szóvivője lett. Saját bőrén tapasztalta, hogy a „*cigány gyerekek sorsa a pedagógus kezében van*”. Szakmai ars poeticája egyelőre a következőképpen szól: „... az ember a munkáját jól, a lehető legjobban végezze, és élvezze, szeresse, amit csinál.”

Bár kivétel nélkül valamennyi interjú – amelyek közé jómagam Snétberger Ferencet, a Salgótarjánból származó, Berlinben élő virtuóz gitárművészt feltétlenül „beneveztem” volna – érdekesnek, tanulságosnak mutatkozott, mégis számomra a legnagyobb élményt Szále László hosszabb előszónak szánt dolgozata jelentette, amit a könyv legvégéről a legelejére visszatérve olvastam el. Jól tettem, így ugyanis már tetten értem azokat a fontos gondolatokat is, amelyeket a szerző a beszélgetések alapján fogalmazott meg. Például azt, hogy ez a kötet nem „receptkönyv”, mert „*reprezentatív személyiségek nem reprezentatív mintája... Nagy „hibája” ennek, hogy benne mindenki tehetséges – bár ez önmagában sosem lett volna elég... Előítéletben, kirekesztésben szinte mindenkinek volt része, de segítő jóindulatban is.*” Szále László Vakmerő remények című tanulmánya azért is dicséretes, mert röviden, higgadtan érvelve képes felvázolni mindazt, amit a cigányságról – múltjáról, jelenéről, megosztott társadalmáról, a hozzájuk való mindenkori felemás viszonyulásról – tudni lehet, tudni kell, és összefoglalni mindazon tüneteket, amelyek e népréteg helyzetét manapság jellemzik. S nyújt-e terápiát? A maga módján igen, amikor azt írja, hogy „*egy hajóban evezünk mindannyian, a Magyarország nevű hajóban... a megoldáshoz csak az iskolán és a munkán át vezet az út... Jó törvényekben, jó közigazgatásban hiszek, és alulról építkező életben... Megoldást csak a helyi közösségek többségi és kisebbségi részének összetámaszkodása hozhat, mint a létra két szára támaszkodik egymáshoz, különben nem lehet rajta fölfelé haladni...*”

(Kornétás Kiadó, Budapest, 2009)

A KÖLTŐ JÁTÉKA: HÚZD MEG, ERESZD MEG!

Búzás Huba: Amerre a szél fúj

Kedves Huba! Mindenekelőtt köszönöm a meghívást és a kötetet, benne a szép dedikációval. Ami pedig a verseket, legújabb kötetedet illeti: nem tudom letenni. Itt van az asztalomon, csak karnyújtásnyira, gyakran előveszem (noha legalább már kétszer tüzetesen átolvastam). Vele fekszem és kelek, sőt, hálok is (!). Mindig találok benne valami meglepőt, noha mi már, úgy egyébként, nem sok újat tudunk mondani egymásnak („ismerlek én, mint a tenyeremet”). A költészeted azonban kivétel: hiába ismerem, nem tudok betelni vele. Alaposan megnéztem a könyvészeti megoldásokat is – szép kivitel, műnyomó papíron vers, ez szinte már luxus. A kötetést illetően azonban bizonytalanságban vagyok: nem láttam, hogy fűzött lenne (időtállóknak kell lennie pedig, mert a versek azok). Megnyugtató viszont az oldalszám: négyfel osztható, ez fűzött kiállításra utal, s új kiadódát (a Rímet) dicséri. Lám, nemcsak költészet: kötészet is létezik a világon!

A fülszövegeket is áttanulmányoztam, nagyon tanulságosak. Ezekkel nem tudnék (még ha akarnék is – de minnek) vitatkozni. Vannak közöttük különösen jelentősek. Három ilyet kell említenem – mindenekelőtt persze Ágh Istvánét. Ő egyenesen (és méltán) a Parnasszusra helyez. S végre a magyarra is. Az, hogy Balassi Bálintig vezeti vissza a családfádat, nagyon elgondolkoztatott. Kissé bosszankodtam is, hogy nem nekem jutott ez eszembe. Pedig mennyire kézenfekvő: már a tematika okán is (jó, megengedem, vitézi énekeket – még – nem írtál). S legalább ennyire fontos a prozódiai vonatkozás: mindketten egy csak rátok jellemző versforma kitalálói vagytok. S itt van még a szerkesztésben mutatkozó műgond közös törekvése is, hogy köteted friss, invenciózus egyéni nyelvezetéről már ne is beszéljek. Ez utóbbival kapcsolatban néha már az az érzésem, hogy egy titkos nyelvészprofesszorral van dolgom (kisujjában az etimológiai szótárral). A Berzsényivel, Füst Milánnaal, Jékelyvel, Szabó Lőrinnel való összevetést (a tőlük való „elkülönböződés” rajzát) is találnak érzem. Dylan Thomas nyelvi akrobatikájáról Ágh különös jogosultsággal beszélhet – bátyjától nyilván sok tapasztalatot gyűjtött e téren. S hogy mindezt Ágh István mondja, ennek értéke nem kíván külön kommentárt („fölér egy József Attila-díjjal” – valóban).

A másik kiemelendő fülszöveg (szerintem) Nagy Csilláé. Ő egy teoretikusan képzett, a mai költészethez nagy affinitással rendelkező, ráadásul már szerkesztői tapasztalatokat is szerzett irodalmár, ráadásul a fiatalabb nemzedékből („övé a jövő”). Hogy lásd, mit gondolok felőle (az ő Búzás-interpretációjáról – s ezzel óhatatlanul a Te versvilágodról is) ide másolom a neki írottakat. „Kedves Csilla! Örömmel fedeztem föl Búzás Huba új könyvének blurbjei között a magáét. Úgy látom, nagyon jó szeme van a versre – egykötetnyi alapján is világosan látja, amire én (aki Huba összes kötetét ismerem és méltányolom) csak viszonylag nemrég jöttem rá. Nevezetesen: szintaxis és verssor hol harmonikus, hol szándékosan disszonáns viszonyára, szemet és fület gyönyörködtető húzd meg, ereszd meg! játékára. Ez az a vonása Búzás költészetének, amit vele kapcsolatban általában is meg lehet fogalmazni, s aminek polifónia vagy szimultán vers lehetne a másféle megnevezése. (Amely jelenség tehát versmondattal és verssor viszonylatában is fönáll.) Örülök, hogy értő fülekre talált ez a költészet Salgótarjánban is, s egy kissé büszke is vagyok, hogy az én közvetítésemmel. (Bár ezt inkább kell szerencsémnek, mint érdememnek betudni.)” Ennyi az idézet, s ezzel jöhet a harmadik figyelemre érdemes jellemzés: az enyém (!).

Erről csak keveset mondok, mert már úgyis ellőttem a puskaporomat. Legföljebb annyit, hogy elmehetnék jósnak. (Ezt nem a magam dicséretére akarom mondani, inkább a kötetedére.) Mert amire e fülszöveg írásakor még csak futólag pillanhattam: „Írisz koszorújára”, azt most nagy gyönyörűséggel szemlélhetem (akárhová nézek – *Amerre a szél fúj*), s immár teljes versvilágod panorámáját áttekintve is. A legkisebb részletekben úgyszintén. Ennek pedig (e sajátosságának) hadd adjak most új nevet. Én, mint egykori Mikszáth-kutató, látok itt valami mikszáthosat. Az ún. glosszázó stílus jelenlétét. Persze ennek funkciója más nálad és más a nagy palócnál. Az ő sűrű közvetései (szöveg- vagy mondatközi glosszái) egy modernségbe hajló, a mértékadó vélemények relativizmusát átélő, „a perdöntő állásfoglalástól” tartózkodó író „termékeny széksziséből” fakadtak. Nem akarom azt állítani, hogy hasonló felismeréseken te nem mentél át. De úgy gondolom, hogy a regiszterek közötti csúsz-

kálás, a szólamok közötti glissando, amely verseidre legalább ennyire jellemző, elkerüli a mikszáthi problematikát. Nálad e jelenségben sokkal inkább érzem az epikureista (bölcsl) pantagrueli étvágyát, ahogy te magad írtad egyik levedben: „a leopárd gyönyörűsége vérszomját”. Ha van elmozdulás az *Amerre a szél fúj* kötetében a korábbiakhoz képest (látok ilyesmit!), akkor ez is e glosszázó stílusban kap kifejezést, ráadásul a fönti értelemben s ennek kimélyítésével. És még valamit (látok). Az „életeli pillanatnyiságok” s egyúttal a „nativizmus” költője mintha újabban az eltűnt idő nyomába szegődne. De nem enged (hála Istennek!) a nosztalgia csábításának – a múlt visszahozhatatlan emlékei is csak a jelent gazdagítják: egy újabb (tragikus?) réteget rétegezve versvilágára.

De ez már talán a jövő víziója – folytasd te, barátom! Kötetedhez szívből gratulálok, és köszönöm a köszönnivalókat. Jó útitársadnak lenni e kies földi téreken. Szerencsémnek tartom. És üdvözöllek, barátsággal.

2010. május 26.

Rím kiadó, 2010

Lugossy Mária

A KÉPEK JEGYZÉKE:

- 4 Radnóti emlékmű (makett) / 2009 / fekete rétegelt üveg, festett fa / 120*40*60 cm
- 14 A forradalom lángja / 1996 / gránit / 450*270*45 cm / Kossuth tér, Budapest
- 19 Vénusz gyermeke / 1980 / higany, üveg, acélgolyó / 15*3,5 cm / Szent István Múzeum, Sz.fehérvár
- 20 Kelet-nyugat / 2005 / indiai dobozba zárt rétegelt-rasztott üveg / 22*30*25 cm
- 25 Kettős forma / 1999 / rétegelt-rasztott üveg / 43*50*19 cm / magángyűjtemény, USA
- 32 Vénusz születése / 1980 / optikai üveg / d=18 cm / Kunstmuseum, Düsseldorf
- 35 Rhea (eredeti) / 2004 / gránit, bronz, üveg / 250*140*80 cm / Feneketlen tó, Budapest
- 38 Születés / 1999 / rétegelt-rasztott üveg / 38*67*17 cm
- 40 Tengerszem / 2006 / rétegelt-rasztott üveg / 20*d=36 cm
- 47 Székesfehérvár II. világháborús áldozatainak emlékműve / 1995 / gránit, bronz / 750*750*120 cm
- 50 1956-os emlékmű, Székesfehérvár / 2006 / szürke gránit / 3*3*8 m
- 58 Átkelés a Vörös-tengeren / 2002 / üveg, bronz / 62*23 cm / Irwin Borowsky Gy., Philadelphia, USA
- 61 Magán univerzum / 2005 / indiai dobozba zárt rétegelt-rasztott üveg / 20*20*50 cm
- 64 Klónok II. (részlet) / 2003 / kvarckristály, bronz / 65*47*40 cm
- 70 Holokauszt emlékmű, Tata / 2004 / gránit, bronz / 60*60*220 cm*7db
- 74 Tsunami / 2009 / rétegelt-rasztott üveg / 15*d=60 cm
- 80 A művésznő portréja
- 85 Millenniumi emlékmű (részlet) / 2001 / mészkő, üveg / 4,5*3*1,2 m / Óvárostér, Veszprém
- 91 Rhea (részlet) / 2004 / gránit, bronz, üveg / 250*140*80 cm / Balaton Pláza, Veszprém
- 100 Rhea / 2004 / gránit, bronz, üveg / 250*140*80 cm / Balaton Pláza, Veszprém
- 102 A forradalom lángja (részlet) / 1996 / gránit / 450*270*45 cm / Kossuth tér, Budapest

A művek fotóit a művésznő archívumából válogathattuk.

TEMPEVÖLGY

KULTÚRA, MŰVÉSZET, TUDOMÁNY

Kiadja:

a Balatonfüred Városért Közalapítvány

Felelős kiadó:

Gubicza Ferenc, az alapítvány elnöke
Balatonfüred, Szent István tér 1.

Szerkesztőség:

Balatonfüred, Szent István tér 1.
telefon: (87) 581-237
e-mail: tempevolgy@balatonfured.com
Internetes megjelenés: www.balatonfured.hu

Készült:

600 példányban
A Prospektus Nyomda műhelyében, Veszprém, Tartu u. 6.

Támogatók:

Balatonfüred Város Önkormányzata
Nemzeti Kulturális Alap

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Főszerkesztő:

Praznovszky Mihály
prazno@invitel.hu

Főmunkatársak:

Kocsis Zoltán (Budapest)
Szócs Géza (Kolozsvár)
Tomaso Kemény (Milánó)

Szerkesztők:

Filep Sándor (Balatonalmádi)
Hudi József (Pápa)
Szálinger Balázs (Budapest)

Olvasószerkesztő:

Erdőháti Károly

Szerkesztőbizottság:

Balogh Miklós (Budapest), Budai Katalin (Budapest)
Rácz Péter (Balatonfüred), Kovács András (Balatonfüred)

Szerkesztőbizottsági titkár:

Cserép László (Balatonfüred)

Lapterv és tördelés:

Nautilus Multimédia

Megjelenik évente négyszer

Egy szám ára: 300 Ft

Megvásárolható: Balatonfüreden a városi könyvtárban, a Vaszary-villában, Veszprémben a Belvárosi Üzletházban,
Budapesten a Petőfi Irodalmi Múzeumban,
valamint megrendelhető az alapítványnál postai úton, postaköltséggel

163/985/1/2008

HU ISSN 1789-9265